

TARTALOM

Tanulmányok

PÉNZES ÁGNES, Történelem és reprezentáció. A Jókai-regények forradalomképe.....	3
KÁDÁR EDIT, Íráshasználat és írott nyelv. Bodoki Mikó Miklós naplója.....	25

Kisebb közlemények

BENŐ ATTILA, A román eredetű családnevek kérdései.....	53
--	----

Adattár

JANITSEK JENŐ, A Hargita megyei Szárhegy helynevei.....	61
---	----

Szemle

BALOGH F. ANDRÁS–BERSZÁN ISTVÁN–GÁBOR CSILLA (szerk.), Újrateremtett világok (<i>Berszán István, László Lilla–Nagy-Szilveszter Orsolya–Nagy Zoltán</i>).....	67
KÁDÁR EDIT, A kopula és a nominális mondatok a magyarban (<i>Németh Boglárka</i>).....	71
KÁDÁR EDIT–SZILÁGYI N. SÁNDOR (szerk.), Szinkronikus nyelvleírás és diakrónia (<i>Kádár Edit</i>).....	74
ZSEMLYEI BORBÁLA, Kicsinyítő képzők az erdélyi régiségben (<i>Tamásné Szabó Csilla</i>)...	77

SUMAR

Studii

ÁGNES PÉNZES, Istorie și reprezentare literară. Imaginea revoluției din 1848 în romanele lui Mór Jókai.....	3
EDIT KÁDÁR, Scriere verniculară și limbaj într-un jurnal din secolul al XVII-lea.....	25

Articole

ATTILA BENŐ, Nume de familie maghiare de origine română. Etimologie și tipologie.....	53
---	----

Materiale și documente

JENŐ JANITSEK, Toponime din Lăzărea, jud. Harghita.....	61
---	----

Recenzii

ANDRÁS BALOGH F. – ISTVÁN BERSZÁN– CSILLA GÁBOR (szerk.), Újrateremtett világok (<i>Lumi recreate</i>) (István Berszán, Lilla László– Orsolya Nagy-Szilveszter– Zoltán Nagy).....	67
EDIT KÁDÁR , A kopula és a nominális mondatok a magyarban (<i>Copula și propozițiile nominale în limba maghiară</i>) (Boglárka Németh).....	71
EDIT KÁDÁR – SÁNDOR SZILÁGYI N. (szerk.), Szinkronikus nyelvelírás és diakronia (<i>Descrierea sincronică a limbii și diacronia</i>) (Edit Kádár).....	74
BORBÁLA ZSEMLYEI, Kicsinyítő képzők az erdélyi régiségben (<i>Suffixe diminutive în limba maghiară veche în Transilvania</i>) (Csilla Tamásné Szabó).....	77

TANULMÁNYOK

TÖRTÉNELEM ÉS REPRESENTÁCIÓ A Jókai-regények forradalomképe

Jókai Mór életművében, az 1850-ben megjelent novellaciklusokkal¹ kezdődően visszatérő téma a forradalom. A novellák egy, az egész életművön átvonuló értelmezési folyamatot indítanak el² úgy, hogy az árnyalt forradalomkép, amely e szövegekből kirajzolódik, láttatási módjában, nézőpontjaiban megelőlegezi a későbbi regények nézőpontjainak polifóniáját.

A forradalom irodalmi reprezentációjának adekvát beszédmódjaként elsősorban a mitológia tételeződik ezekben a szövegekben. A novellák látomásos kerete és a narrátor beszédmódjának rájátszása a Jelenések könyvének bibliai beszédmódjára, két szinten mutatja és értelmezi a történeteket: az emberi történelem és a szakralitás szintjén. A novellák történelemreprezentációja ugyanakkor túl is lép a romantikus látomásosságra, a mitológiai beszédmód adta lehetőségeken, és az eseményeket több nézőpontból mutatja meg, megvalósítva ezzel egy, a posztmodern történetírás elméletének meglátásaihoz hasonló pluriperspektivikusságot.

A regények a novellákban megelőlegezett árnyalt forradalomképnek a továbbgondolásaként is olvashatók.

1. A mitikus perspektíva lehetősége a regényekben: a csoda

A romantikus mítoszi nézőpont látomásossága a regényekben visszafogottabb, mint a novellákban. Az elégikus, nem egyszer patetikus, látomásokat fölillantó narrátori szólam, amely a novellákat keretezi, már nem határozza meg az egész narratíva látás- és beszédmódját, legfeljebb részletekben kerül előtérbe, meghatározó szerepük maradnak viszont a motívumok, melyek révén érvényre jut. Ezek elsősorban a csoda témakörébe sorolhatók. A csoda jól illeszkedik a mítoszi narratívába, mivel az isteni kegyelem nyilvánul meg általa. Ahhoz, hogy az események alakulása kapcsolatba hozható legyen az isteni akarral, olyan nézőpont szükségeltetik, mely túllát a mindenki számára tapasztalható „való-

---

¹ Forradalmi és csataképek 1848 és 1849-ből, Egy bujdosó naplója.

² Vö. Fábri Anna, *Az értelmezés változatai és nehézségei*. In: Szegedy-Maszák Mihály – Veres András (szerk.), *Az irodalom története 1800-tól 1919-ig*. Gondolat Kiadó. 2007. 330.

ságon”. A narrátori hang tehát változik, a mitikus perspektíva azonban nem veszti érvényét.

A mítosz mellett a szakirodalom több más narratív formát, műfajt is említ, melyeknek alapvető eleme a csoda. Mítosz és eposz egységéről ír Szilasi László³. Az eposzként való értelmezhetőség⁴ szakirodalma a leggazdagabb. Az eposz deus ex machinája elmaradhatatlan motívummá teszi a csodát. Szörényi László az eposznak éppen ezt a természetfölöttit előtérbe helyező változatát, a miltonit látja a Jókai művekben fölfedezhetőnek⁵. Szajbély Mihály a mese narratív struktúrájának átvételéről beszél, melynek felhasználása elsősorban az írástudatlanság felszámolására tett törekvések nyomán keletkező műveletlen olvasóközönség lappangó kánon-igényét veszi figyelembe és próbálja tudatosan alakítani⁶. Szörényi László szintén mitikus-mesei szerkesztésmódról (is) beszél⁷. Fábri Anna azt emeli ki, hogy maga Jókai a művek cselekményének alapjául szolgáló valóságot minősíti többször a mese, álom, csoda, látomás, valamint a „lélekcserélő idők”, „csodatévő napok” kifejezésekkel.

Szilasi László⁸ és Nyilasy Balázs⁹ a románc műfaji kereteivel hozzák összefüggésbe a csoda gyakori jelenlétét a Jókai-művekben. A regények cselekményében a csoda elsősorban az ima és az eskü cselekményalakító szerepe révén nyilvánul meg.

1.1. Az eskü

Az eskü motívuma a romantika, illetve a mítosz logikája szerint befolyásolja a cselekmények menetét. Kimondása az isteni kegyelem áradását a szereplő életére az eskübe foglaltak betartásának függvényévé teszi. Jelentős konfliktusba kerül az eskü szövege *A kőszívű ember fiaiban* egy másik imperatívusszal. Baradlaynének egy haldokló utolsó kívánságát kellene teljesítenie, aki ráadásul a férje, akinek a regények értékrendje szerint engedelmisséggel tartozik. Az asszony arra esküszik, hogy ennek ellenkezőjét fogja cselekedni. Ez a romantikus regény logikája szerint nem maradhat büntetlenül. Hogyan lehet azonban az anyagi kategóriába tartozó hősnőt úgy megbüntetni, hogy az a büntetés ne

³ Vö. Szilasi László, *A magyar eposz. (Jókai Mór és a svédasztal)*. In: Uő, *Miért engedjük át az ácsnak az építkezés örömét*. József Attila Kör – Pesti Szalon Könyvkiadó. 1994, 36–37.

⁴ A kritika jelentős része az eposzhoz közelítő narratívaként olvassa a forradalmat tematizáló műveket, ezek közül is elsősorban *A kőszívű ember fiait*.

⁵ Szörényi László, *Mítosz és utópia Jókainál*. In: Uő, „Multaddal valamit kezdeni”. Magvető Könyvkiadó. 1989. 142.

⁶ Vö. Szajbély Mihály, *A kultúrtranszfer speciális esete: Jókai és az egyszerű formák 19. századi mutációi*. In: Ágoston Zénó Bernád–Csire Márta–Andrea Seidler (szerk.): *On the road – Zwischen Kulturen unterwegs*. Lit Verlag. 2009. 44–52.

⁷ Vö. Szörényi László *i.m.* 139.

⁸ Szilasi László, *A selyemgubó és a „bonczoló kés”*. Osiris–Pompeji. 2000.

⁹ Nyilasy Balázs, *A modern hősrómanc. (A kőszívű ember fia)*. In: Uő, *A románc és Jókai Mór*. Eötvös József Könyvkiadó. 2005.

mozdítsa ki a regény cselekményét az eposz, illetve – más értelmezők szerint – a románc narratívájából? A kérdés alapvető fontosságú, hiszen *A kőszívű ember fiainak* narrátora egyértelműen a forradalom és résztvevőinek értékrendjét vallja, erről tesz bizonyosságot az, hogy a harcokról, hősookról, a nemzeti hadseregről szóló szövegrészek meghatározó esztétikai minősége a fenséges, illetve az, hogy a pozitív hősokeket mutatja belső nézőpontból, az ő nézőpontjukkal tud azonosulni a narrátoré a szabad függő beszédekben, szemben az „ördögi” szereplők külső perspektívájú, gyakran metaforikus-allegorikus jellemzésével. Hogyan fog tehát megvalósulni Baradlayné büntetése úgy, hogy az illeszkedjék ebbe a perspektívába? Úgy, hogy a büntetés egyben jutalmazás is lesz. Baradlayné elveszíti legkedvesebb gyermekét, de annak halála megváltja a családos Ödönt, és kiegészítő áldozatként Richárdot is. Ennél is továbbmegy a romantikus szöveg értékelése: Jenőt, eredeti szándékán túlnöve, helyettesítő halála hőssé avatja, annak a forradalomnak, annak a hazának a hőségé, mely Baradlayné számára abszolút értéket képvisel¹⁰. Ezzel a harmadik fiú története is beíródik az eposzi - mítoszi perspektívájú történetbe.

A *Politikai divatok* Szerafinja úgy hiszi, hogy megszegte esküjét. Első férje, a szabadságharcos hős, Zeleji Róbert haláláról nincs megnyugtató bizonyítéka, mégis, férjhez megy az ellenkező táborba tartozó Fertőyhez a gyászév lejártá előtt. Az eskü nincs megszegve, Zeleji valóban halott, bár temetésének története éppen azoknak a tanúknak a beszámolóját hitelteleníti, akik készek „akármikor esküt is letenni”¹¹ arra vonatkozóan, hogy őt holtan látták és eltemették. A hőst ugyanis jó barátja, Pusztafi „temette el” úgy, hogy Zeleji saját kérésére elégette a holttestét. Zeleji „feloldó” üzenettel küldi Pusztafi által gyűrűjét Szerafinnak, a feleségnek mégis bűnhődnie kell, egyrészt, mert a hamis eskünek adott hitelt, másrészt maga az a hit rója rá büntetését, hogy megszegte az esküjét. A bűnhődés ismét a romantikus narratíva logikájának megfelelő: Zeleji rendszeresen álmában kísérti Szerafint addig, amíg az a valóban megjenő Pusztafit látva, abban a hitben, hogy halottnak hitt férje jött el, meghal. A szabadságharcos hős mítosza tehát ezen történet felől csorbíthatatlan marad, Szerafint már azért is elítélné a narrátor, illetve az olvasó, mert egy hőst felcserél egy ellenséggel¹². Kimozdul azonban a történet a héroszi sémákból Pusztafi alakjában. Amint a kritikai kiadás jegyzetapparátusának áttekintéséből kiderül¹³, a kritika egyöntetűen Petőfit látja benne. A regény azonban érdekesen folytatja a költő történetét: a segesvári csatából megmenekült Pusztafi cinikus,

¹⁰ A húsz év múlva játszódó zárófejezetben Baradlayné már nem sír, mikor Jenő haláláról beszél, fiát már nem fájdalommal, hanem a hősokeknek kijáró tisztelettel említi.

¹¹ Jókai Mór, *Összes művei*. (A továbbiakban JMÖM) *Politikai divatok*. Akadémiai Könyvkiadó. 1963. 241.

¹² Az, hogy ki értékelődik hősként és ki ellenségként, a *Politikai divatok* narratívájában még nem kérdéses.

¹³ L. i.m. 510–31.

embergyűlölő, elzüllött alakká válik. Pusztafi március 15-i szerepeltetése, és a népszerűvé lett költeményére való utalás¹⁴ egyértelműen előhívja az olvasó asszociációiban, a „Rabok legyünk, vagy szabadok?” refrénű Nemzeti dalt, mely ismét az eskü motívumához vezet. Pusztafi élete cáfolata lesz az olvasó által asszociált versbeli eskünek, a forradalom után ugyanis hosszú ideig tömlöcben raboskodik, és ez a kifordult esküt megvalósító élet juttatja el a költőt a zülléshez és embergyűlölethez. Mondhatnánk kettéhasad itt a hős alakja: egyrészt Zeleji Róbertben megőrződik a mítoszi narratíva¹⁵, másrészt Pusztafi regény végi megjelenésében megkezdődik az a demitizálási, deheroizáló tendencia, melyet a szakirodalom az *Enyim, tied, övé*, illetve a későbbi regények kapcsán tárgyal¹⁶.

Az *Enyim, tied, övé* hőse, Áldorfay Ince, papi esküjét szegi meg azért, hogy a forradalom ideje alatt ápolónóként mellette levő, és ezért ártatlanul rágalmozott Serenát feleségül veszi, miután áttér a helvét hitvallásra. Bár a döntésüket igazoló szövegrészek fennkölt hangvételükkel egyenesen Isten megbocsátását, sőt akaratát¹⁷ sejtetik, Áldorfaynak mégis bűnhődnie kell az eskü megszegéséért. A romantikus, heroikus narratíva erkölcsi imperatívusza ezt megköveteli. Bűnhődése erkölcsi bukásként fog bekövetkezni fokozatosan. A Szerena halála utáni második házasságával kapcsolatban már felmerül benne: „Szabad-e ilyen kimondatlan titokkal sorsát az övéhez kötni? Most már nem a megdicsőülésért, nem a halál előtti áldozat hitében, de csupán szíve dobogásáért keresni a második szerelmet?”¹⁸. Áldorfay rálép erre az útra, és tovább süllyed, szeretője lesz, gyanús pénzügyletekbe keveredik. A forradalmi hős eszményképe teljesen demitizálódik, és utolsó lépéseire már végképp nincs erkölcsi mentség. Van azonban a romantikus narratívának egy alternatívája, mellyel mintegy visszaírja – bár csak idézőjelesen – a hőst az eszményítő narratívába, és ez ismét egy esküvel függ össze. Mikor Áldorfalvyék már házaspárként visszatérnek Serena szülőházához, anyja sírjánál Serena esküt tesz: „Ő [ti. Isten] adta nekem ezt a kincset. Úgy fogom azt megőrzeni, mint az ő oltáráról elhozott szentséget. Megőrzöm ezt a nekem adott kincset lelkemnek minden erejével mindentől, ami reá homályt vethetne; hogy mikor egyszer tündöklő arca elé jutunk odafenn, azt mondhassam neki: »Miasszonyunk; ilyen fényes volt, mikor nekem adtad, ilyen fényes most mikor neked visszaadom!«”¹⁹. Serena tengeri sírján túl is tartani

¹⁴ A nemzeti színházban a nép „Pusztafi költeményét akarta hallani a színpadról” (*i.m.* 80).

¹⁵ Amint Szekeres László jegyzeteiből kitűnik, a regény értelmezőinek egy része úgy olvasta a segesvári csatában hősi halált halt Zeleji, valamint a költő és forradalmár Pusztafi alakját, mint a regény Petőfi-portréjának egymást kiegészítő összetevőit (*i.m.* 510–3).

¹⁶ L. Fried István, *Öreg Jókai nem vén Jókai. Egy másik Jókai meg nem történt kalandjai az irodalomtörténetben*. ISTER Kiadó. 2003. 108.

¹⁷ „Isten ítélete volt ez: azt mondta: szeressetek!” (JMÖM. *Enyim, tied, övé*. I. Akadémiai Könyvkiadó. 1964. 140); „A vének meghatottan álltak a nő előtt, kit az ihlet és a szavak igazsága papnői magaslatra emelt. – Isten akarta ezt így... – rebegek egymás után.” (*I.m.* I. 1964. 191.)

¹⁸ *I.m.* II. 1964. 100.

¹⁹ *I.m.* I. 1964. 195.

próbálja esküjét. Amíg Ince figyel túlvilági jelzéseire, addig utat mutat neki abban, hogy a becsülete hogyan őrződjek meg. Amikor képviselőként a panamák beszipantani próbálják Incét Budapesten, egy tenger alatti sürgöny tisztességes és hozzá méltó állást kínál neki az amerikai hadseregnél. A Hannával kötendő házasságot is vele „tanácskozza meg” Ince, de itt már kérdéses, hogy jól értelmezte-e a sugallatot. A Fatimével kezdett viszony némítja el a síron túli útmutatásokat. Az eskü azonban, váratlan romantikus megoldással, mégis teljesítve lesz a regény zárlatában, mert Áldorfay Ince megőrül, és betegsége teljesen kitorli emlékezetéből a Serena halála utáni időszakot, melyben fokozatos bukása bekövetkezett. Látomásaiban Serena újra a társa lett, és halála előtt arról számol be Leónak, hogy Serena elviszi őt magával a tengerbe. „Ott fogunk várni a mi világosságunkra... Oda jön le értünk az a fényes alak, akinek ő megfogadta, hogy úgy fog neki egykor visszaadni, oly tisztán, oly fehérén, mint ahogy oltára mellől elvett...”²⁰ Az eskü motívuma tehát egyrészt a forradalmi hős demitizálódásának narratíváját alakítja, másrészt ennek a narratívának az idézőjelbe tett, romantikus rehabilitációját.

1.2. Az ima

Az ima motívuma hasonlóképpen fontos cselekménybonyolító erő a regényekben, és akárcsak az eskü, közvetlenül kapcsolódik a forradalom eposzi – mítoszi narratívájának a kiteljesedéséhez, illetve árnyalásához.

Jelentős szerepe van az imának *A kőszívű ember fiai* cselekményében. Baradlay Kazimir temetésén Lánghy Bertalan, az „öreg kuruc”²¹ ezzel a kéréssel zárja felháborodást keltő imáját: „Törüld el munkáinak emlékét, hogy ne legyen amiről reá visszaemlékezzenek. S ha bűnhődnie kell a vétkezőnek, óh uram! ha engesztelhetlen vagy egy bevégzett élet rossz művei iránt; ha nem bocsátd magad elé súlyosan terhelt lelkét megtisztítlanul, add, hogy legyen az ő vezeklése az, hogy lelke, mely most már mindent világosan lát és nem tükörből többé, térjen vissza a földre és szállja meg gyermekeit, hogy mindaz, ami az apának bűne volt, *forduljon*²² meg és legyen a fiakban erény és dicsőség”²³. A kőszívű ember konzervatív nemesi, osztrákpárti politikájának és karrierjének emlékét valóban eltörli a forradalom, fiai pedig, ha nem is az apai lélek sugallatára²⁴, „megfordítják” a család politikai irányultságát: két idősebb fia vezető szerepet vállal a forradalomban, a harmadik pedig, az eredeti szándékán túlnövő emlé-

²⁰ *I.m.* II. 1964. 253.

²¹ JMÖM *A kőszívű ember fiai* I. Akadémiai Kiadó. 1964. 21.

²² Kiemelés tőlem. – P.Á.

²³ *I.m.* I. 23–4.

²⁴ A mítosz, a mese, avagy a románc logikája nem engedné meg az eredendően a gonosz kategóriájába sorolt szereplő túlvilági pálfordulását. E logikának megfelelően a gonoszt képviselő kőszívű ember ellenfelének, a szintén kő-, de lelkes kő, azaz gyémánszívű (l. *i.m.* I. 83) Baradlaynének a kérésére, az ő befolyása alatt történik meg a fiúk „fordulata”.

kezetben hősi halott lesz. Ödönnek, hazatérte után, első jelentős hazai fellépése annak a főispáni széknak az elfoglalása, amely az őseié volt, és amelybe Rideghváry „a főispán [Baradlay Kazimir] betegsége tartamáig lett behelyezve”²⁵. Richárd hazatérésének története szinte szó szerint is visszautal az ima szövegére, a hazatérő huszárok titkos jelszava ugyanis: „Nyergelj, fordulj!”²⁶ Jenő igazi fordulatát a véletlen segíti, a rosszul *fordított* név. Az ima tehát meghallgattatott, mert a nemzet érdekét szolgálta. A forradalomnak mitikus – eposzi emléket állító műben ennek szükségszerűen így kellett történnie.

Egy másik, fontos szerepet betöltő ima a Lánghy Bertalané, amikor a perhelia feltűnésének magyarázatát keresi: „Istennel akart beszélni. »Te, ki onnan felyül jeleket mutogatsz nekünk! Fegyvereink diadalát jóslod-e, vagy elveszésünket? [...] Melyikünknek a napja az, amelyet le fogsz törülni a kettő közül?»²⁷ [...] Óh, mert ha nem a mi napunknak dicsőségét mutatnák jeleid, akkor óh, uram, ne lássam én semmi napodat többé. [...] Haljak meg ott, ahol ezen te zászlódat kezemből kiejtem.« S azzal kiejté kezéből a zászlót, végigesezt a kunhalom ormán, és meghalt. Az Úr szaván vette, és betölté kívánatát»²⁸. Lánghy imája abba a mitikus perspektívába helyezi a szöveget, amely a *Forradalmi és csataképek* novelláinak alapszemléletére jellemző. A *Székelly asszony* azon jelenetét idézik fel e sorok, melyben Sepsiszentgyörgy egyetlen férjija, a vak aggastyán a Bibliából olvassa ki a fenyegető végzetet, majd a csata elvesztésének hírére, a bibliai Élihez hasonlóan meghal. A profetikus, fennkölt hang társul a váteszi nézőponttal itt. A jelentet Szörényi László a regény csúcspontjának tartja, mely, „mint legfőbb referenciát, magát az isteni döntést vetíti oda a küzdőtér fölé”²⁹. Az ima és a rá adott válasz magával az égi jelenséggel együtt tehát az istenítélet szimbóluma lesz³⁰.

Az *Egy az Isten* cselekményében Blanka és Manassé hazatérésekor tesz csodát az ima hatalma. Amikor Manassé a bátyjai szabadításának, valamint a békekötésnek a szándékával a román táborba megy, Áron a „Szívemet hozzád emelem” kezdetű zsoltárt énekli. Blanka, rossz sejtések és titokzatos félelem sugalma alatt arra kéri Áront, tanítsa meg neki azt a „szép zsolozsmát”³¹. A férfi ezt feleli neki: „Látod, ez az ének nekem olyan nagy kincsem [...]. Mikor ezt elénekelttem, akkor minden csodában hiszek. [...] Látod, olyan erős hitem van nekem abban megnyugodni, hogy ha én kérném az Istent, hogy ismét csukja

²⁵ *I.m.* I. 170.

²⁶ *I.m.* I. 234.

²⁷ A nap „kicszerélődésére” az *Akik kétszer halnak meg* szövege is visszautal: „Mi van most körös-körül? – Egy új nap?” (JMÖM *Akik kétszer halnak meg* II. Akadémiai Kiadó. 1966. 173.)

²⁸ *I.m.* II. 206–7.

²⁹ Szörényi László *i.m.* 151.

³⁰ Uo.

³¹ JMÖM *Egy az Isten* II. Akadémiai Kiadó. 1970. 108.

össze fölöttem és szeretteim fölött ezt a sziklahasadékot³², úgy védelmezzem meg; hát az is megtörténék. – Ilyen kincsem nekem az én zsoltárom!”³³ Amikor már Blanka is ezzel a hittel éneklé a zsoltárt, Manassé megjelenik a két bátyjával, és a béke is meg van kötve, csodaszerűen hihetetlen feltételek mellett.

Amikor Diurbanu/Vajdár feltárja a fogoly Manassé előtt tervét Torockó ostromáról, „Manassé még ragaszkodott rendíthetetlen hitéhez. Hisz van Isten, aki a világot igazgatja, az nem engedheti a legrettentőbbet megtörténni.” És valóban nem történik meg, Zenóbia nem áll bosszút apja és testvérei haláláért a magyarokon, hanem megmenti Manassé családját és az egész falut. Manassé ezt isteni kegyelemként, csodaként éli meg. Amint a hazafelé tartó úton egy elhagyott, nem befejezett templomba ér, leroskad. „Érezte közvetlen közellétét az égő csipkebokor hevítő szellemének, ki csodáit emberi szív és emberi gondolat által hajtja végre”³⁴. Ezeknek a csodáknak a szerepe a regényben az unitárius felekezet létjogosultságának bizonyítása. Cáfolatai ezek a történések annak az állításnak, melyet Blanka ügyvédje Cagliari herceg örökségvadászata érdekében tett a bíróságon arról, hogy az unitárius felekezet „istentagadó”, tehát az unitáriusok ateisták³⁵. Ez a rágalmozott, valójában azonban igaznak, erősnek bizonyuló hit a római „Isten nélküli templomok” hitével állítódik szembe³⁶, ahol az áldás és az átok kiszámíthatatlanul, véletlenszerűen éri az embert: Blanka a pápa meglepő és kegyetlen ítélete folytán a *la beata* szerepből (melyet szintén a pápa áldásának köszönhetett) a *la condannata* szerep tömlöcébe kerül³⁷. A csodák igazolják a döntését, megtartják a hősnőt a mítosz, illetve románc angyali szerepében, melyből a hittagadás enélkül kimozdította volna. Általánosabb érvénye is van azonban ezeknek a csodáknak. Nemcsak Manassét, illetve Blankát szabadítják meg, hanem az egész gyülekezetet, Torockó népét, először a békekötés, másodszer a támadó csapatok menekülése által. A torockói unitárius székelység így kiválasztott népként tételeződik, akire a saját „egy Istene” vigyáz, akárcsak a „magyarok Istene” az egész nemzetre a Forradalmi és csatáképekben³⁸. A gondviselési hittel együtt a mítoszi is perspektíva leszükül

³² A Tordai-hasadékról van szó, melyről Áron hiszi, hogy Isten hasította szét szent László imájára. (*I.m.* 108–9.)

³³ Uo.

³⁴ *I.m.* 278.

³⁵ *I.m.* 310.

³⁶ „Rómába megyünk, s ott sok a templom, - de Isten egy sincs!” – állítja cinikusan Vajdár. (*I.m.* I. 31.)

³⁷ Jókai katolicizmus-képéhez l. még Szörényi László *i.m.* 142.

³⁸ A bibliai analógiát erősíti az is, hogy ez a felekezet, híveinek erkölcsisége által, a hegyekben lakó ortodox zsidóval is ellentétbe állítódik, akit imájában zavarnak meg Manassék, amikor a segítségét kéri, hogy megtalálhassák az utat Torockóig. Az ünnepet ülő zsidó nemcsak maga nem hajlandó az ajtón kívül jönni, hanem a nem zsidó cselédfűnök is megtiltja, hogy Manasséknek segítségére legyen, és amikor az ennek ellenére elindulna velük, a kétféle rituális átok közül a súlyosabbikat kezdi mondani a fiúra. (Vö. JMÖM *Egy az Isten* II. Akadémiai Kiadó. 1970. 80–2.)

tehát itt egy szigetszerű helyre. Csak itt érvényesek még a csodák, mert csak itt van még erre érdemes nép, aki olyan nézőpontból lássa a világot, hogy ez megmutatkozhassék. Ez a forradalomnak a narratív szövegek értelmezési folyamatában történő demitizálódásával függ össze. Nagy Miklós a regény kapcsán a forradalom lefokozódásáról beszél, sakkfigurákként mozgatott alakokról, mint a regény gyenge pontjáról³⁹. Fábri Anna ezt a sakkfigura-perspektívát annak az értelmező folyamatnak a részeként tekinti, melynek során Jókai a forradalom feltétlen értéként való tételezésétől a nemzeti értékek európai szemszögből, vagy éppen a nemzetiségek perspektívájából is látott relativitásának tudatáig jut el⁴⁰.

A mi lengyelünk cselekménye is egy imával indul. Natália az archangeli csodatevő szentkép előtt imádkozik. A kimerültségtől elalszik az oltár zsámolyán, és álmában a kedvesét látja holtan, amint a csodatevő Szűzanya két könnycseppet hullat rá, és ettől a halott életre kel, akárcsak a kép legendája szerint Krisztus. A völegényt ezek után valóban a halottak között találják félholtan, de még életben. Natália imája két férfi életét menti meg a regény folyamán: a völegényét, akit szeret, majd Komárom ostroma alatt Klapkáét, akit bálványoz. Natália megkönnyebbült hálával gondol arra a gondviseléstől sugalmazott lépésére, hogy a Klapka életére törő merénylet napján nem ment el az estélyre, melyre hivatalos volt, így imádkozhatott bálványáért. Ennek tulajdonítja Klapka megmenekülését. A csodát érzékelő nézőpontba itt már nem csak nosztalgikus elégikusság, hanem keserű irónia vegyül. Az egykor hős forradalmárt⁴¹ a menyasszonya imája „támasztotta fel” majdnem-halálából. A későbbiekben szintén Natália imájának éppen ettől a még mindig hősnek tekintett, de már erkölcsi hitelét veszítő embertől és társaitól kell megvédenie Klapkát, aki az ő nézőpontjából megmarad a hőszi kategóriában. Az erkölcsi romlásnak a beteljesedésére világít rá, és ezzel együtt a narratíva mitizáló tendenciájának leépülését is mutatja az az ima, amely kisszerűségével ellentétpárja lesz Natália imájának: a veszélyesen eladósodott Lippay Tihamér, miután „a mi lengyelünk” becsületességének folytán megszabadul az öngyilkosság lidércétől (természetesen adósságai rendezése révén, melyekre a pénzt a becsületes Negrotin szolgáltatotta), megfogadja, hogy megjavul, közvetlenül ezután pedig Negrotinnak már új buddhista szenvedélyéről beszél, melynek szertartásai végül orgiává fajulnak, betetőzve ezáltal a hős erkölcsi megsemmisülésének folyamatát⁴².

³⁹ Vö. Nagy Miklós, *Utószó*. In: Jókai Mór, *Egy az Isten*. Szépirodalmi Könyvkiadó. 1960. 603.

⁴⁰ L. Fábri Anna *i.m.* 339.

⁴¹ Az első fejezet címe: *Hősök harca*.

⁴² Fried István Jókai öregkori prózájára általánosan jellemzőnek tartja a korábbi narratív szerkezetek és esztétikai minőségek tudatos átírását. Az önidézés, az intratextuális utalások révén megvalósuló demitizálási, deheroizálási folyamatnak a kezdetét Gángó Gáborra hivatkozva az

2. „Az egy igazság illuzórikus volta”⁴³

Az az értelmezési folyamat, mely a *Forradalmi és csataképekben* több hang és nézőpont szövegbe iktatása által egy posztmodern szemmel is olvasható pluriperspektivikus történelmi narratíva révén jön létre, Fábri Anna szerint⁴⁴ az egész életművet meghatározza. A regényekben, amint a csoda történetalakító változatainak nyomon követése is igazolta, az eposzi–mitoszi narratíva már saját központi motívumai mentén kimozdul az egysíkú értelmezésből. Az értelmezési folyamatot itt is azok a szövegrészek teszik teljessé, amelyek a megszokott, a kanonizált perspektívájú történetírástól, illetve irodalmi megformáltságtól eltérnek. E tekintetben, az *Egy az Istenhez* fűzött jegyzetek tanúsága szerint, Jókai szabadabb leírasi módnak tekinti az irodalmat, mint a történetírást: „Először is nem követelem a regényíró számára azt a jogot, hogy a históriaíróval versenyezzen, másodsor nem ismerem el azt a kötelezettséget, hogy a regényíró a historikus nézeteinek a maga alkotását alárendelni tartozzék. A múzsák között egyedül Clio az, aki nem »szent«. Ő nagyon is emberi lény. Vulgívagább Venusnál. Kacérkodik minden nemzettel. Ugyanazt a történetet másképp mondja el a franciának, másként az angolnak. A költészet múzsája, mikor igen nagy szellemekkel kötött szövetséget, ezt a néjjét igen alárendelt szerepre használta. – Az »orleansi szűz«-et Schiller egy szentnek, Shakespeare egy bukott leánynak mutatja be, s mindkettőnek a műve költői remek, bár mindkettő alkotásánál nagy lemondásába kerülhetett a történelem múzsájának segédkezet nyújtani”⁴⁵. Az irodalom múltábrázolásában tehát egyenrangú igazságokként jelenhetnek meg egymásnak akár ellentmondó történelemértelmezések is. A regények tanúsága szerint ez az álláspont egyrészt a más nemzetekkel szembeni toleranciában nyilvánul meg, másrészt annak a felmutatásában, hogy ugyanaz a történet többféleképpen is elmondható, és minden elmondás újabb nézőpontot hoz az értelmezési folyamatba⁴⁶.

Az *Egy az Isten* Blankája a római eseményeket a hírlapokból kívánja megérteni, ám „azok közül pedig egy is elég volt arra, hogy valakinek a fejét megzavarja, hát még mindannyi együtt. Ugyanazon helyzeteket, eseményeket

---

Enyim, tied, övé című regényben jelöli meg. *A mi lengyelünket a Börtön virágával* együtt ennek a folyamatnak a betetőzőjeként olvassa. (Vö. Fried István *i.m.* 108.)

⁴³ Fried István *i.m.* 9.

⁴⁴ Fábri Anna *i.m.*

⁴⁵ JMÖM *Egy az Isten* II. Akadémiai Kiadó. 1970. 363.

⁴⁶ Tekintve hogy a történetírás elmélete a pluriperspektivitás értékét csak a XX. században kezdi elméletileg is felvállalni, egyet kell értenünk Fried Istvánnal abban, hogy „Jókai romantikus regényíró, szembesíthető a 19. század romantikus regényelméleteivel, és szemlélhető a századfordulós modernség egy változata, de talán még a posztmodern felől is”. (Fried István: *Jókai Mór és a világirodalom*. In: Hansági Ágnes–Hermann Zoltán (szerk.): *„Mester Jókai”*. A Jókai-olvasás lehetőségei az ezredfordulón. Ráció Kiadó. 2005. 13–31.)

szemközt álló ellentétes szempontokból megítélő szózatok⁴⁷ hiteltelenítik egymást. Mindezek után ráadásul kiderül, hogy e hírlapok egy részét „megrendelésre” írják, sőt maguk az események egy része is mesterségesen gerjesztett. Az *Akik kétszer halnak meg* szövegében is kerül közvetlenül egymás mellé egyetlen eseménysornak a két különféle értelmezése. A bécsi forradalmi események alatti tetteiket Pálma és az apja kétféleképpen értelmezik⁴⁸, történeteik végighallgatása után pedig Illavay arra a következtetésre jut, hogy „hiszen amit ezek ketten itt beszélnek, az mind igaz: csak hogy nem a maga helyén használják az igazat. Ez természetesen még nem hazugság. Csak elleplezése a valónak egy avatatlan előtt⁴⁹. *A tengerszemű hölgy* narrátorának Erzsike először azt meséli el, hogyan vitt véghez Bálványosi/Rengetegi nevében egy, őt a heroikus szerepkörbe helyező tettsorozatot, majd azt, hogyan értelmezi át ezt a történetet Bálványosi, aki a magáéként „adja elő” a tettsorozatot, végül az is kiderül, hogyan fordítja ismét át Bálványosi ugyanazt a történetet Erzsike cselekedeteire. Mindez valóban arról tanúskodik, hogy „az egy igazság illuzórikus volta” tételeződik a regényekben, a pluriperspektivitás létjogosultságának elismerése pedig a nézőpontok és értelmezések dialógusát hozza létre a szövegekben.

A regény hálás anyagául kínálkozik a mikrotörténeti perspektívából szemlélt élet. Fried István szerint az öregedő Jókaira egyre inkább jellemző, hogy „nem a hivatalos és hivatásos történetírás álláspontjára volt kíváncsi; hanem arra, mi rejtőzik esetleg ez álláspontok mögött; sőt a saját maga által is időnként képviselt nemzeti narratívával szemben az Annales-iskolában létre támadó »vie quotidienne« foglalkoztatta⁵⁰. *A Politikai divatok* és *A mi lengyelünk* a komáromi hétköznapiakat vetíti elének, az *Egy az Isten* a szigetszerűen elzárt Torockó életébe enged bepillantást, *A tengerszemű hölgy* egymásba játssza a „nagy történetet” és a kisember narratíváját.

Humoros - ironikus példái a mikrotörténeti nézőpont érvényesülésének Tallérossy Zebulon, Mindenváró Ádám és Boksa Gergő *A kőszívű ember fiaiban*. Figurájuk anekdotikus kistörténetekbe⁵¹ épül, melyek a „nagy történet” folyama-

⁴⁷ JMÖM *Egy az Isten* I. Akadémiai Kiadó. 1970. 173.

⁴⁸ „Hiszen menekültünk volna örömet, ha lehetett volna” – „Bizony mi akárhányszor elhagyhattuk volna a várost.” (JMÖM *Akik kétszer halnak meg*. Akadémiai Kiadó. 1966. 85); „Az rettenetes nap volt” – „Nekem az mulatság volt” (*i.m.* 86) stb.

⁴⁹ *I.m.* 87.

⁵⁰ Fried István *i.m.* 2005. 27.

⁵¹ Hajdu Péter szerint Jókai azért kedvelte az anekdota műfaját, mert a magyar néplélek szinekdochés tükrét látta annak narratívájában. L. Hajdu Péter, *A fikcionálás tematizálása az öreg, de nem vén Jókai szövegeiben*. In: Ármeán Otília–Kürtösi Katalin–Odorics Ferenc–Szörényi László (szerk.): Serta Pacifica. Tanulmányok Fried István 70. születésnapjára. Pompeji Alapítvány. 2007. 275–82.

tosságát törik meg. Az irónia, illetve az azt feloldó humor segítségével a szöveg kimozdul a heroikus narratívából⁵².

A mi lengyelünk rögtön az elején, egy korábbi novellára utalva, behozza az elbeszélésbe a mikrotörténeti, kicsinyített léptékű nézőpontot. A regényt indító csatát a „markotányosné”, Katona Katka nézőpontjából (is) láttatja az elbeszélő. Az ő szeme előtt sebesítik meg Lippay Tihamért, akivel azelőtt való nap táncolt. A történet a *Forradalmi és csataképek Egy bál* című novelláját idézi, majd a következő fejezetben variálja is a témát: „Most jön a második csók. A tüzér kapitány az ágyú egyik oldalán, Katka a másikon, kezeik egymás vállán; akkor jön bűgva egy ellenséges ágyúgolyó, s elhordja a tüzérkapitánynak a fejét. Azt a fejet, amit a szép leánynak meg kellett volna csókolni”⁵³. Megduplázódik itt az önidézési technika: először a regény utal egy korábbi szövegre, aztán egy fejezettel tovább saját szövegének arra a részére, amelyik utal egy másik szövegre.

A *Politikai divatok* humoros travesztiáját alkotja meg a harcoknak a katonák éjjeli, poloskák elleni küzdelmében, illetve a lelkesítő szónoki beszédnek az e problémát tárgyaló őrnagy beszédében: „Uraim! Fegyver élétől mi nem irtózunk, rohanunk ha kell az ágyútűzbe; de csípetni, maratni magunkat nem engedhetjük. Jöjjenek ránk százezer szuronnal, de ne százezer gombostűvel. Mi önkényt ajánlkoztunk a hazáért harcolni, de nem a hazáért vakarózni. Azt követelheti tőlünk a nemzet, hogy meghaljunk, de azt nem, hogy ne aludjunk. [...] Leónidasz küzdött egymillió perzsa ellen, s híres felőle, de nem egymillió csimaz ellen, mint mi; Zrínyi Miklós védhette Szigetvárt kétszázezer török ellen, mert nem volt neki kétszázezer poloskája odabenn”⁵⁴. Konkrét irodalmi intertextuális utalásai, valamint a krónikák jellegzetes csata előtti, lelkesítő beszédeire való tudatos rájátszása révén ez a szövegrész az irodalmi hagyományokkal történő reflektált játék terébe helyezi a regényt, különösen ha a Pusztafi – Zeleji páros olvasói elvárásokat és irodalmi normát átlépő Petőfi-portréjával, a Nemzeti dal asszociáció és mintegy kifordító történettel, meg a március 15-ét megjelenítő résszel vetjük össze. Ez utóbbi rész Judit nézőpontjából mutatja, pontosabban fedi el az eseményeket, a „nagy történet” eseményeiből ugyanis a színésznő mindössze egy talányos tömeget lát és hall: „A tompa moraj, az ismeretlen zúgás egyre közeledik; Judit látta a néptömeget mind közelebb húzódni, s nem tudta kitalálni, hogy mi az. Nem örömjaj, nem tisztelgés, nem harag, nem ijedelem moraja; mi tehát?”⁵⁵ Később, mikor a színházban találkozik

⁵² Hansági Ágnes szerint az irónia és a humor a nemzeti narratívaképzésbe épülő sztereotípiából való kilépés eszköze Jókai műveiben. Hansági Ágnes, *Irónia és identitás*. In: Hansági Ágnes–Hermann Zoltán (szerk.): „Mester Jókai”. A Jókai-olvasás lehetőségei az ezredfordulón. Ráció Kiadó. 2005. 149–79.

⁵³ JMÖM *A mi lengyelünk*. Akadémiai Kiadó. 1969. 11.

⁵⁴ JMÖM *Politikai divatok*. Akadémiai Kiadó. 1963. 105–6.

⁵⁵ *I.m.* 85.

ezzel a tömeggel, értelmezése összefonódik a narrátoréval, akinek a szövege a teatralitás kontextusába helyezi az értelmezést⁵⁶: „Judit kényszerülve volt elfogadni a helyzetet, melyet önmaga kívánt. Megkezdeni az új életet azon a deszkákon, mik a világot képviselik⁵⁷, midőn ott künn maga a külvilág is új életet kezdett; lelkével játszani akkor, midőn a külesemények is játszottak azzal”⁵⁸. Az elbeszélő Judit történetén kívül is explicite színházként értelmezi az eseményeket: „Tehát e napon divat volt mindenkinek az utcán lenni. Az ilyen napoknak pedig nincs megállapított programjuk, amikből az ember előre tudhatná, hogy nézőjáték lesz-e a vége, vagy tragédia”⁵⁹. Itt tehát egy olyan művészettel hozza kapcsolatba az értelmezést, amely már önmagában is értelmezi az irodalmi műveket, megsokszorozva ezáltal az irodalmi szövegekkel való játék horizontját. A cím is illeszkedik ebbe a textuális mozgásba, ugyanis a leírt eseményeket egy, a történetíráson és a regényíráson, vagyis irodalmon és művészetén kívüli kontextusba helyezi, ugyanakkor egy metafikciós utalással mégiscsak a megírhatóságukat és megírandóságukat hangsúlyozza: „Kérem: hiszen mi nem történetet írunk, hanem regényt és divatokat.”⁶⁰ A szöveg több ponton is visszatér a divat-motívumhoz, újra és újra eltávolítva az olvasót az eseményektől, lehetetlenné téve számára az átélhetőséget. Úgy gondolom, hogy a kritika által hibaként sokszor kiemelt töredékesség oka nem csupán az, hogy, amint maga Jókai is utal rá⁶¹, és a kritikai kiadás jegyzetapparátusa is megállapítja⁶², a regényszövegből a szerző a cenzúra miatt sokszor részeket kivágni vagy átírni kényszerült, hanem valószínűleg az is, hogy ez a szerkezet a fent boncolgatott textuális játékokra hívja fel az olvasó figyelmét.

Március 15-e történetét *A tengerszemű hölgy*” is textuális játékba hozza. Két külön nézőpontból íródik meg: a narrátoréból, akinek feltűnő törekvése önmagát a szerzővel azonosítani, illetve az Erzsikééből⁶³. Erzsike történeteiben a nő veszi át a narrátor szerepét. Egyes szám első személyben, az önéletírás hitelességével mondja el saját „kistörténeteit”, ugyanazokkal a narratív eljárásokkal élve, mint a regény elbeszélője, aki a maga történeteként, legalábbis szándéka szerint, a „nagy történetet” mondja el. A nő történetei mindezek mellett, hihetetlen kalandosságuk és ismert narratív sémákra való rájátszásuk révén éppen fikcionalitásukat teszik láthatóvá, és ezáltal mintegy megfosztják hitelességétől, referenciális olvashatóságuktól az elbeszélő történeteit. A

⁵⁶ Fábri Anna ezt a teatralitás-értelmezést a '48-'49-es tárgyú (vagy háttérű) regények történelemértelmezésének folyamatos lehetőségeként emeli ki (Fábri Anna *i.m.* 337).

⁵⁷ Újabb textuális játék: a közhelyesült szállóige beépítése.

⁵⁸ JMÖM *Politikai divatok*. Akadémiai Kiadó. 1963. 87.

⁵⁹ *I. m.* 86.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ *I.m.* 477.

⁶² *I.m.* 490–515.

⁶³ Erzsike alakjában is folyamatosan a valós életbeli mintákat keresi a szakirodalom egy vonulata.

Gyuricza-történetbe ágyazódik az elbeszélő március 15-i története, ugyanis amikor a felháborodott férj bosszút forral a felesége élettársa, Gyuricza ellen, akkor tör ki a forradalom. Humoros párja születik így meg a március 15-e „nagy történetének”: „– Hja, a költőknek is hosszú kezeik vannak. – Hát éppen akkor, amidőn a Muki a parasztjait fegyverbe öltöztette, kiáltotta ön ki itt Pesten a szabadságot. Repült a hír szerteszét az országban; kiütött a forradalom. Pozsonyban már azt beszélték⁶⁴, hogy Petőfi és ön ott állanak a Rákoson, negyvenezer parasztnak az élén, s kezdik az új Dózsa-háborút. A Mukica jobbagyai is feltódultak a kastély udvarára, de nem azért ám, hogy vele brachiumra menjenek, hanem, hogy követeljék a szabadságukat: »Nem robotolunk többet, nem adunk dézsmát, nincs füstpénz!« – Kiütött a szabadság. Erre a Mukica úgy megijedt, hogy a kastély hátsó ajtaján szökött meg a komornyikjának a ruhájában, s az országból is kifutott. Azóta híret sem hallani. – Hát így fordította el az ön hatalmas keze a nagy veszedelmet a mi árva fejünkről. Ittunk is aztán nagyot az egészségére»⁶⁵.

Az elbeszélő egyes szám első személyben beszél, történelmi tényeket, valós szereplőket említ, készen kínálja a referenciális olvasatot, az értelmezők egy része azonban felfigyel arra, hogy ezek a látszólag emlékiratszerű szövegek is egy fiktív narratívába íródnak. Porkoláb Tibor a Jókai-monográfiák életrajzaival együtt olvassa Jókai „önéletrajzi” írásait, és mindenezekből egy hagiografikus és heroikus sémákhoz igazodó Jókai-regényt lát kirajzolódni⁶⁶. Fried István a „való” alapján konstruált „igaz” fogalmának sajátos, művön belüli hitelességét⁶⁷ ezen a kérdéskörön is túllendíti, és egy másik narratíva egyszerre elrejtett és sejtetett létét olvassa ki a regényből: „*A tengerszemű hölgy* nem pusztán Erzsikének, hanem az Erzsike számára mégis elérhetlenné lett (tett) elbeszélőnek is regénye. Nem önéletrajza, hanem a kettejük között megesett félreértésé, tévedésé, amelynek talán nem valódi, hanem igazi jelentését el kellett fojtani ahhoz, hogy megírható (és ne »megélhető«) legyen. Ez az elbeszélő által a tudat alá szorított regény, *A tengerszemű hölgy* megíratlanul maradt, de sejtetett változata, amely nem történ(hetet)t meg, de amely – mégis – a megtörtént regény »mögöttes« története»⁶⁸. Ez a „mögöttes történet” mintegy visszavehetné a leírt, a kultikus paradigmába íródó március 15-e történetét és az elbeszélő egész szabadságharcos narratíváját, sőt az egész regény megírását megakadályozta volna: „»Férfi sorsa a nő!«⁶⁹ Ha akkor az a hölgy, amikor utoljára a kezében volt

⁶⁴ Egy újabb narratíva keletkezésére való utalás, amely ráadásul ismét fikciónak bizonyul.

⁶⁵ JMÖM *A tengerszemű hölgy*. Akadémiai Kiadó. 1972. 84.

⁶⁶ Vö. Porkoláb Tibor, „Üldözöttje a hatalomnak”. *Egy fejezet a Jókai-regényből*. In: Cséve Anna (szerk.): *A forradalom után. Vereség vagy győzelem? Petőfi Irodalmi Múzeum*. 86–7.

⁶⁷ Vö. Fried István *i.m.* 2003. 72.

⁶⁸ *I.m.* 74.

⁶⁹ A fikcionalitásra hívják fel a figyelmet az önidézések is, ezúttal az *Enyim, tied, övé* első részének címe kerül be szó szerint a regényszövegbe, még hozzá idézőjelbe téve.

a kezem, azt mondja: »maradj itt!« bizony ott maradok. Bizony beérem a magam kis boldogságával s nem futok a hír holdvilága után”⁷⁰.

A forradalomból való kimaradás lehetőségét is tekinthetjük rejtett önidezésnek, ezt a lehetőséget ugyanis az *Akik kétszer halnak meg*, és az *Egy az Isten* is fölvetette, de a regények cselekményének fényében mondhatjuk, a szerző mindkét esetben el is vetette. A késői regény narratívájába is csak így, mögöttes történetként kerülhet ez be, de ezúttal már megfosztva a szigorú értékítélettől, a textuális játék terébe vonva, dialógusba állítva a régebbi regények értékszerkezetével.

Az *Akik kétszer halnak meg* hősei tudatosan maradnak ki a forradalomból. Temetvényi grófot indokai Mindenváró Ádámhoz hasonlítják. Ezeket az indokokat lánya, Pálma tárja fel a regény főhőse, Illavay Ferenc előtt: „ő nem akar részt venni ebben az egész mostani mozgalomban. Sem az egyik fél, sem a másik fél mellett. Hiszen azért hagytuk el Bécset. Mikor a fellázadt nép magához ragadta az uralmat, mikor ablakaink alatt végigrohantak egy végeláthatatlan tömegben, előttünk addig soha nem hallott kiáltásokat hangoztatva: mi sietve hagytuk el a császárvárost, szökevényképpen, felkerestük ősi lakházunkat Magyarország egyik legcsendesebb zugában. Azt hittük, itt békén meg fogunk húzódni, míg a zivatar valamerre feltisztul. Képtelenségnek hittük, hogy a válság ide is utánunk jöjjön. Hogy itt is utólérjen bennünket a kérdés: hová tartoztok?”⁷¹ Később maga a gróf cinikus megnyilatkozásaival teljesíti ki a róla alkotott képet: „– De mikor ezek olyan bolondok, hogy a szabadság mellé még egy kis haza is kell nekik. [...] Voltak, és vannak emberek, akik előtt ez a két universel istenség »szabadság és haza« speciális bálvány; akik odavetik magukat a »Krisna« szeker kerekai alá, s attól idvezülnek. De hát hagyjuk azt!”⁷² Saját indokait Pálma az Illavayval való beszélgetésben hasonlóan írja le: „Én pedig nem akarom azt, hogy ő [ti. az apja] ahhoz a táborhoz álljon, mely Magyarországgal ellenségül áll szemközt. [...] Nagyon kérem önt, valami időtlen honleánykodást ne keressen ön szavaimban. Én nem rajongok magasabb eszméért. Belőlem csak az önérdék beszél. Én nem akarom, hogy az atyám bármely oldalról nézve is kompromittálva legyen. Ki tudja, hogy melyik fél marad győztes a végkimenetelnél? Az ellenpárton levőknek a birtokát az bizonyosan el fogja kobozni. Nekem pedig nincsen kedvem, mint a francia forradalom alatti emigránsnőknek, pénzért dolgozni a számkivetésben. Belőlem a józan önzés beszél”⁷³. Pálmának azonban, apjával szemben, van erre egy „mentsége”: nőként meg akarja teremteni az általa szeretett férfinak a béke szigetét jelentő otthont, és hogy ez milyen értékes motívum a szerző számára, mutatja az, hogy életművében, különböző formákban

⁷⁰ JMÖM *A tengerszemű hölgy*. Akadémiai Kiadó. 1972. 66.

⁷¹ JMÖM *Akik kétszer halnak meg* I. Akadémiai Kiadó. 1966. 37–8.

⁷² *I.m.* 201.

⁷³ *I.m.* 38–9.

ugyan, de újra és újra vágyott tökéletességként jelenik meg⁷⁴. A heroikus narratívából való kilépés itt még büntetéssel jár a szövegben, mely teljesen megsemmisítő a grófra, és szintén szigorú, de nem megsemmisítő a valamelyest felmenthető Pálmára nézve. A gróf elveszíti minden vagyonát, társadalmi státusát, teljesen megsemmisül. Azt igazolja ez a zárlat, hogy a forradalmon való kívülmaradást indokló szövegrészben a hang és a nézőpont egyaránt kizárólagosan a szereplőé. A narrátor egy pillanatra sem ért egyet vele, nem hajol közel hozzá, nézeteit mindvégig kívülről szemléli, megtagad minden rokonszenvet a gróf alakjától. Pálma büntetése az lesz, hogy elveszíti a szerelmét, a vágyott otthon megteremtésének lehetőségét, de megőrzi méltóságát az önként vállalt visszavonultságban és még egy utolsó értékes, az életének is értelmet adó cselekedetet hajt végre azzal, hogy Illavay gyermekének gyűjt vagyont. Ő megmenekül a megsemmisüléstől, mert nem kell egy „beszélő majom” által tönkretétetnie, és visszavonultságában a Temetvényi család tönkrejutásának szégyene sem érinti.

A regény harmadik hősének, Illavaynak titokban marad az indoka, amiért önként nem vállal szerepet a forradalomban⁷⁵, annyi azonban bizonyos, hogy nem a gróf hazafias értékekkel szembeni cinizmusa vezérli. Becsületessége, önfeláldozó volta, sőt hősiessége is kiderül a cselekmény folyamán. Valószínűleg éppen ennél fogva nem maradhat teljesen kívülálló. A szöveg értékrendje mintegy rákényszeríti a heroikus szerepet: az önmagukat a szvornoszt képviselőinek kiadó rablóbandát az ő vezetésével verik szét. A róla szóló legendás történetekben alakja hőssé avatódik, de „igazi” története, eredeti szándékával összhangban távol marad a „nagy történet” heroikus narratívájától: a kormány kinevezi őt Felső-Magyarország kormánybiztosává, ő azonban nem kapja kézhez a kinevezést, mert Pálma gyémántjainak keresésére indul, tehát a magánérdekeket a közérdek elé helyezi. Az, hogy ha otthon marad, vállalta volna-e a feladatot, nem derül ki, alakja tehát többértelmű, talányos marad. Sorsának alakulása is ennek megfelelően felemás: neki lehetősége lesz megteremtteni a vágyott otthont, de felesége, első menyasszonya, már nem tökéletes szépség, mivel a himlő eltorzította az arcát.

⁷⁴ Erről I. Nagy Miklós, *Az újjászületés, újjáteremtés és a sziget. Jókai két mitikus motívuma*. In: Bitskey István–Imre László (szerk.): *Értékek kontextusa és kontextusok értéke* 19. századi irodalmunkban. KLTE. 2000. 180–9., ill. Szörényi László *i.m.*

⁷⁵ Illavay alakja a többi pozitív Jókai-hőstől eltérően nem tökéletes. A szöveg egyértelműen utal arra, hogy arca nem szép, legalábbis abban az értelemben, ahogyan a mitikus/románcos narratíva hősei tökéletesek: „Ferencnek arra volt jó ez a két hét, hogy azalatt szakállt eresztett. Annak az arcot körülfogó koszorúnak az a jótékony hatása van, hogy a vonások összhangtalanságát kiegyenlíti: a nem szép arcnak általános kifejezést ad, a fejnek megadja a hiányzó reliefet” (JMÖM *Akik kétszer halnak meg* I. Akadémiai Kiadó. 1966. 159). Ennek a hibának valószínűleg éppen az az egyik szerepe, hogy az olvasó figyelmét felhívja arra, hogy a tökéletes angyalalakok a forradalmat tematizáló regényekben csak a heroikus narratíván belül teremthetők meg.

A forradalomtól egy ideig szintén tudatosan távol maradó Adorján Manassénak, az *Egy az Isten* főhősének már erkölcsileg teljes jogú magyarázata van. Nézőpontjából a forradalomnak mint háborúnak, vérontásnak, emberi szenvedésnek a kritikája fogalmazódik meg, akárcsak a *Forradalmi és csataképek*hez tartozó *Két menyasszony*ban. Az egyistenhívőknek a vallásuk tiltja a fegyver használatát, és ez az isteni akarat, amint a felekezet regénybeli értékelése igazolja, hiteles. Részletesebben ennek ellenére csak akkor tárul fel a háború kritikája, amikor már nem a magyar forradalomban való fegyveres részvételről van szó. A szolferinói ütközetben Manassé újra ezzel a dilemmával szembesül, és itt már a narrátor és a hős nézőpontját egyesítő szabad függő beszédben fogalmazódik meg a kritika: „S az ő kezében is ott volt a fegyver. S ennek a fegyvernek is az volt a célja, hogy egy anyának a szívét megkeserítse, aki könnyek között felnevelt gyermekét hasztalan fogja hazavárni; hogy egy öz apának kezébe adja a koldusbotot, kinek kenyérkeresőjét eltemették, hogy egy menyasszonynak a koszorúját felváltsa özvegyi fátyollal”⁷⁶. Adorján Manassé mindvégig kitart amellett, hogy nem fog fegyvert⁷⁷, békekötési szándéka révén mégis részt vesz Torockó önvédelmi harcaiban, és ezáltal a heroikus narratívába írja magát. A látszólag kétes múltú, de erkölcsileg megfellebezhetetlen jellemű alakot a „nagy történet” értékrendje és logikája nem engedi kimaradni a heroikus szerepből. Sorsa ennek megfelelően jóra fordul a történet végén.

Humorosra hangolt, kimondójukat ironizáló és a kisszerűség értékítélete alá helyező szövegrészek azok, amelyekben a tizenkét pontról a nemesi birtokok veszteségei felől, vagy teljesen kívülállóként, értetlenül beszélnek. *A mi lengyelünkben* Tihamér birtokának tisztartója, Tallérossy Zebulon modorában, a tizenkét pontba foglaltakat teszi felőssé azért, hogy a kastély és a birtok tönkremenet: „Hát mit tudta tenni szegin magyar úr? Amióta kiütött a nagy szabadság. Dézsma, füstpénz fuccs, robotnak kampec. Úrdolgának »magad uram, ha szolgád nincs«. Isten törülte volna ki kalendáriumból azt a március tizenötödikét. »Talpra magyar!« No, iszen megfogadtak. Paraszt mind talpra állt, földesúr mind hasra este magát. Cselédek, béresek, azok is mind eltalpaltak”⁷⁸. A humor feloldja itt az értékek kifordításának élet. Más a felhangja a regény elején a püspök hasonló témájú értekezésének: „Nekem ez az egész zűrzavar, amit a hevesfejúek forradalomnak, a higgadtabbak szabadságharcnak neveznek, egészen érthetetlen. A magyarokkal tartok, mert nekem hazát s benne fényes állást adtak; velük állok, velük bukom. Az ellenségeik szándékát pedig elkárhoztatom, akik ezt a szép országot szét akarják bomlasztani. Hogy ti, lengyelek a magyarokhoz

⁷⁶ JMÖM *Egy az Isten II.* Akadémiai Kiadó. 1970. 325.

⁷⁷ Az egyedüli ponton, amikor hajlana a fegyveres harcra, maga az isteni akarat deus ex machinaként szabadítja meg attól, hogy elveit feladja: „Abban a szobában is ott volt ama töviskoszorúzott kép. Manasséra nézett szelíden, s e tekintet azt mondá: »Lenyújtottam-e a kezemet hozzád?» (i.m. 336).

⁷⁸ JMÖM *A mi lengyelünk.* Akadémiai Kiadó. 1969. 263.

csatlakoztok, velük egy hadisorban harcoltok, azt értem. Innen remélték Lengyelország helyreállítását. De hogy a magyarok mit akarnak, azt nem tudom megérteni. Volt nekik szép nagy országuk, ahol nyugodtan uraskodtak; senki sem mozgatta alattuk a földet. [...] Ekkor egypár hevesfejű poéta nekiindul, elkiáltja: »rabok vagyunk; szabadság kell«, s az egész ország utánuk kiáltja a jelszót. Hát mi volt az a rabság? Más népek a szomszédságunkban tudják, hogy mi az. De a magyar jobbágy sohasem volt rabszolga. A földesúr az volt rá nézve, ami a patriarcha az ótestamentumban. [...] Azzal, hogy a földet felszabadították, csak az úr lett szegényebb, a paraszt nem lett gazdagabb. [...] De hát a sajtószabadságra mi szükség volt? [...] A patikát vizsgálat alatt tartják az orvosok, hogy orvosság helyett mérget ne kotyvasszanak benne; hát a lelkeket mért szabad megmérgezni felügyelet nélkül? [...] Hát aztán a közteherviselés? Eddig csak a paraszt fizette az adót, most már majd a nemes is fogja fizetni. [...] Hát az egyenlőség? Eddig kevesebben ittak a választásnál, most többen fognak inni”⁷⁹. Mintha egy bécsi propagandaszöveget visszhangoznának a sorok, és nem kizárt, hogy nem éppen annak paródiája, tekintve a Jókai-szövegek fent példázott helyenkénti textuális sokrétűségét⁸⁰. A püspök alakja, a szöveg iróniája ellenére nem válik sem nevetségessé, sem kisszerűvé. Ennek biztosítéka az, amit a magyarok pártján való megmaradásáról mond. És éppen emiatt merülhet fel a gyanú, hogy az irónia, bár rejtetten, esetleg a forradalmi eszmékből való utólagos kiábrándultságnak is hangot ad. Ezt az értelmezést látszik alátámasztani az is, hogy a főszereplő, a hős forradalmár sorsa, akárcsak Áldorfay Incéé az *Enyim, tied, övében*, az erkölcsi bukás, itt azonban már nincs lehetőség ennek a visszafordítására.

A forradalmi események árnyoldalát is megmutatják azok a szövegrészek, melyek a csöcselékből összeverődött szabadcsapatokat jellemzik. Az *Enyim, tied, övé* cselekményében, Gideon szabadcsapatát jellemzve, a történetírás „nagy története” mellett kiegészítő ismertetésként definiálja magát a szöveg: „A szabad csapatok a magyar szabadságharcban nem mindig szívesen látott vendégek voltak. A hadjárat története keveset beszél róluk, az csak a nagy csatákkal foglalkozik. [...] Hogy miért nem bírták a magyar katonák rokonszenvét, annak az oka az volt, hogy mindenütt ott lábatlankodtak a sereg körül, hol elöl, hol hátul; elfoglalták a helységekben a legjobb szállásokat, s megunatták a gazdákkal a vendégszeretetet; borzasztóan hetvenkedtek, s ha komoly összeütközést éreztek (jó orruk volt), akkor egyszerre láthatatlanokká lettek. Mikor vége volt a verekedéseknek, akkor megint ott termettek dicsekedni”⁸¹. Leírásukban ugyanúgy helyet kap az irónia és a groteszk, mint *A nagyenyedi két fűzfa* Tarjzigfritzig- és Bórembukk-féle labanccsapatáiban.

⁷⁹ *I.m.* 22–3.

⁸⁰ Ezesetben egy közismert szöveg értelmezésének az értelmezésével van dolgunk.

⁸¹ JMÖM *Enyim, tied, övé* I. Akadémiai Kiadó. 1964. 147–9.

A csöcselék szabadcsapat mintegy kilöködik a nemzeti narratívából és átkerül az ellenséges táborba az *Akik kétszer halnak meg* cselekményében. Ott Zsiborák rablóbandája alkot a Gibeonéhoz hasonlóan ironikusan jellemzett szabadcsapatot, mely a szvornoszt tagjának adja ki magát, valójában azonban egyetlen célja a rablás. Szembeállítódik a pánszláv nacionalizmust képviselő szvornoszt azokkal a „becsületes tótokkal”, akik Illavay segítségével kiűzik őket a vidékről. Az, hogy a szvornosztot a regényben egy rablóbanda helyettesíti és parodizálja, egyrészt a narrátor értékítéletét fejezi ki, másrészt a nacionalizmus fullánkját húzza ki alig rejtett megbékélési céllal. Erről a szándékról árulkodik az a tény is, hogy a tótokat mindvégig becsületes, hűséges népcsoportként jellemzi a szöveg.

A megbékélési szándék a főhős alakja révén a románokkal kapcsolatban is kifejezésre jut az *Egy az Isten* cselekményében, de a románokról már nem kapunk olyan idealizált képet, mint az *Akik kétszer halnak meg* tótjairól. *A Bárdy család* Numa tribunjához képest az *Egy az Isten* szövege óvatosabb a másik fél nézőpontjának érvényesítésében. Az egyedüli tisztán pozitív román szereplő, Zenóbia, keserűen jellemzi a két nép között elfajult konfliktust, anélkül, hogy annak létjogosultságát elismerné: „A te bátyád megölte az én apámat, s aztán az én bátyáim megölték a te bátyádat. S már most ez ezután így fog menni mindig – mindig – mindig”⁸². Ő maga ennek ellenére éppen a megbékélésről mutat példát akkor, amikor megmenti Torockót Diurbanu ördögi tervétől, és kimondja, hogy motivációjának alapja az a levél, melyben Blanka és Anna testvérüknek nevezték őt. Bár a felmutatott példa mind Manassé és felesége, illetve testvére, mind Zenóbia részéről a narrátor teljes rokonszenvét nyeri el, a regény teljességében mégsem tud meggyőzni arról, hogy ezt a szemléletet a két nép könnyen meg tudná valósítani. Manassé ugyanúgy elkülönül nézeteivel a torockóiak többségétől, mint amennyire magányos alak marad Zenóbia a román táborban. A regény azt teszi a megbékélés érdekében, hogy tüntetően előterbe helyezi a konfliktus kívülről manipulált voltát, amely elgondolkodtatja az olvasót.

A mi lengyelünk cselekménye nem érinti a nemzetiségi konfliktusokat, de amikor Lippay Tihamér a buddhizmust meghonosítani óhajtó szándékáról beszél Negrotinnak, az keserű iróniával jegyzi meg: „Könnyű volt Buddhának a maga vallását elterjeszteni egy világrészben, ahol csupa egyforma képű, arcszínű, egy nyelven beszélő, százmilliónyi népek laktak. Azokat meg lehet nyerni a Buddha alázatos, békülékeny tanainak. De próbáld meg te itt minálunk a népséget a közös szeretet eszméjének megnyerni, ahol a pánszláv gyűlöli a magyart, a magyar nem ismeri el embernek a tótot, mindketten szidják a németet, és mind a hárman üldözik azt a negyedik fajt, akinek görbe az orra. Vedd őket rá, hogy szeressék egymást”⁸³. Egybefoglalja ez a keserű hangú helyzetfelmérés a *Forradalmi és*

⁸² JMÖM *Egy az Isten* II. Akadémiai Kiadó. 1970. 211–2.

⁸³ JMÖM *A mi lengyelünk*. Akadémiai Kiadó. 1969. 393–4.

csataképek novelláitól kezdődően az életműben rendszeresen felvetődő kérdést: hogyan viszonyuljunk egymáshoz? Negrotin, a lengyel zsidó példája ugyanazt a megoldást látszik sugallni, mint az *Egy az Isten* szereplőie: személyes kapcsolatokban élhető meg a béke, ha cselekedeteinkben nem két nemzet általános értelemben vett viszonya kerül előtérbe. Ez a megoldás nem fűdi el a többnézőpontú történelmi narratíva tagadhatatlan kritikus pontjait, hanem a „nagy történetekből” kilépve láttat megoldásokat a hétköznapi élet szintjén.

3. A szintézis (?)-regény

Jókai utolsó regénye, a *Börtön virága* másképp olvastatja magát, mint az előző 1848–49-es tárgyú művek⁸⁴. Lehetetlenné teszi az olvasónak az átló olvasást egyrészt úgy, hogy nem alkalmaz belső nézőpontot, másrészt azért, hogy cselekménye, a végső csattanó kivételével, semmi újat nem mond a korábbi művekhez képest. A fejezetek röviden, vázlagszerűen villantanak fel egy-egy korábbi motívumot anélkül, hogy átélhető jelenetté nőne bármelyikük. Az olvasói távolságtartás és a korábbi művekhez képest visszafogott narrátori hang a mű erőteljesen metafikciós, önidéző jellegére mutat rá. A szereplők tipikusak: Zentai Amadé, a forradalmár egyben festő, mint Lávay⁸⁵ és Adorján Manassé⁸⁶, költő-író, mint Lávay és Illavay⁸⁷. Markóczy és Zentay politikai nézeteiben Lávay és Pusztafy⁸⁸ elvei köszönnek vissza; Viola az angyali feleség, aki követi férjét a csatákba, mint Serena⁸⁹ és Erzsike⁹⁰, vele tart a bujdosásban, mint Laborfalvy Róza⁹¹, Judit⁹² és a narrátor útítársának felesége az *Egy bujdosó naplójában*, majd megmenti férje életét, mint Judit és az *Egy bujdosó naplója* egyik névtelen nőalakja; Csacsina Flórián gonoszkodó intrikus, mint Bárzsing⁹³ és az e szerepkörön túlnövő, démonikussá váló Vajdár⁹⁴. Még az ellenségnek muzsikálni nem akaró cigány alakja is megjelenik, aki az *Egy az Isten* Manasséje mellett az utolsó csatában jut szerephez.

A cselekmény fordulataiban is a régebbi regények elemei térnek vissza. A forradalmárrá váló Markóczy feleségül vesz „egy angyalt”. A házasságkötés idilljét a forradalom vihara veszi körül, mint az *Akik kétszer halnak meg*

⁸⁴ Fried István szerint azonban kevésbé különül el ez a regény a többi öregkori műtől, melyek hasonló narrációs technikákra, elsősorban az önidézésre és a narratív metafikcióra épülnek. (Vö. Fried István, *i.m.* 2003.)

⁸⁵ *Politikai divatok.*

⁸⁶ *Egy az Isten.*

⁸⁷ Illavay is verseket ír titkon, melyeknek szerzőségét nem akarja azonban felvállalni.

⁸⁸ *Politikai divatok.*

⁸⁹ *Enyim, tied, övé.*

⁹⁰ *A tengerszemű hölgy.*

⁹¹ *A tengerszemű hölgy.*

⁹² *Politikai divatok.*

⁹³ *Politikai divatok.*

⁹⁴ *Egy az Isten.*

Illavayját kivéve mindegyik főhős házasságkötését. A nemzeti hadsereg bővülését, mint *A kőszívű ember fiaiban*, segítik a csodával határos módon külföldről hazaszököő huszárcsapatok. Markóczy Illavayhoz hasonlóan a tótok segítségével arat győzelmet a pánszláv nacionalista csapatok fölött. Akárcsak Áldorfay Incét, Markóczyt is az állami kincsek szállításával és őrzésével bízzák meg. Markóczy né ápolónóként követi férjét a csatákba, mint Serena Áldorfayt. Markóczyt rágalmazzák, és akárcsak Lávay esetében, az asszony⁹⁵ az, aki a rágalmaknak véget vet. Életének, Lávayhoz hasonlóan Markóczy is véget akar vetni a fegyverletétel után, és mindkét hőst a feleség szabadítja meg a kísértéstől.

A szöveg szinte szó szerint is visszautal a korábbi regényekre. *A kőszívű ember fiainak* vérpad-motívumára már *A tengerszemű hölgy* is visszautal, amikor az ügyvéd-kollegák azt üzenik Erzsikétől a szöveg narrátorának, hogy „az az út, amelyen ő most olyan rohanva halad, egyenesen az akasztófához vezet”⁹⁶. A módosult intratextuális utalás a *Börtön virágában* ismét megjelenik Csacsina jóslataként, szintén akasztófához vezető útként, majd egyetlen rövid fejezetben belül máris három „grádics”ra lépik Markóczy. A forradalmi eseményekkel kapcsolatban itt is többször ismétlődnek a szövegvilágból ismert értékelések: „Mesemondás! De igaz”⁹⁷, „Mese ez is! Poétázás! Utópia!”⁹⁸, „Lélekfordító idők jártak”⁹⁹. Az események ilyen gyors egymásutánja és a régebbi regények fenekölt, patetikus kijelentéseire való sűrű utalás ironikus kontextusba helyezi a régebbi művek motívumait. Ez a rejtett ironia explicitté válik, amikor a nemzeti hadsereg alakulásáról szól az elbeszélő. A tisztek hiányáról szóló szövegrész egyértelműen gúnyos felhangokkal értékeli át a korábbi eposzi hangot: „A nemzetnek hadsereget kellett teremteni. Fegyvert fogó tömeg volt elég: százával nőttek ki a földből a honvéd zászlóaljok. S a magyar legény, ha lovat és kardot kap, egyszerre kész huszár. Hanem vezénylő tiszt volt kevés. Az emberölés munkája nagy tudomány”¹⁰⁰. Az ironikus átértékelést folytatja a színpadiasság motívumának az eddigieknél explicitebb megjelenése, itt ugyanis egy egész csapat alakul színészekből, és ebben a csapatban még a tábori lelkész is színész, aki „az oltár mellől” szökött meg¹⁰¹ „Thália templomába”¹⁰². A történet zárata leszámol a mitikus/románcos zárlat lehetőségével, ez már „nem megnyugtató, katarzist hozó befejezés”¹⁰³: „Hasztalan minden védelem, minden igazság!

⁹⁵ Igaz, Lávay esetében nem a felesége, hanem az anyja.

⁹⁶ JMÖM *A tengerszemű hölgy*. Akadémiai Kiadó. 1972. 93.

⁹⁷ JMÖM *Börtön virága*. Akadémiai Kiadó. 1974. 24.

⁹⁸ *I.m.* 25.

⁹⁹ Uo.

¹⁰⁰ *I.m.* 27.

¹⁰¹ Áldorfay Incére utal ez a felvillantott élettörténet, de ismét ironikus átírással, ugyanis Áldorfay a fölöttesei áldásával és tanítványait vezetve indult csatába.

¹⁰² *I.m.* 52.

¹⁰³ Fried István *i.m.* 2003. 112.

Uralkodók adhatnak az elítéltnak amnesztiát, a világ nem ad kegyelmet soha”¹⁰⁴. A *Tájékozás* című első fejezetre utal vissza ez a zárlat, mely előre közli, hogy egy olyan asszony történetéről lesz szó, „kit az egész világ elítél, a társadalom kirekeszt, akinek a házat elkerülik, a nevét ki nem mondják”¹⁰⁵. Az első fejezet metafikcióját ugyanakkor meg is cáfolja a szöveg ezzel a zárlattal, az ígért narratív struktúra ugyanis ismét a mitikus angyal – ördög dichotómiára épülne, amelynek velejárója az erkölcsi igazságszolgáltatást és elégtételt hordozó vég. Számvetés lenne tehát az életművel, annak románcos-mitikus vonulatával? Az önidézésen alapuló, az olvasótól elidegenedett szöveg logikája ezt látszik alátámasztani.

Összegzés

Jókai 1848–49-et tematizáló irodalmi művei egy olyan értelmezési folyamatba épülnek, mely a megjelenített történelmi eseményt, valamint önmagát mint szövegtörzset és narratív stratégiát egyaránt folyamatosan újragondolja.

Az 1850-es években megjelent novellaciklusok már elindítják ezt az életművön végigvonuló folyamatos értelmezést. A novellák olyan képet adnak a megjelenített történelmi eseményekről, melynek perspektívája egyrészt szervesen illeszkedik a korszak irodalmi kánona által meghatározott műfaji és beszédmódbeli elvárások rendszerébe, másrészt több ponton kimozdul ebből a narratívából, kiegészítve a képet a posztmodern kor pluriperspektivikusságra irányuló elvárásai felől is értelmezhető nézőpontokkal.

A regények folytatják ezt a tendenciát: egyrészt megmaradnak a romantikus – mitikus narratíva szövegszervező elveinél, másrészt az értelmezhetőség gazdag lehetőségeit villantják föl olyan nézőpontokból, melyek nem illeszkednek ebbe a szövegszervező rendszerbe.

Utolsó regényében Jókai az önidézés által dialógusba hozza korábbi 1848–49-es tárgyú műveit. A regény zárlata azt sejteti, hogy a szerző lemond a mesei – mitikus igazságszolgáltatással végződő történet továbbírhatóságáról.

PÉNZES ÁGNES

---

¹⁰⁴ JMÖM *Börtön virága*. Akadémiai Kiadó. 1974. 171.

¹⁰⁵ *I.m.* 5.

ISTORIE ȘI REPREZENTAȚIE LITERARĂ. IMAGINEA REVOLUȚIEI DIN 1848 ÎN
ROMANELE LUI MÓR JÓKAI

(Rezumat)

Operele lui Mór Jókai care abordează tema revoluției din 1848, se încadrează într-un proces continuu de analiză și interpretare. Cele două volume cu nuvele, apărute în anii 1850, constituie punctul de plecare pentru această analiză. Pluriperspectivitatea, prin care nuvelele oferă o imagine multilaterală a revoluției, rămâne procedeul narativ de bază și în romane. Pe de o parte, aceste opere prezintă evenimentele istorice conform canonului literar al romantismului: dintr-o perspectivă mitică, iar, pe de altă parte, oferă o reprezentare literară pluriperspectivică, amintindu-ne de procedeele narative ale literaturii și istoriografiei postmodernismului. Se poate vorbi despre o reprezentare atipică aceluși context naratologic literar și istoriografic în care se încadrează operele autorului.

Prin ultimul său roman, Jókai crează un dialog intern între operele sale. Acesta se realizează prin procedeul de autocitare, pe care se bazează narativa acestei opere.

ÍRÁSHASZNÁLAT ÉS ÍROTT NYELV*

– Bodoki Mikó Miklós naplója –
(Esettanulmány)

A megközelítés módja

A nyelvtörténeti vizsgálatok módszertanát és a diszciplína szemléletmódját alig érintették azok a XX. század második felétől kibontakozó változások, amelyeket „pragmatikai fordulat” néven szoktunk emlegetni, s amelyek a nyelvhez a nyelvhasználat felől közelítő kutatási irány(zat)oknak a megjelenését és térnyerését eredményezték a szinkrón nyelvészetben. S noha a szakirodalomban szórványosan – s jobbára csak elméleti síkon – megfogalmazódik a hagyományos szemléletmódtól a szociolingvisztika, szociopragmatika irányába törő elmozdulás szükségessége, a magyar nyelvtörténeti szemléletmód máig dominánsan rendszerközpontú maradt, a nyelv mint rendszer érdekli, vizsgálatának tárgya a nyelvi rendszer belső strukturáltsága, illetőleg változása. Ebből fakad az is, hogy ha nem is kizárólag, de hangsúlyosan az ő- és ómagyar korra korlátozódott a tudományterület érdeklődése, hiszen a legtöbb, a nyelvi rendszer szempontjából fontos változás ekkorra tehető¹. Ugyanakkor a szakma – természetes korlátaiból fakadóan – ennek a korszaknak kizárólag az írott nyelvét tanulmányozza/ tanulmányozhatja; az azonban már kevésbé indokolt, hogy ezen belül is elsősorban arra a nyelvváltozatra összpontosít, amely az eredetileg is írásbelinek szánt műfajok sajátja². A külső nyelvtörténettel³ a legtöbb munkában legfennebb a jelentéstan és szókészlettan érintkezik, noha bizonyos résztemák területén mutatkoznak eredmények ebben a tekintetben is: pl. a misszilis levelek alapján a megszólítások, tegezés, magázás kérdését emelik ki, a szaknyelvi terminológiák alakulását kutatják, a nyelvi norma és az irodalmi nyelv kialakulása és fejlődése terén is a magyar szakirodalom szép eredményekkel dicsekedhet

---

*A tanulmány a Sapientia – Kutatási Programok Intézete támogatásával és a Tóth Zsombor által vezetett *A protestáns emlékirat-irodalom történeti antropológiai vizsgálata Apafi fejedelem korában* c. kutatási program keretében készült 2006-ban.

¹ L. pl. a legjelentősebb, háromkötetes *A magyar nyelv történeti nyelvtana* (TNy.) c. monográfiát, amely a kései ómagyarral bezárólag vázolja a magyar nyelv történetét.

² Pl. a TNy. törzsanyagának kétharmada kódex.

³ A külső nyelvtörténetet, a nyelv külső összefüggés-rendszerét Benkő úgy definiálja, mint a korabeli élet gazdasági, társadalmi, politikai, műveltségi viszonyai által, illetve az ezekből sarjadó tudat, felfogás (ma átfogóan mentalitásnak neveznénk) által meghatározott kontextusát a nyelvi változásnak (Benkő 1960. 22).

(l. Pais, Bárczi, Benkő, Szathmári munkái⁴), de az ötvenes–hatvanas évek első virágkorát nem követte látványos fellendülés az irodalmi nyelv kutatásának terén sem⁵.

A rendszerszemléletű nyelvtörténetírással szemben a történeti szociolingvisztika, a szociopragmatikai irányultságú nyelvtörténetírás⁶ vagy a pragmafiliológia⁷ fő feladata, hogy a nyelvi változás folyamatát oly módon és azáltal rekonstruálja, hogy a folyamatokat a maguk társadalmi beágyazottságban kontextualizálja. Valójában a szociolingvisztikai megközelítés a nagyobb léptékű: ez az

⁴ Néhány munka a legfontosabbak közül: Bárczi 1963; Bárczi 1966. 3–31.; Benkő 1960; Benkő 1988; Pais 1953; Pais 1955; Pais 1960; Szathmári 1968.

⁵ Arról nem is beszélve, hogy mindegyikük kizárólag olyan szövegeket vizsgált, amelyek egyrészt „egy magasabb igényű írásbeliség kifejezői” (Benkő 1960. 12), másrészt a középnyelvi szinten teljesen kiesik vizsgálódási körükből, szöveg megközelítésük pedig továbbra is a nyelv formái (hangtani, alaktani, helyesírási) és tartalmi (mondattani, stílusi, frazeológiai, szókészleti) elemeiből inkább az elsőre koncentrálnak. Ezt a megközelítést követi a legújabb nyelvtörténeti tankönyv/ kézikönyv is (Kiss–Pusztai 2003), amely a majdnem ezerből alig több, mint 100 oldalt szentel a középnyelvi korszak ezen belül is alulreprezentált –, ebből hetvenet a nyelv formai elemeinek vizsgálata tesz ki; korpusza – ahogy a TNY-é is – a korabeli nyomtatott szövegek tömege mellett elenyésző számú kéziratos forrásra támaszkodik, azokat is későbbi forráskiadásokból gyűjti; a helyesírási rész pusztán misszilisek alapján van megírva, a szövegek többi része első vonalbeli szerzők munkáit, boszorkányperek jegyzőkönyveit, családi levelezéseket stb. tartalmaz. A szakirodalom által használt korpuszokkal ellentétben kutatásaimat a kéziratos formában (is) fennmaradt szövegekre összpontosítottam, műfajilag is olyanokra (naplók, családi krónikák, önéletrajzok stb.), amelyek elenyésző mértékben reprezentáltak a nagy nyelvtörténeti munkák forrásjegyzékeiben, és korszakukat tekintve is olyan korhoz (a késő középnyelvi korszakhoz) kötődnek, amelynek legkevésbé kutatott a nyelvi állapota. (*Az Erdélyi magyar szótörténeti tár* anyaga itt kivételnek látszik, az azonban, szótár jellege miatt alkalmatlan mondattani vagy szövegtani kutatásokra, és kontextusából kiszakított mondatokat, szövegrészleteket tartalmaz.)

⁶ Maitz Péter összefoglalóan nevezi így mindazokat az irányzatokat (szociopragmatikus nyelvtörténet, szociokommunikatív nyelvtörténet, a nyelvi kommunikáció története stb.), amelyek a nyelvet dominánsan kommunikatív tevékenységként értelmezik, és „a nyelv és a nyelvhasználat társadalmi és pragmatikai faktorok általi meghatározottságát hangsúlyozzák” (Maitz 2000. 505).

⁷ A terminológiai többszárúság még problémája a – nemzetközi szakirodalom szintjén is jobbra még csak a szárnyait próbálgató – tudományágnak. Jacobs–Juckner összefoglaló értékű előszavában ezek a meghatározások olvashatóak: „We distinguish two different approaches that can be subsumed under the label of historical pragmatics: pragmaphilology and diachronic pragmatics” (Jacobs–Juckner 1995. 4). „Historical pragmatics deals with changes in the linguistic structure resulting from altered communicative needs which are due to changes in the social structure [...], or, in other words, with changes in traditions of language use resulting from changes in the situational context [...]. Hence the aims of a historically conceived pragmatics include (1) the description and the understanding of conventions of language use in communities that once existed and that are no longer accessible for direct observation, and (2) the description and the explanation of the development of speech conventions in the course of the time” (Jacobs–Juckner 1995. 5–6). „Pragmaphilology [...] describes the contextual aspects of historical texts, including the addressers and addressees, their social and personal relationship, the physical and social setting of text production and text reception, and the goal(s) of the text” (Jacobs–Juckner 1995. 11). „[D]iachronic pragmatics focuses on the linguistic inventory and its communicative use across different historical stages of the same language” (Jacobs–Juckner 1995. 13).

egyres nyelvváltozatokra fókuszál, illetőleg a nyelv és a társadalom/ beszélőközösségek kapcsolatát kutatja; a pragmatikai megközelítés ehhez képest inkább mikro-szintű, a nyelvhasználatot mindig egy szűkebb, aktuális (kommunikációs) kontextusban vizsgálja. Mindkét (mikro- és makro-) megközelítésnek alapvetően szinkron vizsgálatok kontextusában dolgozták ki a módszertanát. A szociopragmatika⁸ kiterjesztése a magyar nyelvtörténet korai századaira azonban nemcsak módszertani „adaptációt”, és nemcsak a kutató nyelvtörténeti felkészültségét igényli, hanem széles körű ismeretek meglétét a történelem (a történeti ismeretek kevésbé az uralkodók és hadjáratok történelemkönyvekből ismerős eseményeit, hanem sokkal inkább a hétköznapi (kis)ember életének, mindennapjainak ismeretét jelentik), a nevelés-, művelődés-, írástörténet, a könyv- és könyvtárkultúra terén is (pl. az olvasási szokások társadalmi terjedésének feltérképezését, ennek nyelvhasználati következményeivel együtt). Talán ebből az elvárásból, illetve az ennek való megfelelés képtelenségéből ered az ilyen munkák hiánya a nyelvészeti szakirodalomban (annak ellenére, hogy – a nemzetközi szakirodalomban legalábbis – a történeti szociolingvisztika módszertani kidolgozása nagyvonalában megtörtént, és az első rész- és esettanulmányok is publikusakká váltak⁹).

A fentieknek – l. a kérdéskör elméleti alapvetése, a terület módszertani kidolgozottságának mértéke stb. – a tekintetbe vételével a továbbiakban egy XVII. századi családi krónika nyelvének, a szöveg funkciójának, nyelvallapotának, helyesírásának, szövegtagolásának és szövegszervező elveinek a vizsgálatát kísérem meg a kor íráshasználatának¹⁰ kontextusára is reflektálva.

A szöveg és „környezete”

A kolozsvári Egyetemi Könyvtár kéziratárában Ms 691 számot viselő kolligátum 54 levél terjedelmű, nyolcadrét füzet (pontos méretei: 9,5 x 15 cm), melyben a 16b–18a, illetve 20b–21a, 22a–54 levelek üresek. Bodoki Mikó

⁸ Sárosi Zsófia definíciója szerint a történeti (szocio)pragmatika azt követi nyomon, hogy „hogyan ér össze és realizálódik a nyelvet használóban a nyelvi rendszer és a nyelvhasználatot meghatározó tényezők halmaza, hogyan működnek ezek együtt és kölcsönhatásban” (Sárosi 2003. 443).

⁹ A téma folyamatos fóruma a *journal of historical pragmatics*. Ezen kívül l. Pl. Juckner 1995; Romain 1982; Romain 1988. Német nyelvterületen egyébként már a hetvenes évektől a figyelem középpontjába kerül a nyelvi változás elméletének kérdése, mely igen korán elvezetett annak felismeréséhez is, hogy a nyelvtörténet nem elégedhet meg a nyelvi rendszer történetének leírásával, hanem tárgykörébe tartozik ennek a nyelvi rendszernek az egyfajta szocio-kommunikatív kontextusba való helyzése, azaz a leírt nyelvi rendszer, társadalmi funkciójának rekonstruálása nélkül, a nyelvet pusztán mint tárgyat, nem pedig mint kommunikációs eszközt mutatja. A német szakirodalom összefoglalására l. Maitz 2000, a magyarra Sárosi 2003.

¹⁰ A szociopragmatikai megközelítés a nyelvet – összefüggésben azzal is, hogy azt alapvetően verbalitásban szemléli – nem egyszerűen rendszerként, hanem a kommunikáció eszközeként tekinti, a nyelvhasználatot pedig társadalmi cselekvésként értelmezi. Az írás síkjára vetítve mindezt nem indokolatlan talán az írott nyelv használatát, magyarán az íráshasználatot is társadalmi cselekvésként értelmezni, vagy legalább annak kontextusában vizsgálni.

Miklós családi krónikáját (1–14b) további, XVIII., XIX. századi, különböző kezektől származó bejegyzések követik: ifjabb Kisfaludy Ferencz családi följegyzései 1709-ből, 1710-ből és 1712-ből, egy 1739-es bejegyzés „égi jel”-ről, „nagy tűz”-ről, majd 1771 és 1858 között a Kövér és zágoni Jankó család tagjainak vegyes bejegyzései¹¹.

A krónikájában egyes szám első személyben megszólaló Mikó Miklós magánélete és családja életének legfontosabb mozzanatait jegyzi le, tárgyéveit tekintve pedig a szerző születésétől, 1597-től 1667 júliusáig, a sepsiszéki assessorságról való lemondásáig eltelt 70 évet öleli fel.

Orbán Balázs, a kézirat felfedezője¹² a kis kolligátumot még a Jankó család birtokában lévőként emlegeti¹³. Ezt követően kerülhetett be az EME kézirat-tárába, ahol (újra?)kötötték. A kötet papírja nem egyforma, Mikó szövege megsárgult, és vízjelet nem tartalmazó papírra íródott, az első vízjel¹⁴ a 22a levélen jelenik meg. Az ezt megelőző szöveg külön íveken van, így feltételezhető, hogy a vízjeles papírok Czerny könyvkötő mester műhelyében kerültek a kötetbe, azaz a vízjel azonosítása sem tenné egyértelműen lehetővé a Mikó-szöveg keletkezési idejének behatárolását.

¹¹ Külön tanulmányt érdemelne annak a *social network*knak (és az ezt alakító túlélési stratégiáknak) a feltérképezése, amely ezekből a bejegyzésekből körvonalazódik. A lejegyzett események elsősorban a *life-cycle* sarkpontjai: Kisfaludy Ferenc három bejegyzése a házasságáról, illetve két kistfia születéséről és kereszteléséről tudósít; a Kövér családhoz kapcsolódó bejegyzések is egy báty és egy öcs haláláról adnak hírt, később az első két bejegyzése szerzőjének haláláról; a Jankó családdal kapcsolatos bekezdésnyi szövegek között is több éppen a korábbi bejegyző haláláról tudósít; egy néni, egy anya, feleségek, illetve apák haláláról való híradás mellett egy házasságról, illetve egy testvér házasságáról és azokból született gyerekekről olvashatunk. Raritasok feljegyzése sem marad el: 1739-ből „nagy tűz”-ről, „égi jel”-ről tudósít a bejegyző, 1793-ból „szörnyű földmozgás”-ról, 1838-ból (január 1-jéről) szintén „rettentő földindulás”-ról. A bejegyzések sorrendje a kor írás- és papírhasználatának egyik sajátos vetületét mutatják, illetve két írásszokás ütközését: egyrészt a feljegyzések zöme nem tükrözi a szöveg leírásának linearitásában az események kronológiáját (pl. 1838-as bejegyzést találunk beszúrva egy 1739-es és egy 1771-es közé), másrészt egyik bejegyző egy teljes – második kistfia születéséről szóló – bekezdést húz ki, és ír újra, mikor észreveszi, hogy az sorrendileg az első fia születéséről tudósító rész elé került.

¹² Nagy Ivánnak a szöveg „felfedezése előtt”, 1857–66 között írott igen jelentős családtörténeti munkájában a hídvégi Mikó családról szóló rész és genealógiai tábla több tévedést tartalmaz, és jónéhány ponton hiányos (l. Nagy 1857–66. VII. 481), ami mind arra utal, hogy a krónikáról nem tudott (ő sem).

¹³ Orbán három ízben is említi Mikó krónikáját, egyszer az 1644-es háromszéki lustra, egyszer Mikó Ferenc temetése és egyszer az 1658-as tatárdúlás kapcsán: „Mikó Ferencznek fejedelmi pompával történt eltemetését a fennebbi adat mellett igazolva találjuk Bodoki Mikó Miklós naplója által is (megvan Peselneken Jankó András urnál eredetiben), hol a 8-ik lapon ez áll: »1635. agust. 28-án temették el Fehérvárt Mikó Ferenczet a kis templomban nagi becsülettel az Fejedelem, Fejedelem aszoni, Erdeli országnak az szini mind ielen volt akkor«: mely keveseknek jutott végtisztesség fényesen czáfolja meg azon roszakaratu állitást, hogy Mikó Rákóczi életére törvén, utolsó éveiben kiesett volna a fejedelem kegyéből” (Orbán 1868. IV. Csík-Szereda). Orbán idézetei sehol nem követik betűhű átírásban a naplót.

¹⁴ A kötet nyolcadrét lévén a 22a alján egy fél vízjel található. A vízjel maga egy kétféjű sas, melynek feje fölött korona, két karma alatt W és H (M?) iniciálék találhatóak.

Orbán Balázs említése után a *Századok* 1868-os évfolyamában, a 278. lapon jelenik meg rövid említés két erdélyi naplóról. Itt még Mikó műve napló minősítésben szerepel, és Báthory, illetve Bethlen korából valóként említik. A szöveg későbbi közlétevéje, Kelemen Lajos pontosítja ezt a hivatkozást, jelezve, hogy „tényleg pedig Báthory G.-ről és koráról egy szó sincs benne, Bethlen G. idejéből alig tizede való, s az egész nem is napló, hanem hetven év (1597–1667) családi krónikája” (Kelemen 1906. 35).

A krónika szövegének írásképe rendezett, egyenletes, sűrű, apró, de igen jól olvasható betűkkel íródott, javításokat nincsenek benne. Az írásképe egyöntetűsége elsősorban az első 13 levélre jellemző, a 14. levél, noha ugyanazon kéz írása, betűi már elnagyoltabbak (l. pl. az ékezés elnagyoltsága), kevésbé sűrű és rendezett az írás, fakóbb a tinta, és az egyes bekezdéseken belül is más-más dőlésszögű az írás. A feljegyzések természetéből adódik viszont, hogy nem egyszerre keletkezhetett. E két tényből Kelemen arra a következtetésre jut, hogy az szöveg első része szerzői másolat, melyet Mikó valószínűleg Mihály fia halála után (1660 decembere) másolt le, egyfolytában, ugyanazzal a koromtintával (Kelemen 1906. 36).

Tartalmilag egyetlen olyan elemre hívja fel a figyelmet, amely a szerző utólagos, a másolás során beírt kiegészítése lehet; a kilencedik és utolsó gyermeke megszületése után írja: „Áldott legyen az Úristen szent neve örökké érette, kilencz gyermeket adott volt ő felsége nekünk, feleségemmel”¹⁵. Egy helyen pedig azt jegyzi meg, hogy a szövegrész, épp ellenkezőleg, a feljegyzés egykorúságát mutatja, az eredeti szöveg része lehetett, melyet Mikó a másolás során nem változtatott meg: „itt Bodokon én tartottam az annya halála után szegényt, vagon két esztendeje”¹⁶.

Kelemen első, a szöveg kiegészítésére vonatkozó megjegyzése egy olyan koncepcióra utal, mely azt feltételezi hogy a szerzői másolat nem pusztán a szöveg írásképi leszisztázásának funkcióját tölti be, hanem van egyfajta „szöveggondozó” funkciója is, amit esetleg nem várnánk egy pusztán szöveg/betűhű, nem szerzői másolattól. Ennek a „szöveggondozó” funkciónak azonban ellentmondani látszik több olyan mondat, amely egyértelműen hiányos¹⁷, a következő például két helyen is: „... ebbeől az keües ideig tarto, es alomhoß, uagi arniekhoß

¹⁵ A mondat Kelemen átiratából van (Kelemen 1906. 49).

¹⁶ Kelemen átiratából (Kelemen 1906. 49). Ez a mondat egyébként az egyetlen szövegszerű fogódzónk arra vonatkozólag, hogy mikor szűnnek meg retrospektívnek lenni a bejegyzések, ezen kívül ugyanis ez expliciten sem a szövegből, sem az igeidő-használatból vagy más diskurzusjelölőkből nem derül ki. Ebből azonban, ha mást nem is, de azt bizton állíthatjuk, hogy 1646-ban a bejegyzések már az eseményekkel többé-kevésbé párhuzamosan történtek.

¹⁷ Nem tudni azonban, hogy az eredeti kézirat is ugyanígy hiányos volt-e, vagy éppen a másolat, a másoló pillanatnyi figyelmetlensége következtében vált hiányossá.

semire kelleö, alhatatlan roß keues, ideig fenleö, gienieorkeotetto, vilagbol...¹⁸
(13b).

Az íráskép szintjén is van ugyan egy – jelentéktelennek tűnő – mozzanat¹⁹, mely szintén ellentmondani látszik Kelemen azon feltételezésének, hogy szerzői másolatról lehet szó.

Mivel azonban sem a tartalmi, sem az írásképre, a szöveg helyesírására vagy a szöveg hordozó korára vonatkozóan nincs a szöveg szerzői másolat voltának ellentmondó nyomós érvünk, a továbbiakban magam is szerzői másolatként kezelem a szöveget.

Kelemen szövegkiadása – mely tudtommal az eddigi egyetlen kiadása a szövegnek –, mint az a bevezetőben használt filológiai apparátusból is kiderül, elsősorban történeti forrásként kezeli Mikó krónikáját, referenciálisan olvassa, és igyekszik mindazon források kontextusába helyezni, melyek ezt a referenciális olvasatot támogatják (leszármazási táblák, regestrumok, levelek, jegyzőkönyvek és egyéb okmányok, kortárs naplók és feljegyzések). A felsorakoztatott lenyűgöző apparátus ellenére meglepőek a pontatlanságai²⁰, nem is beszélve a szövegközlésnek magának a hiányosságáról²¹, illetve a szöveg nyelvébe való beavatkozásról²², mely az egyébként sem betűhű átiratot nemcsak hangjelölési, helyesírási, szövegtagolási, morfológiai stb. szempontból, de még lexikológiai szempontból is használhatatlanná teszi a nyelvész számára.

¹⁸ Hiányzik itt egyrészt az *álmhoz* régense (pl. *hasonló*), másrészt a *gyönyörködteő* melléknévi igenév tárgya. Ráadásul az egész szövegrész retorikai megformáltságát tekintve formulaszerű, és a szöveg több más pontján is előfordul a hiányok nélkül.

¹⁹ Az első 13 levél írásképe egyöntetűen jellemző sűrűség, mely sokszor az „egybeirt vagy különirt” kérdésének eldöntését is problémássá teszi, indokolatlanul látszik megtörni a szöveg két pontján. A 10b lapon szónyi üres hely van a kötőszó előtt (...a3 szilif3teri Balsa sook Teöreökkel, aß Moldouai voida es aß Hauafseli Feöldi Mihali voida...), mintha a másoló számára kiolvashatatlan (feltételezhetően tulajdonnév) hiányoznék.

²⁰ Mikó anyjának második férjét Imecs Ferenczként emlegeti (Kelemen 1906. 35), Imecs István helyett, Imecs Judit férjét, Apor Lázárt pedig egy lábjegyzetben Apor Jánosként (Kelemen 1906. 35, 5. lábjegyzet)

²¹ Kimarad például egy majdnem egy oldalnyi (16 sor) rész az 1640–43 közötti időszak feljegyzéseiből, ezzel a hatodik gyerek születése nem kerül be a kiadásba, csak a hetedik gyereké, az azonban fiatalabb testvére születési dátumával. Nyilván a két gyerek születéséről hírt adó rész formulájának hasonlósága miatt siklott át a szövegközlő figyelme a két születésről hírt adó részek közötti bekezdéseken.

²² A szöveg 12b oldalán például ez szerepel: „...cziak egiedül sakadott a3 lelkem edes Fiam, eleöbeor a3 tarfsafag es vfmereoi keöbül ugis ieött egi falkaig”. Kelemen a *falkaig* szót egészében kicserélné egyik, a közétett szöveg XX. századi olvasói számára értelmezhetőbb szinonimájára a *darabig*-ra. Azon felül, hogy ez a szövegbe való lényegi beavatkozás, és nem fér bele az átirás szűk értelemben vett „hatáskörébe”, nem is biztos, hogy a szerző ebben a jelentésben használja. A SzT. már a XVI. század második felétől adatolja, a székely nyelvterületről is a *falka* szó időjelentése mellett annak ’(ember)csoport’ jelentését is; a fenti kontextusban elvben mindkét jelentésben állhat.

A forráskiadás ellenére, Mikó szövege nem került be a szakmai köztudatba, illetve árnyékba maradt a nagy, kanonizált, országos jelentőségű dolgokról (is) hírt adó naplóírók mellett (l. Mikó Ferenc, Kemény János, Bethlen János és Farkas, később Cserei Mihály stb.) A XV–XVIII. századi erdélyi magyar kortörténeti adalékokat (is) tartalmazó kéziratos elbeszélő források felgyűjtője, Crăciun Ioachim sem említi Mikó krónikáját (l. Crăciun–Ilieș 1963)²³.

Írásos kultúra és íráshasználati módok a kora újkorban

Mint arról fennebb már szó esett, a szociopragmatika kiterjesztése a magyar nyelvtörténet korszakaira a módszertani „adaptáció” és a kutató nyelvtörténeti felkészültsége mellett széles körű ismeretek meglétét igényli a történelem (elsősorban a hétköznapi *(kis)ember* életének, *mindennapjainak* „történelme”), a nevelés-, művelődés-, írástörténet, a könyv- és könyvtárkultúra terén is. Azaz a korábbi kvantitatív megközelítésekkel ellentétben – melyek egy-egy szerzőnek az írott kultúrából való részesevé kimutatásához megelégedtek például könyvtára könyvjegyzékének tételes rekonstruálásával²⁴ – az újkor ember írásos kultúrához való viszonyának megértéséhez szükség van például az írásbeliség praktikus és reprezentációs funkcióinak vizsgálatához, továbbá az olvasási szokások társadalmi terjedésének feltérképezésére²⁵, annak belátására, hogy mennyire mentalitások felől artikulálódik az írásos kultúrában való részesevé. Az íráshoz hasonlóan az olvasásról is elmondható, hogy társadalmi és kulturális normák, funkciók, sőt elvárások határozzák meg, így nemcsak az olvasás aktusát és természetét, hanem könyv és könyvhasználó²⁶ viszonyát ennek minden nyelvhasználati következményével együtt is mai képzeletintől alapjaiban eltérő kulturális másság jellemzi.

Ebben a kontextusban a *kisember* (*menu peuple, petites gens*) és a *mindennapok* történelme (*Alltagsgeschichte*) egyaránt terminus technicus értékkel bír. A francia olvasástörténeti iskola (Roger Chartier, Robert Darnton stb.) terminoló-

²³ Nem tudni azonban, hogy azért nem, mert nem tud róla, vagy mert úgy véli, nem tartalmaz említésre méltó kortörténeti adalékot. Ez utóbbit, Mikó szövegének érdektelen voltát kortörténeti szempontból cáfolni látszik nemcsak Orbán Balázs megjegyzése (l. 13. lapalji jegyzet), hanem a szövegnek azok a passzusai, amelyek a például az 1657-es lengyelországi hadjáratról vagy még inkább az 1658-as tatárdúlásról vagy az 1660-as jobbágymegmozdulásokról szólnak.

²⁴ A könyvtörténeti módszer francia kritikájára és a könyvhasználat kérdésének kultúrtörténeti megközelítésére l. elsősorban Chartier 1987.

²⁵ Ehhez l. például Tóth István György monografikus igényű munkáját (Tóth 1996).

²⁶ A „könyvhasználó” kifejezés ebben a megközelítésben nem feltétlenül szinonimája az olvasónak, hiszen Kristóf Ildikótól (is) tudjuk, hogy a kora újkor mezővárosok és falvak középső és alsó rétegének olvasási szokásai, illetve írni-olvasni tudásuk, az írott és nyomtatott szövegekkel kapcsolatos hiedelmek, illetve az írott/nyomtatott kultúrának a mindennapi életben betöltött szerepe lényegesen különbözik attól, amit XX. századi analógiák alapján vélhetnénk. Kristóf alapvetően a szövegek használatának gyakorlati, vallásos és mágikus tevékenységekhez (pl. kincskeresés, varázslás) kapcsolódó aspektusairól beszél (Kristóf 1995).

giájában a *kisember* nem társadalmi típust jelöl, hanem sokkal inkább a kora újkornak azt a (falusi vagy városi) emberét, aki nem fut be látványos karriert, nem számít elit írástudónak, de nem is írástudatlan. Ennek az írásos kultúrához való viszonyát egy olyan perspektíva mutatja meg, amely a történeti megismerés egészét is a *nagyemberek* (*les gros, les grands*) nagy tetteitől a kisemberek mindennapjai felé mozdítja el²⁷.

Kisember ebben a vonatkozásban Mikó Miklós is, és ez kihat krónikája későbbi recepciójára is. Hiszen például Mikó Ferenchez, a krónikaíró unokatestvéréhez képest, sem életpályája nem futott be akkora ívet sem földrajzilag (élettere valójában egész életében nem terjed túl Háromszék földrajzi határain²⁸), sem társadalmilag²⁹, és – ennek folyományaként – nem is részese országos jelentőségű eseményeknek másképp, mint kisemberként. Ebből fakad krónikájának személyes perspektívája is: a „nagytörténelem” minden eseménye csak annyi teret kap feljegyzéseiben, amennyit a saját vagy családtagjainak személyes érintettsége indokol.

Természetesen az íráshasználat problémája az újkorban egy igen komplex társadalmi és kulturális „történelem”, melynek csak egyik dimenziója az, hogy az újkori ember egy bizonyos élethelyzetben, kommunikációs szituációban, egy bizonyos műveltségi, gazdasági, társadalmi háttérrel hogyan nyilvánul meg írásban. Mert a különféle íráshasználati módok mögött hatalmi törekvéseket/megnyilvánulásokat, egyéni és közösségi reprezentációkat stb. lehet felfedezni, melyek mindig érzelmi, erkölcsi, gazdasági, szakmai stb. tétek felől meghatározottak. A nyelvhasználat, az írott nyelv-használat ebben a kontextusban az íráshasználatnak csupán egyik aspektusa; a továbbiakban azonban csak ennek bemutatására szorítkozom.

²⁷ Tulajdonképpen e két vonatkozásban – a *kisember* mint a mikrotörténet-írás történeti megismerésről vallott elképzelésének centrális figurája; illetve a kulturális és történeti alulnézeteket implikáló *mindennapok*, ami az új történetírásban a nagy eseményeknek a *longue durée* típusú (a történelmet alapvetően politikai események sorozataként felfogó szemlélete) vizsgálata helyett egyetlen individuum rövid életidejére és rutinszerű, mindennapi cselekedeteire helyezi a hangsúlyt – kapcsolódnak vizsgálataim ahhoz a projekthez, amely olyan nem kanonizált élettörténeti narratívákra fókuszál, melyek éppen e két aspektus felől érdekesek a vizsgálatra.

²⁸ Epizód értékű csupán, hogy 1649 februárjában jelen van az Országgyűlésen Sepsiszek követeként (l. *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* X. 492), olyan epizód, amiről krónikájában említést sem tesz. (Megemlíti azonban ifjúkora két jelentős eseményét: hogy 1615-től Kornis Zsigmond udvarában apród, majd Bethlen Gábor udvarában fejedelmi titkár). Ezeket leszámítva élettere Sepsiszek, 1622-től birtokán gazdálkodik, 1636-tól 1667-ig sepsiszeki assessor, 1644–46 között Sepsiszekben alkirálybíró. (A *Magyar Életrajzi Lexikon*ban több adat tévesen szerepel, Kornis Zsigmondhoz való szegődését 1618-ra teszi, alkirálybíróvá választását 1641-re adatozza. l. Kenyeres é. n.)

²⁹ Társadalmi mobilitására is l. a fenti adatokat (28. lapalji jegyzet).

Mikó krónikájának nyelve

A magyar köznyelv történetében általában az egységesülés kezdetének idejeként emlegetik a középmagyar korszakot³⁰, szoros összefüggésben azzal, hogy ekkor bontakozik ki igazán a magyar írásbeliség³¹, melynek igen nagy szerepe lesz a köznyelvi egységesülés terjedésében, illetve megállapodásában. Ugyanakkor – változó mértékben ugyan, de – az egész középmagyart jellemzi az írott latin és írott magyar nyelv olyanfajta konfrontációja, melyben régióként, regiszterenként/ „műfajonként”, élethelyzetenként stb. hol ez, hol az nyer teret a másik ellenében.

Ezzel párhuzamosan alakul ki, illetve válik magyar nyelvűvé a magyar „nyelvtudomány”: a legkorábbi grammatikákban, ortográfiaiban megfogalmazott nyelvtudományi állásfoglalásoknak, a nyelvhasználatra, írásra vonatkozó (főként preskriptív) megjegyzéseknek azonban még igen csekély a gyakorlati hatásuk³².

Lényeges változásokat hozó nyelvtörténeti korszakról van tehát szó, így annál meglepőbb, hogy Mikó szövegének nyelvét mégis igen nehéz a középmagyar nyelvtörténeti kontextusában elhelyezni, elsősorban amiatt, mert ezek a kontextusok – pontosabban a XVII. század írott és/vagy beszélt nyelvének szisztematikus vizsgálata, leírása, netalán monografikus jellegű feldolgozása, ellentétben az ómagyarral, sőt akár a XVI. század nyelvével is – szinte teljességgel hiányoznak³³.

³⁰ A korszakolásban a *Magyar nyelvtörténet* által is használt felosztást követem (Kiss–Pusztai 2003. 16), mely a középmagyart 1526–1772 közé teszi.

³¹ Az írott magyar nyelvvel pedig „nem csupán egy új változat, hanem egy új nyelvi viszony, a beszélt és írott nyelv kettőssége jelenik meg [...] következőképpen – ez a kettősség változtatásra, választásra ad lehetőséget, majd kiválasztásra készítő mintát” (Pusztai 2004). Továbbá „[a] kétváltozatúság kibontakozása presztizstörténeti esemény is. Másként megfogalmazva: egyre nyilvánvalóbban tapad értékítélet és minősítés a két nyelvváltozathoz, tehát nem csupán egyes elemekhez, hanem egészükhöz mint változattípusokhoz”. (Uo.)

³² A XVII. századra vonatkozóan Marcsek vizsgálja a grammatikák hatását az írott nyelvre, és arra a megállapításra jut, hogy sokszor nemcsak az egykorú nyomtatványok, de maguknak a grammatika-, ortográfia- stb. szerzőknek az írásszokása, az egyéb szövegei sem igazodnak a felállított preskriptív elvekhez (Marcsek 1910). Ezek a munkák tehát ekkor még nem hatnak érdemlegesen a nyelvhasználatra.

³³ A legnagyobb nyelvtörténeti összefoglaló munkák vagy egyáltalán nem tárgyalják a korszakot (l. TNy.), vagy vizsgálják ugyan, de lényegesen alulreprezentáltan a korábbi nyelvtörténeti korszakokhoz képest (l. Kiss–Pusztai 2003; erről l. még az 5. lapalji jegyzetben mondottakat). A XVII. század nyelvvel érintőlegesen foglalkoznak az irodalmi nyelv történetét tárgyaló munkák (l. 4. lapalji jegyzet), továbbá a történeti nyelvjáráskutatás alapművei (elsősorban Benkő 1957), valamint a helyesírás-történeti munkák (l. főként Kniezsa 1952, Marcsek 1910). A fenti vizsgálatok mindenikére jellemző továbbá, hogy még a XVII. század nyelvének általános alulreprezentáltságán is túl, egyrészt Erdély – mint nyelvföldrajzi régió – és ezen belül is a Székelyföld nyelve teljesen marginálisan jelenik meg a szakirodalom horizontján, másrészt a kutatások zöme kizárólag vagy elsősorban nyomtatott nyelvi anyagra hagyatkozik. Mindent összevéve, alapvetően szörványosnak mondhatni azokat a cikkeket, tanulmányokat, amelyek valamilyen vonatkozásában a középmagyar kor írott vagy beszélt nyelvével foglalkoznak általában, illetve Erdély-

Módszertanilag a másik lehetséges megközelítés a szinkron perspektíva nyelvtörténeti kiterjesztése lehetne (amit az is megkönnyít, hogy Sepsiszék viszonylag nagy települési állandóságot mutat, így nyelvjárás-cserével vagy -keveredéssel alapvetően nem kell számolnunk). Ha azonban Háromszék (Mikó életének meghatározó nyelvi közege) XX. századi nyelvjárásának adatait, netán azok monografikus feldolgozását keressük, nem sokkal vagyunk jobb helyzetben. *A magyar nyelvjárások atlasza* (MNYA., Deme–Imre 1968–1977) hatalmas szakmai vállalkozás volta ellenére – a kor politikai helyzetének köszönhetően is – a kutatópontok számát tekintve erdélyi vonatkozásban igen szegényesnek mondható (mindössze 22 kutatópont), háromszéki kutatópontja pedig egyetlen egy van, Zágon (Ro–22). *A romániai magyar nyelvjárások atlasza* (RMNYA., Juhász–Murádin 1995–2011), mely egyaránt törekszik a legfontosabbnak ítélt hangtani, alaktani és szóföldrajzi jelenségek megmutatására (bár ez utóbbiak messze túlsúlyban vannak benne), és területileg minden romániai magyar vidékre kiterjed, 11 háromszéki kutatópontjának³⁴ adatanyagával nagyobb rálátást nyújthat ugyan Háromszék nyelvjárására általában, azonban Mikó szűkebb élettere (Bodok, Hídvég, Oltszem, Sepsiszentgyörgy) nem szerepel kutatópontjai között.

Jelen célunkra, ha korlátozottan is, de hasznosítható lehet továbbá az a *Székely nyelvöldrajzi szótár*, mely a kolozsvári nyelvjárás-kutatók 14 éves – a mai Kovászna és Hargita megye minden egyes székely települését (310) felölelő – munkájának eredményeként létrejött három nyelvátlasz (1968 – Csík és Gyergyó atlasza, 1969 – a háromszéki atlasz, 1972 – az udvarhelyszéki atlasz) lexikai anyagát szótári formában jelentette meg (Gálffy–Márton 1987), valamint a kolozsvári nyelvészeti tanszék archívumában kézirat formájában (több mint 700 A/3-as méretű pauszpapíron) megtalálható *Háromszék atlasza*³⁵, mely teljes kutatópont-hálózatú, összesen 108 településre kiterjedő tájnyelvi atlasz.

Mikó szövegének nyelvi és (hangtani sajátosságokat tükröző) helyesírási vizsgálatában a *Székely nyelvöldrajzi szótár*ra és *Háromszék atlaszá*ra – a megfelelő elővigyázatossággal – kontrollanyagként támaszkodtam, elsősorban a releváns 4 kutatópont – Bodok (80.), Oltszem (81.), Sepsiszentgyörgy (50.) és Hídvég (52.) – adatainak vonatkozásában.

Hangjelölés és szövegtagolás

A szöveg egészét nagy mértékű következetesség jellemzi, nemcsak a hang–betű megfelelések tekintetében, hanem a szövegtagolás (írásjel és nagybe-

---

specifikusan (l. pl. Pusztai 1999. 380–86; Juhász 2001. 67–92; T. Szabó 2003, illetve az erdélyi fejedelemség közéleti nyelvének a korabeli beszélt nyelvvel való viszonyához B. Gergely 2001. 19–28, 2002. 187–99, 2003. 47–56).

³⁴ Szárazajta (T: 10), Bölön (T: 15), Árapatak (T: 18), Sepsibükszád (T: 9), Sepsikőröspatak (T: 16), Bikfalva (T: 19), Kézdikővár (U: 3), Kézdialmás (U: 4), Dálnok (U: 5), Gelence (U: 6), Zágon (U: 7)

³⁵ Részletesen ismerteti Cs. Nagy 2004.

túhasználat, bekezdésekre tagolás) vonatkozásában is. A mondatokat mindig nagybetűvel kezdi, azonban ezen, valamint általában a személyneveken kívül jórészt nagy kezdőbetűvel írja a népeveket (*Teöreökkel, Tatarral, de kofakis, czigant, olahokkal*), a rokonsági relációt jelentő főneveket (*Attiankfiai, Batiamott, Leaniunkot, Giermekünkeöt, Felesegiüel, de fiat, vnokamott*), státusz/rangjelölőket (*Aßoniomal, Feiedelemel, Nemeßsegel, Jancziartis, Jobbagimis, de eo keglmekkel*), a számneveket, a hónapok, a napok, illetve szórványosan az évszázkok nevét, a vallási élettel kapcsolatos fogalmak körét (*Templum, Gehena, Vrifte*), valamint teljesen rendszertelenül egyéb főneveket és mellékneveket. Ugyanakkor az *-i* képzős helynevek nagyrésze (*szentgieorgi, maxai* 'maksai', de *Gidofalui*, sőt *Sohonai* 'sehonnani'), sőt a személynevek közül egyik-másik keresztnév is (*miklos, peter*) kisbetűs.

Rövidítéseket – a kor írásszokásától eltérően – alapvetően nem használ, leszámítva az igen szórványosan megjelenő, *m/ n-t* helyettesítő tildét (*harõ, afsatã* 'ásatám', *Dõni, oñatis, vgiekeßñek Anãmual* 'Annámmal')³⁶.

Mikó írásszokását az írásjelhasználat tekintetében lehet leginkább következetlennek bélyegezni. Az írásjelek közül elsősorban a vesszőt és a pontosvesszőt³⁷ használja: az előbbit mondaton belüli, az utóbbit – illetve, sokkal ritkábban, a pontot – mondatzáró írásjelként. A vesszőhasználatban a logikai szövegtagoló funkció dominál ugyan, de igen sokszor a szöveg tartalma felől meg nem indokolhatóan, sokkal inkább írásszüneti jelként használja a vesszőt. Mai mércénkkel is szabályosnak nevezhető azonban a vesszőhasználat a felsorolásokban, értelmezős szerkezetekben és általában a tagmondatok határán is. A szöveg mondategészekre való tagolását nem bízza egyszerűen a mondatzáró írásjelre (pontosvesszőre, esetleg pontra), hanem a szöveg képi megszerkesztésével, bekezdésekre³⁸ tagolásával és a bekezdéseknek sorközzel való elválasztásával vizuálisan is jelzi a mondategészek határát, minden bekezdés ugyanis egy-egy mondategésznek felel meg.

A negyedik írásjelnek, a kettőspontnak egészen speciális funkciója van: elválasztójelként funkcionál. A szöveg első felében a sor végén az elválasztást egyenlőségjel jelöli, a következő sor elején pedig kettőspont, a későbbiekben azonban mindkét helyen kettősponttal találkozunk. Az elválasztás maga azonban igen sajátos: leginkább a sorvég „teherbírása”, határozza meg az elválasztás helyét, nem pedig a beszélt nyelvet artikuláló szótagok ritmusa; akár véletlen

³⁶ Nincs rögzített szabálya annak, hogy mikor lehet ilyen módon rövidíteni, de leginkább szó végén szokásos, bár a vizsgált szövegben szó belsejében is előfordul, illetve toldalékhatáron a ma írásban is jelölt teljes hasonulás eseteiben, egyszerűsítő funkcióval. Ez a gyakorlat a század legvégéig is elnyúlik, de a második felében egyre ritkább lesz (vö. Marcsek 1910. 40).

³⁷ A pontosvessző a XVI. század végén jelenik meg szövegtagolóként, a maihoz hasonló funkcióban.

³⁸ Az általános gyakorlattól eltérően az új bekezdés első sora nem beljebb, hanem kijebb kezdődik.

egybeesésnek is tekinthetjük a szótaghatáron való elválasztást (l. *sürkületk*= / :or, *kül*: / :dnek, *mo*: / :st, *az me*: / :li, de *Jn*: / :dula, *har*= / :madik).

Mikó hangjelölési gyakorlatának legjellemzőbb vonása, hogy a hosszú magánhangzókat sem kettőzéssel, sem mellékjelekkel nem különbözteti meg a rövidektől. Az időtartam-jelölés hiánya annál is kirívóbb, mivel már a XVI. század közepe táján, elsősorban a nyomtatványok, kezdik pontosabban jelölni a hosszúságot (fekvő vonással, különböző alakú ékezetekkel) – noha ekkor az ékezés még nem rendszeres, s nem is jelölték az összes hosszú magánhangzót (leginkább csak *á*, *é*, *ó*, *ú*-t jelölik többé-kevésbé pontosan, az *i*, *ő*, *ü* jelölése csak a XVII. század elején tűnik fel) –, Dévai pedig 1549-ben már rendszeresen ékezeteket ír. A kéziratos forrásokban a XVII. század elején sem ritka azonban az ékezés esetlegessége, illetve szórványossága³⁹.

A vizsgált szövegben csupán az *ő* esetében gondolhatnánk esetleg az időtartam diftongusos jelölésére, itt ugyanis az *eő* és *eo* betűkapcsolat egyaránt megjelenik, ez a jelölés azonban meglehetősen rendszertelen, és nincs *eo*→*ő*, *eő*→*ő* megfelelés, olyannyira, hogy szokszor ugyanaz a szó szerepel *eo*, illetve *eő* jelöléssel (pl. *keöbeött*, *keöbeott*). *Ö* hangnak az *eo* jele a korszak jellegzetes betűkapcsolata, mely a kancelláriai helyesírás *ew*-jét váltja fel; nyomtatványból 1527-ből adatolják, az 1530-as években pedig már kéziratos forrásokban is felbukkan (vö. Kniezsa 1952. 10), a misszilisekben pedig azután is továbbélnek, hogy a nyomtatási gyakorlat azt *ö*-t egy fölé írt *e*-vel különbözteti meg az *o*-tól (Kiss–Pusztai 2003. 582).

Noha a korban az *oe/öe* és *eo/eő* írásnak egyaránt vannak hívei, a krónikában csak ez utóbiakkal találkozunk. A két jelölésmód általában egyébként írássajátság, nagy valószínűséggel nem jelöl hangtani különbséget.

A magánhangzók közül az *u* és *ü* jelölése is figyelemre méltó: szókezdő helyzetben kizárólag *v* betű jelöli mindkét magánhangzót⁴⁰, szóbelseji és szóvégi helyzetben pedig a betű–hang megfelelés a domináns, bár ingadozással itt is találkozunk, leginkább az *ü* (betű)→*u/ú* (hang) irányában.

Noha a korszakban az *i* írása nagy változatosságot mutat (*i*, *j*, *y*, *ÿ*), és főleg a század első felében gyakori ezek rendszertelen keverése (vö. Marcsek 1910. 10), Mikónál az *i/i*-t szó belsejében és szó végén mindig *i* jelöli, megtaláljuk azonban nála a kódexek korának azt a gyakorlatát, hogy a szókezdő *I*-t *J*-vel jelöli; ezt azonban, a kódexekkel szemben, csak a nagybetűs írásmód esetén

³⁹ Benkő még a XVIII. századra vonatkozóan is azt mondja, hogy az erdélyi írók kéziratai messze a legelnagyoltabbak az ékezés terén: „Erdélyben majdnemhogy provinciális nyelvi szokásnak mondható a hosszú magánhangzót jelölő betűk hanyag ékezése, sőt nem egy betűben a hosszúság teljes nem jelölése is” (Benkő 1960. 119). A SzT. Kéziratos forrásainak adalékai is sokszor teljes vagy részleges ékezetlenséget mutatnak még a múlt században is.

⁴⁰ Ez a század első két évtizedében általános, majd lassan kezd kiveszni, s legalábbis a nyomtatványokban a század negyedik évtizedében egészen eltűnik, és azóta általános az *u* (vö. Marcsek 1910).

alkalmazza, magyarán hangjelölésében a kis- és nagybetűk egyébként teljes rendszeréből a nagy *I* hiányzik.

A mássalhangzók ennél jóval változatosabb képet mutatnak, elsősorban a réshangok jelölése tekintetében, de még ezeknél is van egyfajta, főként a szóbeli pozíció függvényében artikulálódó rendszeresség. A alveoláris és posztalveoláris réshangok közül az *s* jelölése a legegységesebb, hiszen szó belseji és szó végi helyzetben is mindig *s* betűt találunk. „A nyomtatás korában nem ismertek más betűt, mint a hosszú (*f*) és rövid *s*-t. Ennek a különbségtételnek a használata valószínűleg német hatás alatt terjedt el, ahol a hosszú, szóközépi és rövid, szóvégi *s* még ma is szokásban van” (Marcsek 1910. 37). Külön figyelmet érdemel az *f**s* betűkapcsolat, mely nem feltétlenül jelöl időtartambeli hosszúságot, sokkal inkább a kor írássajátságának kell tartanunk⁴¹, s noha Mikó nem használja teljes következetességgel, az adatok zömében ezzel a jelölésmóddal találkozunk.

Az *sz* hang jelölése sokkal jobban megoszlik, mint az *s*-é, noha ugyanolyan következetesen pozicionális függőséget mutat, itt azonban a három pozíció mindenikéhez (szókezdő, szóbelseji, szóvégi) más-más betű tartozik. Az *β* is, *sz/sz* is újabb jele az *sz*-nek; az előbbi valószínűleg Sylvester nyomán terjedhetett el (aki az újkori német helyesírásból vette át); átvette Heltai is, és ezáltal a protestáns helyesírás/hangjelölés részévé vált.

Zs, illetve *z* hangot tartalmazó szó sokkal szórványosabban fordul elő a szövegben, így nem tudni, hogy az egyedi vagy ritka jelölésmód vajon teljes jogú tagja-e a rendszernek, vagy esetleg elírás. A korszakban a *zs*-t egyébként sokáig nem is jelölik külön betűvel, hanem a zöngétlen megfelelőjével (*s*, illetve *f*) vagy *z*-vel. A XVII. század csekély kivétellel az *s/f*-t használja, s ebbe a gyakorlatba illeszkedik Mikó hangjelölése is. Problémásabb a *z* jelölésmódja, ugyanis, mint Marcsek is jelzi, „a *z* betű a XVII. századot mint a fonetikai írás századát mutatja be, mert a *z*-t zöngétlen hangok előtt, különösen *t* előtt, a megfelelő zöngéssel (*sz*) helyettesítik” (Marcsek 1910. 34). Mivel Mikó gyakorlatában az *sz* és *z* jelölésére leggyakrabban minden fonetikai helyzetben *β*-t találunk, nem állapítható meg teljes bizonyossággal, hogy például a *keöβtünk*, *eβ hamis vilagra*, vagy akár a *Szaβ*, *tiβ*, *parahoβ* szavakban zöngés vagy zöngétlen mássalhangzó hangzott-e^{42, 43}.

⁴¹ A hosszú *f* használatáról pl. Misztótfalusi is beszél *Apológiájában*, amiből kitetszik, hogy a kor gyakorlata volt a szó közepén hosszú *f* után kis *s*-t írni. 1697-ben az *Apologia bibliorum*ban ezt olvashatjuk: „Ha rám hallgatnának, akkor senki sem követné olyan merev szigorúsággal ezt a szabályt: a szó elején és közepén hosszú *f*-et, a végén vagy a közepén, ha még egy *s* van előtte, kerek *s*-et kell írni. Ugyanis nemcsak arról győződtem meg, hogy ennek a szabálynak semmi alapja, hanem arról is, hogy a hosszú *f* készítése milyen keserves munkát okoz a betűöntőknek. [...] Egyébiránt azonban mind a szó elején, mind annak közepén alkalmazható a hosszú *f*, sőt alkalmazandó is...” (Jakó 1974. 160).

⁴² A bizonytalanságot növelik az olyan adatok, mint a következő: Mikó lánya kézfogójáról ír, felsorolva vendégeit, majd így zárja a bekezdést: „...harom Aβtalhoβ voltunk;” A *van*-nak *-hoz/*

A *c* és *cs* közül az utóbbinak a jelölése problematikus az egész korszakban: jelölésére újabb betűcsoportok is megjelennek (*ci, cy, czy, tf*), azonban a *cz* marad a leggyakoribb. A *cz* a XVI. századtól *c/cs* hangértékben egyaránt használatos; először a Jókai-kódexben általános, de a későbbi ferences írásgyakorlatban, sőt Sylvesternél is ezt találjuk, valamint a legtöbb régi nyomtatványban. A később kialakuló katolikus helyesírás a XVI. század második felében leginkább abban különbözik a protestánstól, hogy a *cs*-t *ch*-val jelöli (később Pázmány bevezeti a *cs*-t). *C* hangértékben a korszak gyakorlatában az *cz* mellett a *tz*-t (Heltai) is megtaláljuk (vö. Kniezsa 1952. 14–5). A két zöngétlen affrikáta jölésére Mikó a *c3*, illetve *csi* – mely így néha egybeesik a *c3+i* betűkapcsolattal, l. pl. *Rakocsi* – jelkombinációt használja: *niolc3, czialard*; ha azonban a *cs* hangértékű *c3*-t *i* követi, egyszerűsítő írásmódot alkalmaz: *czikiak*.

A XVII. században a palatálisok jelölésében a protestáns és katolikus hangjelölésben is a *ty, ny, gy, ly* dominál, misszilisekben és nyomtatásban egyaránt. Mikónál a krakkói nyomtatványok jelölésmódjára és a korabeli lengyel gyakorlatra jellemző *ti, ni, gi, li* található⁴⁴.

A *li* nemcsak *j-t/ ly-t* (*Nioβolio, veöfellie, nemelliek* stb.), hanem *l+i* (*s3olita*) kapcsolatot is jelöl. A század eleji nyomtatványok egyébként alig ismerik a *j* betűt, Pázmány is csak akkor használja 1603-ban, mikor egy szó *i*-re végződik, és *is* követi (vö. Marcsek 1910. 42). Mikónál leginkább a szövege utolsó oldalain, az egyébként is hanyagabbá váló íráskép kontextusában találkozunk *j* betűvel (*j* hangértékben).

A többi palatális jelölésmódja is hasonló: *ni, gi*, illetve *ti* (melyek előfordul, hogy egybeesnek a *n, g, t + ij* hangkapcsolattal: pl. *sziniüel, el püftittak, Hidüegitt*, (levágták a) *gialogiat*). Mint ahogy a *cs* hang kapcsán is láttuk már, itt is, ha egy palatális *i* követ, Mikó az egyszerűsítő írásmódot alkalmazza (pl. *ani* 'annyi', *szentgieorgi* 'szentgyörgyi', *Jobbagimis*).

A fentieket összegezve Mikó hangjelölési gyakorlata a következő képet mutatja:

-hez/-höz ragos vonzatkeretét nem adatolják a kézikönyvek, így legkézenfekvőbb olvasatának az *asztalhossz* látszik, ami (legalábbis a szóvégi) *β* zöngétlen olvasatát támogatná.

⁴³ A *keβdettem Gaβdam, Viteβül* típusú szavakban valószínűleg zöngés mássalhangzót jelöl a *β*.

⁴⁴ Többször találkozunk a szövegben a palatálisok kettőzésével, elsősorban időtartam-jelölő funkcióban. A névmások hagyományos írásmódja mellett (*nemelliek, ollian*) az összeolvadás írásban való jelölésénél is kettőzött mássalhangzót találunk: *alapattiaba, neüellien, akarattiat, kihöβattiak* stb.

hang	jel	hang	jel
u, ú	u, (ü), ⁴⁵ v- ⁴⁶	s	s-, (-s-) ⁴⁷ , -s-, -[s-], (-[-]), [-ɫ] ⁴⁸
o, ó	o	sz	s3-, -β-, [β-], ⁴⁹ -β, ⁵⁰ [s-]
a, á	a, (à) ⁵¹	zs	[s-], -[-]
i, í	i	z	[ʒ], ⁵² -β-, β-, (s3-)
e, ë, ⁵³ é	e	c	-c3-, -c3
ü, ú	ü, [u], v-	cs	c3i, (-c3-), [ts]
ö, ő	eö, (eo) ⁵⁴	g	g, (-gh) ⁵⁵
		gy	gi, [g]
		j	-i-, (i-), j-, (-j-), (-j), -li-
		ly	-li-, -li
		l	l
		ty	-ti-
		ny	ni
		k	k, [-c-] ⁵⁶ , [ch-]
		v	v-, ⁵⁷ u-, -u-, ü-, -ü-, [w]

⁴⁵ Zárójelezéssel a ritka/ ritkább eseteket jelölöm.

⁴⁶ A jelölésmóddal a betű pozicionális kötöttségét jelzem: csak szó elején jelenik meg a v- u/ ú hangértékben.

⁴⁷ Az s hangnak szóközi helyzetben -s-sel való jelölése ritka, kivétel azonban ez alól az (-)/s-esete.

⁴⁸ Mindössze két adat. A szögletes zárójellel a továbbiakban is a pusztán egy-két szóval adathozható hangjelölési módokat jelzem.

⁴⁹ Előfordulása lexémához kötött: egyedül a *berent* szóban jelenik meg szókezdőként.

⁵⁰ Bármilyen pozícióban jelenjék is meg a β, sokszor tűnik β₃-szerűnek. Mivel a két betűt Mikó igen hasonlóan írja, disztribúciójukban azonban semmilyen különbség nincs, a továbbiakban csupán β jelöléssel számolok.

⁵¹ Csak névelők esetében. A névelő alakja az egész szövegben dominánsan *az*, magánhangzóval és mássalhangzóval kezdődő szavak előtt egyaránt; igen ritkán és csak mássalhangzós kezdetű szavak előtt *à*, visszafele dőlő ékezzettel (nem tévesztendő össze a később általánossá váló, a *z* hiányára utaló *a'* formával). Marcsek is jelzi, hogy noha az általa vizsgált XVII. századi nyomtatványokban az *a*-t mindenki egyformán írja, mikor névelő, sokszor különböző ékezetekkel látják el; ez az ékezetes névelő azonban csak a század első felében fordul elő (Marcsek 1910. 7).

⁵² Az *az/ ez* mutató névmásba és ragos alakjaikban, illetve az *az* névelőben. Itt sem kizárólagos azonban a használata: ugyanezekben a pozíciókban a β is megjelenik.

⁵³ A kódexek korában elég gyakori nyílt *e* és zárt *ë* megkülönböztetése egyébként az egész XVII. században igen ritka.

⁵⁴ A további változatok (egy ponttal az *o-n*, *eö*-ként vagy *eö*-szerűen) valójában csak az *eö* hanyag ékezésű változatai.

⁵⁵ A XVI. század során kiszorul a *h* a *t* mellől, de a *g* mellett, főként szó végén továbbra is megmarad. Mikónál leginkább a *meg* igekötőben, illetve az ezzel írásképileg megegyező *még* módosítószóiban találjuk, de kivételesen egyebütt is (l. *orbagh*, de: *orbag*; *eleg*).

⁵⁶ Egyetlen előfordulása az *Efscolaba* szóban, itt is valószínűleg a latinos jelölésmód maradványa. A *k*-nak *c*-vel való írásmódja egyébként igen gyakori a korszakban, sőt a következő században is, elsősorban a latin eredetű szavakban.

Noha a kor kontextusában, Mikó társadalmi státusának függvényében lehet némi elképzelésünk erről, a krónikából semmi sem derül ki arra vonatkozóan, hogy Mikónak a kor írott kultúrájából mihez volt hozzáférése, milyen iskolába járt, kiket és mi célból, milyen gyakorisággal, milyen nyelven olvasott, hogy krónikája megírásán kívül mire használta az írást – készített-e gazdasági feljegyzéseket, jegyeztetett-e kalendáriumokba, írt-e magánlevelet, a nyilvános szférában közszereplése (assessorként majd vicekirálybíróként) járt-e valamilyen írásos tevékenységgel stb. Ha azonban szövegének hangjelölését fogjuk vallatóra, néhány következtetést levonhatunk ebből is. Ha ugyanis ő a szöveg lejegyzője, nemcsak írásképe, de szövegének igen konzekvens hangjelölése, valamint a szöveg tagolásának módja alapján is – *technikai szempontból legalábbis* – igen gyakorlott tollforgatóra következtethetünk. Olyanra, akinek az írott kultúrából való részesedése valószínűleg dominánsan protestáns felekezeti vonalon történt. Hangjelölésében ugyanis – ha nem is teljességében, de – alapvetően a protestáns helyesírás⁵⁸ XVII. századi változata köszön vissza⁵⁹, az, aminek alapjait Heltai rögzíti az 1560-as években, s amit használ és terjeszt például Károli bibliafordítása (1590) és Szenczi zsoltároskönyve (1607) is. Heltai vezeti be például az *az/ez* névelő helyett az *a', e'-t* (ami aztán 1877-ig, az Akadémia helyesírási szabályzatáig gyakorlatként is él), ami nála még nyomtatásban *à, è* alakú, mint Mikónál is. Megvan benne továbbá az *sz*-nek *β*-szel való jelölése, a *v/u* fonetikai helyzet szerinti megkülönböztetése, a *k* egységes *k* jelölése; továbbá például Károlinál, ugyanúgy, mint Mikónál elmarad a *zs*-nek az *s*-től, ill. a nyílt *e*-nek a zárttól való megkülönböztetése (amely különbség Mikó nyelvjárásában fonéma értékű a mai napig) stb. Vannak persze különbségek is a protestáns hangjelölés „standardjához” képest, ilyen elsősorban a palatálisok jelölése, amelyben Mikó – úgy tűnik – marginális: sem a katolikus, sem a protestáns írók fővonalában alkalmazott gyakorlatot nem követi, illetve a *c/cs* hangok jelölése, amelyben a XVI. századi általános gyakorlathoz áll közelebb, mintsem a Heltai-féle *tz/ts*-hez.

⁵⁷ Hogy *v*-t csak szókezdő pozícióban használ, annyira következetes Mikó írásgyakorlatában, hogy a *v*-vel kezdődő utótagú összetett szavak egybe- vagy különírásának függvénye a hangjelölés: pl. *Jaß vafsarrol*, de *Jaßuafsara*.

⁵⁸ Amennyiben egyáltalán beszélhetünk ilyenfajta felekezeti elkülönződésről. Mert noha a kortárs szakirodalom, elsősorban Kniezsa alapján (Kniezsa 1952) már a XVI–XVII. századtól a helyesírás és hangjelölés felekezeti megoszlásáról beszél, valójában ekkor még a két rendszer igen közel áll egymáshoz, protestáns nyomdák betűkészletében ugyanúgy megvan a teljesen katolikus írásjelként számon tartott *cs* is, a hangjelölés sokszor nem elsősorban a felekezeti függvénye, hanem szerzőnként, nyomdászokként, sőt egyazon szerző különböző műveiben (l. pl. Pázmány) is változik. Nem meglepő így az sem, hogy a XVII. századi nyomtatványok helyesírásáról és hangjelöléséről a századelőn alapos áttekintést készítő Marcsek sem tud a helyesírás felekezetiességéről (vö. Marcsek 1910). Úgy tűnik, Kniezsa megközelítése egy alapvetően XVIII. századi helyzetet igyekszik visszaprojektálni Heltai, illetve Káldi korába.

⁵⁹ Emellett a kódexek korának és egyáltalán a kései ómagyarnak a „betűkészletéből” az *f* vagy a *z*.

Nyelvi megformálás: hangtani, alaktani, mondattani jellemzés

A szövegben fellelhető hangtani, alaktani és mondattani jelenségek vázolásában nem törekszem teljességre; inkább csak jelzésszerűen szeretném felvillantani a szöveg azon aspektusait, amelyek nyelvföldrajzi és nyelvtörténeti szempontból relevánsak lehetnek.

Az adatbesorolás alapjául szolgálóként a mai irodalmi nyelvi normát vettem, bár az ilyen alak „értéke nem az, hogy az egyes nyelvhasználati formákat meghatározza, csak az, hogy rajta keresztül válik meghatározhatóvá az egyes nyelvhasználati formáknak egymáshoz viszonyított értéke” (Deme 1959. 19). Az kétségtelenül nyilvánvaló, hogy az irodalmi nyelvhez való hasonlítások mennyire fontos a körültekintő óvatosság, hiszen a nyelvjárásokban és nyelvtörténeti forrásokban nemcsak az irodalmi nyelvitől eltérő, hanem azzal egyező jelenségek is előfordulhatnak. Az alternatíva viszont – a többi nyelvjárás-hoz való kontrasztív hasonlítás – jelen vizsgálatunk számára nem ígér több hozadékot, hiszen a jelenségeknek nem a nyelvföldrajzi feltérképezése, megoszlása érdekel, hanem pusztán a leírhatósága, másrészt a mai nyelvi norma minden egyes eleme megvan valamely nyelvjárásunk „repertoárjában”, azaz nem egy absztraktumhoz kell hasonlítanunk.

1. Hangtani jelenségek

1.1. A magánhangzók minőségi és mennyiségi sajátosságai

Az *i ~ ü* hangállapot Mikó szövegében a kialakulóban levő normának megfelelő, ahogy ez pl. az *vdüefsegire* szóalakban tükröződik. Megmaradnak azonban a háromszéki székely nyelvjárási jellemzők – arról a hangsúlyos szótagból induló középmagyar labializációs változásról van szó, amely a nyugati, valamint a székely és csángó nyelvjárástípusra egyaránt jellemző, és amely lényegesen különbözik az ómagyar kori hangsúlytalan szótagból kiinduló labializációtól (a *mü*, *szübeli*, *vgiekeßnek*, *vmereoi*). Ezeknek az *i*-s alakjuk az eredetibb, a székelyben és csángóban azonban a labiális *ü*-zés igen erősen hat a vizsgált korszakban is és ma is.

Az (*ë*) *e ~ ö* hangviszonyban zömmel szintén az irodalmi nyelvnek megfelelő alakokat találjuk, azonban a labializáció másik típusa, a hangsúlyos (*beöcziületes*, *ki teölt*) és hangsúlytalan *ö*-zés is jól adatolható a szövegből. Ez utóbbi több erdélyi nyelvjárásra, köztük a székelyre is jellemző hangtani sajátosság, melynél az előző szótag labiális magánhangzója *ö*-vé labializálhatja például az E/3 személyű birtokos személyragot (*Giermekünkeöt*). Hasonulások *ö*-zésre is van példa (*ereömeöt*, *eökeöt*, de *eökett*), illetve a *tesz*, *vesz*, *lesz*, *eszik* igék esetében az *ö*-ző alakok következetes használatával találkozunk (*le teötte*, *nagi verontas leött*, *leön*, *üeött Gieößedelmet*). A *tött*, *vött* féle alakok igen sűrűn

előfordulnak a XVII. században, ennek korábbi alaktani okai vannak (l. Losonczy 1933. 4).

Ugyanakkor az *ö* ~ (*ë*) *e* viszonylatában az illabiális gyakorlatra utaló alakokat is találunk (*vdüefsegire, Eötües, kefsen* ‘későn’). Ezek a mai normától eltérő alakok a székelyben nem, de az északi, északkeleti nyelvjárástípusban olykor még ma is gyakoriak; a XVI. századi *ö*-zű normát váltják fel, s a XVIII. századra erősödnek meg *e* (*ë*)-zű normaként (vö. Benkő 1957. 89).

Bizonyos fokú illabialitásra való hajlam az *e* ~ *ü* viszonylatában is felismerhető; a többes szám harmadik személyű birtokos személyragban találjuk meg a nyíltabb, illabiális alakot (*Giermekeket* ‘gyermeküket’, *eledelek, benne, kepekben* ‘képükben, képviselőjükben’ *vefedelmek, efbeknek menetelekben, eo kéglmekkel, hirek sem leött bene*).

„Irodalmi nyelvünkben az *i*-zés már a XVI. század második fele óta nem tudott nagyobb jelentőségre jutni [...] Egyébként inkább csak egyes szavakban találunk ingadozást még a XVIII. században is” (Losonczy 1933. 6). Az *e/é* ~ *i/í* viszonylatában valóban elvétve fordul elő a zártabb alak, az *i* a nyíltabb *é* helyén (*dicziretire, Jgirte, szigienkedenek*), és inkább lexémához kötötnnek látszik, azonban E/3 személyű birtokos személyragban ez tűnik szabálynak lenni (*betegsegi utan, epületire, vdüefsegire, belit, tüßire, szerit, szekeirin, erdemiert, Erdeöuidekit, reßit, Giermekit, eö kegielmiuel, engedelmibeol, Feleseginék, sokadalom hetin*). A nyíltabb alak, azaz az *-e/é* használata az *-i/í* helyén szintén lexémához kötötnnek látszik (*ßerent, segetettek, segetüen*), de szótöben és toldalékban (képzőben) egyaránt előfordul.

Noha a székely nyelvjárásra ma is jellemző *e* ~ *i* váltakozás van a klitizálódó *is* módosítószóban, ezt Mikó csak elvétve jelöli (*Bükfaluanes*).

Az erdélyi nyelvjárások közül inkább a Mezőségre jellemző *o* > *a* nyíltabbá válásra kevés adatunk van; valójában ez is lexikális kötöttségűnek (*alapattiaba, Allapatok, szaparatlan*), illetve alaktani problémának tűnik (*Brafsai* ‘brassói’). Sokkal inkább adatolható ennek az ellentéte, az *o*-zás mely már a XVI. században is a székely nyelvjáróterület jellemzője (Benkő 1957. 90–1). A főleg tárgyrag előtt és többesjel, személyrag, illetve *-s* képző után előforduló „tövéghangzós *o*-zás” (*Leaniunkot, Fiunkot, Leaniomot, Batiamott Vramot, magokot, Derekaßon, Haßamotis, vnokamot*) szórványosan szótövekben is előfordul (*holt megh, szoüa* ‘szava’).

Az *o*-zás nemcsak mint az *a*-zás ellenpólusa, hanem a zártabb *u*-val való oppozíciójában is bőven adatolható, és nem csak személyragokból (vmin *alol, Fiokot* ‘fiukat’, *magok, louoknak, raiok, Nagifsagoknak, Haßok, miattok, leanikaiokott*). *U*-t találunk viszont *o* helyett a *Templum* és *mustoha* szavakban – ezeknek nyilvánvalóan etimológiai, nem pedig nyelvjárási oka van.

Az *ö* ~ *ü* esetében is akad példa a nyíltabb alakra, elsősorban személyragokban (*kereßteltetteök, eleötteök, teölleök, keößuleök, Eöreömeökre, keößteök*). Külön figyelmet érdemel a mai erdélyi regionális köznyelvben is terjedőben lévő

Felelsegefteol szóalak, melynek határozóragjában is a nyíltabb *ő* jelenik meg, amibe feltételezhetően a *-tól/-től* ragunk analógiája is belejátszott, ez ugyanis Mikónál szintén kizárólag a nyíltabb magánhangzóval áll.

A magánhangzók időtartamáról – ahogy azt a hangjelölési fejezetben is jeleztem – a leírt szöveg alapján nem tudunk megállapításokat tenni, ugyanis Mikó semmilyen módon nem jelöli azt. Ugyanemiatt a rövidülés, illetve nyúlás jelenségköre sem tanulmányozható, mert a jelölésmód nem ad fogódzót az ejtéshez.

1. 2. A mássalhangzók minőségi és mennyiségi jellemzői

A hangjelölési részben is tárgyalt *li* jelölésmód feltehetően palatalizált *ly* hangot jelöli az esetek nagy részében (*homalios, sulios, Nioβolio, de ?Mihallial*), a *j* hang jelölésére az *i*-t használja Mikó (*eiel, taiba, Feiedelem, hainal, Siriaba, Iffiu*). A palatalizáció hiányára egyetlen példa a *kaftelt*. Az *l/ly + j* kapcsolat is *lly* lesz (*neüellien, veöfellie*), ugyanis az összeolvadást és teljes hasonulást is jórészt jelöli írásban (l. még *akarattiat, eltefse, Temefsek, egefsages, tarczion, olczemin, Neñie, Teöreokeokkal Tatarral, de Miko Anãmual, Borbaramül, Faratfsagok, szabaditczia, eczerfmind*, illetve a hátraható hasonulás eseteként *effeli*).

Miközben az *ny* hang is minden fonetikai helyzetben előfordul, palatalizáció nélküli/ depalatalizált adataink is vannak, ami ma is jellemzője a háromszéki nyelvjárásnak (*szezenit, Feö kapitan, hitüan, fenleö, remenfsegemnek, karacsoniol, kapitanfsagaba, remenlem*).

A *gy>d* depalatalizáció is megtalálható a *vadnak*, illetve *hadnok* igealakban. A létigében jelentkező *gy>d* depalatalizációra a Nyelvatlaszban is találunk adatot. Fonetikus és etimologikus írásmód keveredését és analógiás hiperkorrekciót mutatnak azonban a *mindgiart, Naβnadgia* szóalakok, az *eggiüt* viszont nem erre a sémára működik.

A *ti* betűkapcsolat *ty*-t jelöl (*beftie, kereftien*), megkettőzött *t* alakja pedig írásban jelölt teljes hasonulást vagy összeolvadást fed (*Attiam, Battiam alapattiaba, kihofattiak*).

A részleges hasonulást *d+t* betűkapcsolat esetében kivétel nélkül jelöli írásban (*fogattunk egi Embert, semi megh nem maratt, tuttak, marattak ott, megh futamottak, hattam, atta, matkafsottam*), másutt azonban nem (*rabfsagba*), illetve a *z+t* kapcsolat esetében a *z* és *sz* hangjelölési azonossága miatt nem dönthető el, hogy az írás a fonetikus vagy az etimologikus mintát követi-e (*megh otalmafta, Bücziüftam el, neüeftek, keβdi szeki*).

A mássalhangzók magánhangzóközi nyúlása sok esetben előfordul, elsősorban a névmások és névmási határozószók körében (*melle, nallam, szelliel, nemellik, ollian, melliet, Felliel* 'felül', *velle, teölleök, de: meleie, nalam, en üelem*). A *Derekaftson, kifseb, Brafsai* típusú szavakban azonban nehéz lenne eldönteni, hogy milyen hangzást jelöl az írott alak, ugyanis az *fs* kapcsolat a szavak nagy részében pusztán írássajátsággént jellemezhető (l. 41. lábjegyzet),

ugyanakkor kétségtelenül vannak olyan hasonlósos szóalakok, ahol az */s* minden bizonnyal időtartambeli hosszúságot jelöl (*Temefsek, Fiβefsen megh, eltefsen*).

A mássalhangzók nyúlásával szó végén is számolnunk kell, szótövekben és toldalékokban egyaránt, itt azonban már sokkal ingadozóbb a gyakorlat, így sokszor csak találgatásokba bocsátkozhatunk annak tekintetében, hogy ez mennyiben ejtéstükröző írásmód, és mennyiben csupán írássajátság. A számszó körében két adatunk van, mindkettő kettőzött mássalhangzóval (*Hatt száβad magaiial, Eött*). A tárgyragos szavak körében a legteljesebb a következtetés: statisztikailag szintén a kettőzött tárgyrag dominál, de ugyanaz a szó hol egy, hogy két *t*-t kap tárgyragként, az utána következő szókezdet minőségétől (és valószínűleg az ejtésétől) függetlenül (*Teftett, Batiamott, kitt/kit, Vramot/Vratt, semit/semitt, Annat, Ferenczet/Ferenczett, Fiatt/fiat, lelkemet/lelkemett, Hidüegitt, szegenit/szegëtt, Teöreökeött, Falukott, Gieöβedelmett, Varadott, olahott, Jobbagiott, rendekett, lelkitt, Mihokott, Leaniatt, Jancsitt, vnokamott, Giermekekett*), ha azonban kötőhangzó nélkül kapcsolódik a szótóhoz, a tárgyrag mindig egy *t* (*csigant Mikloft*). Hasonló a helyzet a lokatívuszi határozóval (*eleöt, it, eggiüt, ott, eleött, ot, itt, eβ alat, mellett*); a befejezett melléknévi igenévvel (*Rakot sirt/Rakott sirba, aldott, Fiβetett Hadakal*); a múlt idő jelével is, szó végén (*maradott/maradot/marat, lakot/lakott, eget el/el egett, küleöt, ieött, betegeskedet, keölteött, efsett, szerzet*) – szó belsejében azonban egyöntetűen két *t* jelenik meg (*kereβteltettem megh, Afsattam, Mufraltatta megh, tartottam, belettettem*). Benkő a szó végi kiejtésbeli hosszú mássalhangzók röviden jelölését sokszor nemcsak mássalhangzós, hanem magánhangzós szókezdet előtt is – még a vizsgált korszakunkat több mint száz évvel követő felvilágosodás korában is – elég gyakran találja (vö. Benkő 1960. 121).

A középfok jelének jelölésmódja sem tükrözi valószínűleg az ejtést, ugyanis szóközben és szó végén egyaránt ingadozik az *egy*, illetve két *b* használata (*teöb, kifseb, nagiob, teöbit, teöbbit, Jobb Atiam*).

Az *az, ez* mutató névmás ragos alakjai közül *akor, eben, aual* határozósók fordulnak elő rövid mássalhangzóval, de kettőzött mássalhangzós alakjuk is adatható többnyire (*akkor, ebben, ebbeöl, abba, Akkori*).

Igen változatos a *-val/-vel* ragos főnevek írásmódja is (*Aβoniomal/Aβoniomal, Aβoniomekkal/Aβonikal, Vramal/Vramal, Aβonial, süriβsegel, Tatarral, olahokkal, poganiβsagal, poganial, Feiedelemel, Hadakkal/Hadakal, hirekkel, Nemefsegel, eo keglmekkel, söt regel/reggel*).

Egyéb, viszonyzókat és alapszófajú szavakat egyaránt érintő, a kiejtést valószínűleg nem tükröző, ingadozó írásmódot találunk a következő szavakban is: *inen, meβe, viβa, onan, eleotte, keöβeött, imar, elege 'elégge', eiel, roβ, ani, kellett, müttattua, eppen 'épen', ked napon, szalitak, szallottak, alhatatlan* stb. Ezekben a példákban a mássalhangzók szó végi vagy szó belseji rövidülése a kiejtésben csupán az írás alapján nem bizonyítható. Itt a már többször említett helyesírási egyszerűsítésről lehet szó, mellyel Mikó igen gyakran él, azonos

magán- vagy mássalhangzók találkozásakor szinte kivétel nélkül: pl. *Iftuane* 'Isvánné', *Mikuafsara* 'Mikvásár', *Szebenel* 'Szebennél', *ani* 'annyi', *szentgieorgi* 'szentgyörgyi', *Jobbagimis* stb.

A mai helyesírási gyakorlatnak felel meg viszont szóvégi helyzetben az -s melléknévképző: nem nyúlik meg írásban, és feltehetőleg ejtésben sem (*rettenetes/retenetes*, *emberfege*, *Beöcziületes*), noha a székely nyelvjárásban ma is geminátát ejtenek szó belsejében, ami szó végére is átterjed többnyire.

Külön figyelmet érdemelnek a hiátusos alakok: *neü* 'nevű' (de *neüe*), *szüel*, *azon kül/küül*, amelyek diftongusos ejtésre utalhatnak.

2. Nyelvtani jelenségek

A létige tőváltozatai közül a következők fordulnak elő: *vagion*, *vadnak*, *volt*, *vala*, *való* illetve: *legien*, *leön*, *leött*. Továbbá *ö ~ e* váltakoztatású tövek közül az *Eftendeig*, *szule Attia*, *pap Meßein*, a mai *v-s* tövek közül a *vittak*, *lötette* 'lövete', *megh veüek* 'bevették', a magánhangzó-betoldó tövek közül pedig a *szeredara*, *erette* jelenik meg nyelvjárási formában.

A névszóragok közül a helyhatározóragok használata (bár Mikó az időtartamot nem jelöli) valószínűleg megegyezik a mai normával: *-ból/-ből* (*ketelenfegbeöl*, *Molduabol*, *keßebeöl*), *-ról/-ről* (*Keßdi Vafarhelireöl*, *Jeßvafsarrol*, *feoldreol*), *-tól/-től* (*regteöl fogua*, *vaidanetol*); a *-ban/ -ben* és *-ba/-be* ómagyar óta számon tartott funkcióvegyülése szintén adatolható.

A több birtokra utaló birtoktöbbsesítő jel többnyire magánhangzó nélkül, *i*-ként járul a birtokos személyragos alakhoz vagy a szótőhöz: *vendegimis*, *Aftagimotis*, *Jobbagimis*, *faratfsagimtol*, *de Feieiüel*.

Az egyeztetés, elsősorban a mennyiségjelzővel való számbeli egyeztetés többnyire még latin mintát követ⁶⁰, de ebben is igen nagy az ingadozás: *teöb vendegimis voltak*, *sok Beöcziületes Fü Emberek*, *sok Beöcziületes Emberek*, *Harom szeke leüeo minden rendekett*, *sok Teöreökkel*, *sok olahokkal*, *egi nehani emberfege Embereket*, *de sok eftendeig*, *egi nehani leuelet*, *elegh sok Ember*, *sok poganial*. Az értelmi egyeztetés preferálása az alakival szemben más főnévi alaptagú szerkezetben is előfordul, pl. *mentek el az Naßnepe*, *Leaniomnak [...] keßfogafsok*, *Akkori nemes szek*, *arra a tißtire*, *valaßtottak volt meltatlan voltomra*.

Az igék toldalékolásában az igei személyragok és az időjelek, valamint az igevek érdemelnek figyelmet. A XVII. századi erdélyi írásbeliségből is jó adatolható az általános és határozott igeragozási paradigma egymásra hatása (vö. Gergely 2001), melynek eredményeképpen a középmagyarban bontakozik majd ki például a T/1.-ben az általános ragozás térhódítása, és a krónikából bőven adatolható hagyományos *-nók/-nők* helyét átveszi majd a *-nánk/-nénk*.

⁶⁰ Bár nem kell okvetlenül latin mintát feltételeznünk is mögötte; eredeti magyar nyelvű szövegről lévén szó, könnyen lehet értelmi egyeztetés eredménye a példázott alak.

A múlt idők használata igen változatos képet mutat. A szöveg műfajából következően is (a korszak statisztikáival ellentétben) leggyakrabban az elbeszélő múlt szerepel (*czinaltatank, Temeteök, Ada, betegedek, kelle, valaftanak, esketenek, el bücziuβek, ott vala, Jndula, halanak megh, uiüeök altal, teüeök, teheteök, mene, gialaβa, teuek, el Rablak egetek, oda nioma az nagi ho, el püftittak*), de hasonló a gyakorisága a befejezett múltnak is (*haβa hoftuk, betegeskedet, kereβteltettem megh, Afsattam, Muβtraltatta megh, keölteött /küldööt, hallottuk, ieött, ki szabaditotta, megh tartotta*). Összetett múlt időt kétféle is használ (*ieött uala, ki hoβatta volt*). A befejezett és elbeszélő múlt között, valamint a két összetett múlt idő között még többnyire jól körvonalazott a funkciómegoszlás.

Az igeneves szerkezetek használata igen gyakori, a mellékmondatos szerkesztésmód rovására is. A jelzői értékű *való* melléknévi igenév használata kedvelt név- és határozószó-bővítési stratégia: ragos névszókkal (*egi nehani hetteol fogua valo sulios betegfegben, eletunkkig ualo szomorufsagunkra, koporfonkig ualo ... keβerüfsegunkre*), határozószóval (*ingien ualo nagi kegielmeβsegibeö*), és névutós névszóval (*kedüem szerent ualo szep Fiamott*) egyaránt szerepel.

Főnévi igeneves szerkezet használata és funkciója lényegesen nem különbözik a mai gyakorlattól (a vele kapcsolatos igeragozási problémákat leszámítva); sajátos viszont a határozói igenév „státusa”. Miközben a kézikönyvek a korszakra vonatkozóan már egyfajta funkciómegoszlásról beszélnek a *-va/-ve* (mód, állapot), *-ván/-vén* (ok, idő) vonatkozásában (l. Kiss–Pusztai 2003. 613), Mikónál annak a már az ómagyarban is meglévő gyakorlatnak a szélsőséges formájával találkozunk, amely a határozói igenevet (alanyi vonzatfelvevő volta miatt is) igei állítmánynak megfelelő funkcióban használja. Egyetlen példa egy ilyen – a krónika műfajába egyébként igen jól illeszkedő –, 13 határozói igenevet tartalmazó mondatfolyamra: *Vgian ebben az 1657 eβtendeöben, Die 9 Augusti hallottuk megh igen igen szomorü es keβerües szüel, Hogi az pokoltüföire melto hamis Tatarok à channal Lengiel orβagra menüen, Rakoczi Feiedelem megh ertüen, hogi nem meβe vadnak cziak keües szamü magaua, viβa terüen eleötteök az egeβ orβag Hadot oda hagiüan azVrat, Kemeni Janos Vramot, eö Nagiβsagat, ott hagiuan Gieneralifnak, az egeβ Erdeli orβagnak maid mind az sziniüel es Feieiüel, raiok talaluan à Pogani ebek, egi egi roβ oh sanczba szorulüan szegeniek eleoteok, sem magoknak szegenieknek sem louoknak semi eledelek nem leüen, megis harmadnapig megh tartuan viteβüel aβt az hitüan sanczot, megh otalmaβuan magokat teölleök, az utan az Vrat eö Nagiβsagat, az chan az eb hitre, ki czialuan ki hiuatta keöβuleök eβ alat nagi eröüel es süriβsegel raiok rohanüan az hamis hitü, ebek keües szamüt le uaguan ennek az teöbit mind el rablottak szegenieket az hamis hitü ebek, az en edes szerelmes Fiamot Miko Janost, Szekeli Balint Fiam Vramot, Janko Ferencz, Miko Laβlo, Radak Laβlo, Apor Peter, es Beöer Sigmond, Eoczeim Vramekot, mint el*

rablottak szegenieket, az Gehena tüfíre melto ebek sok Beöcziületes Fü Emberek, Erdeli orßagnak az szine, es szekelifsegnek, mind eppenoda efsett Rabfsagra akkor, vgi mint Vltima Juli volt az veßedelmek szegenieknak.

A szöveg narratív szerkezetéből is fakadóan az összetett mondatok szintjén többnyire a mellérendelés dominál, melyet igen sokszor az *és* kötőszó helyett az egész székely nyelvjáróterületen ma is domináns, beszélt nyelvi sajátosságként emlegetett *s* kapcsol. Az alárendelő mondatok zöme vagy *hogy* kötőszós (sokszor 'miért, amiért' jelentésben), vagy vonatkozó, melyben az *az* mutató névmás még nem vonódott össze a *ki*, esetleg *mi*, *mely* stb. kérdő névmással homonim vonatkozó névmási kötőszóval, és egyelőre előre és életetelenre való utalásként egyaránt a *ki* és ragos alakjai használatosak (pl. *...szol s mindgiart be küldnek eö Nagifszagok erette s kihöbattiak Jaßuaßsara, melliet megis czielekedett mindgiart, ki höbatta, kit Jften Fißefsen megh mind eßen eß vilagon, mint az Eoreok eletben eö Nagifszagoknak).*

Ezeknek a szövegbeli anaforikus funkciója igen sajátosan artikulálódik Mikó szövegében, amennyiben mintegy az írott nyelv túlkompenzáló stratégiájaként a vonatkozó tagmondatban, a kötőszó visszautaló funkcióját megerősítendő, egy újabb, a vonatkozó kötőszóval korreferens névmási elem jelenik meg (pl. *...kiert legien aldott eö szent Felfsegenek szent neue erette...; ...kiert ha lehetett uolna, bißoni mindgiart eoreöment megh holtam volna à lelkemert).* Másrészt az antecedens és a vonatkozó névmási kötőszó kapcsolata többnyire semmiképpen nem az írott nyelv feszes, egymásba láncoló, szigorúan grammatikai struktúráját tükrözi, hanem egy olyan retorikai szervezettség mentén jön létre, amelyben az esemény megnevezése és a körülmények felsorolása mindenképpen meg kell hogy előzze a már-már rituális záróformulát, és amely felülírja a grammatikát: *...Ada az Vristē Ez vilagra, az mü Eöteödik Giermekünkeöt, es HarmadikLeaniunkot, Annat, eftue hetorakor taiba, az nap süket Vafarnap volt, kit Jften eltefsen sokaig, szent neüe dicziretire, lelke vdüefsegire, Amen; // ... Atta Jften eo Felfsege, ez vilagra, az szekeli Balint Vram, negiedik Fiokott, az nap pünkeofd hetfeo volt kitt Jften eltefsen, neüellien, tarczion meg sok Eftendeig, szent neüe dicziretire, lelke vdüefsegire, Amen.*

Az igekötőket, a korabeli írásgyakorlatnak megfelelően, mindig külön írja az igétől, akár megelőzik, akár követik azt. Az igekötő ige utáni pozíciója tekintetében a szomszédosság tűnik szabálynak, és ez is érvényesül általában Mikónál is, de olykor messze is kerülhet az igekötő az igéjétől (pl. *az megh ('még') nem keßült uala iol el, hala az lelkem megh*), ami szintén egyfajta beszélt nyelvi „üledék” (*oral residue*) a szövegben.

Ugyanígy a mondatátszövődésben, a lazán, hozzátoldás-szerűen kapcsolt értelmezős szerkezetekben (*Anno Dõni 1644Die 25 Januari szentgieorgieön alol Mußtraltatta, megh, Feö kiralibiro Baßsa Thamas Vram az sepsi es Erdeüidekieket mind Louaft Gialogot, ot nagi hirtelen, valaßtanak es eßketenek engem a szépsiszeki vice kiralibirofagra, Mihaczi Demeter vram el bücziüfek eö*

kegle uolt eleöttem), vagy a közbeékeléses mondatok sokaságán (*Die 12 Januari mind el menenek az Jobbagimis az olahokis cziak az szegeni Veres Jakab marat hon, oda cziuarganak egi neheni napm nagi ehen haða szigienkedenek az alhatatlan koris beftie kurua Fiai cziak heaba leon Fratsagok az hamis arulo Embereknek, azt az roß Embert az ki fel tamafta eökeöt mindgiart meg fogatta uolt a Feiedelem Szebenel;*) a beszélt nyelvi szövegformálás mint „vernakuláris” tetszik át.

A szöveg szókincsét illetően feltűnő a latin szavak hiánya: a dátumok (pl. *Anno Dõni1638 Die 21 Marti*), és közéleti tisztségek megnevezésén kívül (*Afsefsorság* – ez „bekebelezett magyar szó”, amennyiben mondatbeli előfordulásában magyar toldalékokkal van ellátva) nincs más latin szó a szövegben. Tartalmaz viszont a szöveg több archaikus és nyelvjárási elemet is alaktani, lexikális és a vonzatszerkezetek szintjén egyaránt (pl. *job atya 'nagyapa', süket vásárnap, onnat, szelliel, heaba, hon marat, Ifmet, talam; el fogiatio, megh niugoto; aiandekon kap, le is vagtag benne afokban szegenieken, hirek sem leött bene eþeknek menetelekben stb.*)

Összegzés

Ha a fentiek összegezzük, egy olyan szerzőt láthatunk a szöveg mögött, aki nyilvánvalóan iskolázott ember – ezt mutatja elsősorban szövegtagolásnak és hangjelölés-gyakorlatának következetessége, (a szó technikai értelmébe vett) írásgyakorlatának a kor kontextusába való harmonikus beilleszkedése. Ugyanakkor a szöveg hangtani, alaktani és szókincsbeli vonatkozásában egy háromszéki nyelvjárási beszélőt mutat, akinek a nyelvállapota alapvetően „szélsőségektől” (latinizmusoktól, archaizmusoktól stb.) mentes, sőt valamiféle, kialakulóban levő norma követésére való törekvés is jellemzi. Benkő rendszerezésében szövegét tarthatnánk akár egy nyelvjárási jellegű írásbeliség manifesztációjának (Benkő 1960. 62). Mégsem gondolom, hogy mindezzel valóban kimerítően jellemezni lehetne Mikó szövegét, illetve Mikót mint szerzőt. Kétségtelenül jellemzi viszont Mikó nyelvét. Azt a nyelvet, amely minden iskolázottságán, szöveg- és írástapasztalatán, valamint a technikai értelemben vett írni tudásán átüt abban pillanatban, amikor kifogy az imitálható mintákból és bevett formulákból. Beszélt és írott nyelv igen sajátos viszonyára világít ezáltal rá, elsősorban arra, hogy írásbeliség és szóbeliség nem pusztán a szöveghordozó különbségéből fakadó két, technikailag definiálható regiszter, hanem egy – a spontán beszélt nyelvtől az intézményesített elit kultúra írott nyelvéig terjedő – kommunikációs kontinuum mentén manifesztálódó, hatalmi struktúra(k)ba ágyazódó társadalmi gyakorlatok összessége; melynek mindenkori pragmatikája eleve kijelöl helyzeteket, szerepeket, mintákat, regisztereket és stratégiákat. Az íráshasználat ezen belül olyan aktus, melyhez csak ebben a „pragmatikai térben” szemlélve lehet jelentést társítani.

A szociolingvisztika fogalomtárában a *vernakuláris* a bármiféle spontán módon formálódó elsődleges és legjobban birtokolt (beszélt) nyelvváltozat. Ebben a megközelítésben az élettörténeti narratívumban megképződő „írásváltozat” mint *vernakuláris írás* vizsgálata adhatna választ a kérdéseinkre.

KÁDÁR EDIT

IRODALOM

- Bárczi Géza 1963. *A magyar nyelv életrajza*. Budapest, Gondolat.
- Bárczi Géza 1966. *A magyar irodalmi nyelv kialakulása*. Magyar Nyelvjárások 3–31.
- Benkő Loránd (szerk.) 1991–1995. *A magyar nyelv történeti nyelvtana*. I, II/1, II/2. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Benkő Loránd 1957. *Magyar nyelvjárástörténet*. Budapest, Tankönyvkiadó. *A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Benkő Loránd 1988. *A történeti nyelvtudomány alppjai*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Chartier, Roger 1987. *The Cultural Uses of Print in Early Modern France*. Princetown University Press, Princeton, New Jersey.
- Crăciun, Ioachim–Ilieș, A. 1963. *Repertoriul manuscriselor de cronici interne sec. XV–XVIII privind istoria României*. București, Editura Academiei Republicii Populare Romîne.
- Cs., Nagy Lajos 2004. *Szóföldrajzi térképlapok a kolozsvári archívumban*. <http://www.nytud.hu/NMNyK/eloadas/csnagy-ea.rtf>
- Deme László 1969. *A XVI. század végi nyelvi norma kérdéséhez*. Nyelvtudományi Értekezések 20.
- Deme László–Imre Samu 1968–1977. *A magyar nyelvjárások atlasza*. I–VI. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Gálffy Mózes–Márton Gyula 1987. *Székely nyelvöldrajzi szótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Gergely B. Piroska 2001. Az általános és határozott igeragozás keveredése a XVI–XIX. századi Erdély beszélt nyelvében. In: Büky László és Forgács Tamás (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei II. Magyar és finnugor alaktan*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 19–28.
- Gergely B. Piroska 2002. A közéleti és a beszélt nyelv viszonya az erdélyi fejedelemségben. In: Hoffmann István–Juhász Dezső–Péntek János (szerk.): *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet*. Előadások az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10). Debrecen–Jyväskylä. 187–99.
- Gergely B. Piroska 2003. A jelentésváltozások szerepe az erdélyi fejedelemség közéleti nyelvében. In: Büky László és Forgács Tamás (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei III. Magyar és finnugor jelentéstörténet*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 47–56.

- Jacobs, Andreas–Juckner, Andreas H. 1995. The historical perspective in Pragmatics. In: Juckner, Andreas H. (ed.) *Historical Pragmatics. Pragmatic Developments in the History of English*. Benjamins, Amsterdam/ Philadelphia. 3–33.
- Jakó Zsigmond 1974. *Erdélyi féniks. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége*. Bukarest, Kriterion.
- Juckner, Andreas H. (ed.) 1995. *Historical Pragmatics. Pragmatic Developments in the History of English*. Benjamins, Amsterdam/ Philadelphia.
- Juhász Dezső 2001. A magyar feltételes mód paradigmáinak történetéhez a nyelvföldrajz szemszögéből. In: Büky László és Forgács Tamás (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei II. Magyar és finnugor alaktan*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 67–74.
- Juhász Dezső (szerk.)–Murádin László (gyűjt.), 1995–2011. *A romániai magyar nyelvjárások atlasza*. I–XI. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Kelemen Lajos 1906. *Bodoki Mikó Miklós családi krónikája*. Genealogiai Füzetek 4. 34–7; 47–9; 59–60; 77–9.
- Kenyeres Ágnes (főszerk.) é. n. *Magyar Életrajzi Lexikon*. CD-ROM; <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html>
- Kiss Jenő–Pusztai Ferenc (szerk.) 2003. *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, Osiris.
- Kniezsa István 1952. *A magyar helyesírás története*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Kristóf Ildikó 1995. „Istenes könyvek – ördögös könyvek” (Az olvasási kultúra nyomai kora újkori falvainkban és mezővárosainkban a boszorkányperek alapján). In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Folklórműveltség a 18. századi Magyarországon*. (A MTA Néprajzi Kutatóintézetének évkönyve XVIII.). Budapest, Akadémiai Kiadó, 67–104.
- Losonczi Zoltán 1933. *A magyar nyelv 1600 óta*. Nyelvtudományi Értekezések 3.
- Nagy Iván 1857–1866. *Magyarország családai. Czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. I–XII., Pótkötet. (Arcanum CD-ROM)
- Maitz Péter 2000. A nyelvtörténetírás elvi kívánalmairól a német nyelv magyarországi története kapcsán. *Magyar Nyelvőr* 501–13.
- Marcsek Tibor 1910. *Helyesírásunk a XVII. században*. Budapest.
- Orbán Balázs 1868. *Székelyföld leírása. Történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból*. Pest, Ráth Mór Bizománya (Arcanum CD-ROM)
- Pais Dezső 1953. *A magyar irodalmi nyelv*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 83.
- Pais Dezső (szerk.) 1955 *Nyelvünk a reformkorban*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1960 *Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv és stílus történetéből*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Pusztai Ferenc 1999. *Beszélt nyelv a középmagyarban*. Névtani Értesítő 21. 380–6. (Tanulmányok Mező András 60. születésnapjára)
- Pusztai Ferenc, 2004. *Nyelvhasználati minősítések a középmagyar beszélt nyelvben*. <http://www.nytud.hu/NMNyK/eloadas/pusztai.rtf>
- Romain, Suzanne 1982. *Socio-Historical Linguistics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Romain, Suzanne 1988. *Historical Sociolinguistics: Problems and Methodology*. In: Ammon, U.–Dittmar, N.–Mattheier, K. J. (Hrsg.) *Sociolinguistics/Soziolinguistik. II*. Berlin–New York, Walter de Gruyter Verlag, 1430–69.

- Sárosi Zsófia, 2003. *Történeti szociopragmatika – magyar nyelvtörténet más megközelítésben*. Magyar Nyelv 434–47.
- Szabó T. Attila (főszerk.), 1989– *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. I–XV. Budapest, Akadémiai Kiadó–Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Szabó T. Csilla, 2003. *Adverbális igeképzése XVI–XVIII. században az Erdélyi magyar szótörténeti tár adatanyaga alapján*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. Erdélyi Tudományos Füzetek 240.
- Szathmári István, 1968. *Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Szilágyi Sándor (szerk.), 1875–1898. *Erdélyi országgyűlési emlékek. Monumenta comitialia regni Transsylvaniae, 1540–1699*. I–XXI. Budapest (Monuments Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. III/b. sorozat)
- Tóth István György, 1996. *Mivelhogy magad írást nem tudsz... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete.

SCRIERE VERNICULARĂ ȘI LIMBAJ ÎNTR-UN JURNAL DIN
SECOLUL AL XVII-LEA

(Rezumat)

În prezentul articol, am abordat o analiză lingvistică, mai exact sociopragmatică a cronicii de familie al lui Miklós Mikó din Bodok, cronică care cuprinde perioada 1597–1667. Manuscrisul, aflat în arhiva Bibliotecii Universitare „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca (sub formă de coligat, având cota Ms 691), datorită genului (cronică de familie, jurnal, însemnare, biografie etc.), a faptului că a rămas sub formă de manuscris, cât și datorită epocii când a fost consemnat (perioada spre finele maghiarei medii), este un tip de sursă care este reprezentat în măsură insuficientă în bibliografia marilor monografii de istorie a limbii. Prin analiza în profunzime al unui singur manuscris – analiza limbajului cronicii de familie din secolul XVII-lea, al funcției textului, a stadiului limbajului, a ortografiei, a segmentării și a principiilor de structurare a textului – în contextul modului de utilizare al scrisului în epocă, acest studiu de caz este focusat asupra „variantei scrierii” care se formează în narațiunea biografică ca un fel de limbă vernaculară (de fapt „scriere vernaculară”).

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

ROMÁN EREDETŰ CSALÁDNEVEK KÉRDÉSEI

1. A román eredetű családnevek sokszínűségét, rétegezettségét jelzi, hogy tipologizálásuk számos szempont érvényesítését teszi szükségessé. Az alábbiakban az eredet, a meghonosodottság, az alakváltozatok, a gyakoriság, a régiség és a motiváltság szempontját vizsgálva elemezem a román eredetű családnevek nyelvészeti kérdéseit.

2. Mivel elvileg bármilyen román családnév átkerülhet a magyar nyelvbe a vegyes házasságból származó magyar anyanyelvűek révén, kérdéses, hogy ténylegesen milyen román eredetű családneveket tekintünk a magyar nyelv részének. Murádin László ezt a kérdést nyelvészeti alapon oldotta meg, és csak a magyarosan írt, hangalakilag módosult, a magyar nyelvi hangszerkezetekhez idomult román eredetű családneveket vizsgálta erdélyi vonatkozású monográfiájában (Murádin 2005). Jobb szempont hiányában én is ezt tartom követendőnek, és az általam összeállított román eredetű családnév-adatbázisban az ilyen természetű adatokat vettem fel¹.

A másik gond, hogy bizonyos nevek nemcsak román eredetűnek tekinthetők, hanem más nyelvekből származóknak is. Ilyen például a *Cserge* családnév, amely magyarázható a románból vagy oszmán-törökből (délszláv közvetítéssel) (Zsemlyei 1995: 108), sőt az Erdélyen kívüli területekről származó családnevekről az is elképzelhető, hogy a *csörgő* igenév *cserge* ~ *csörge* alakváltozatából származnak (TESz; Bakos 1982); vagy a *Dancs*, amely román, görög vagy latin eredetűnek tekinthető². Hasonlóképpen a *Csoma* családnév lehet olasz vagy oszmán-törökből származó is, a román eredet azonban kizárható annak ellenére, hogy az északkeleti nyelvterületen és Erdélyben igen gyakori (Hajdú 2010: 124). A *Ráduly* családnév esetében valószínű a román származás

---

¹ Az adatbázis nevei részben az eddigi kutatások empirikus adataiból származnak (Fazekas 1995, Hajdú 2010, Murádin 2005, Zsemlyei 1995), részben saját ez irányú kutatásaimból. Az adattár jelenleg 472 nevet tartalmaz. Az *Erdély* nevet tág értelemben használom, és magába foglalja a Partiumot is. A román családneveket Jordan (1983) és Graur (1965) monográfiájában ellenőriztem.

² Hajdú Mihály családnév-enciklopédiájában nem említi a román eredet kérdését, pedig több jel is utal erre: 1. Erdélyben a leggyakoribb, 2. az erdélyi magyar nyelvjárásokban elterjedt a román származású, 'piszkos; rendetlen' jelentésű *dancs* melléknév, 3. Többször előfordul a *Dancs-Oláh* összetételben, amint ez a Hajdú Mihály által szerkesztett enciklopédiából megtudható.

kérdése, bár a nevet a szláv nyelvekből szokás származtatni a *Rad ~ Rada ~ Rado* apanévből (Hajdú 2010: 392). Erdélyi viszonylatban figyelembe veendő a román *Radu* név is, amely végartikulusos alakban *Radul*-nak hangzik. Tudjuk, hogy számos román eredetű köznévi *-uj* végződésel honosodott az erdélyi nyelvvaltozatokban (*bácsuj*, *drákuj*, *fátuj*, *mutuj*, *prosztuj* stb.) (Zsemlyei 1979: 192) olyannyira hogy olyan román eredetű kölcsönszavak hangtestében is megjelenik ez a végződés, amelyeknél a hímnemű végartikulus hatását nem feltételezhetjük, lévén, hogy etimonjuk nőnemű (*bikuj* 'kapókövezés (játék)' < r. *bică* 'ua.', *csorszuj* 'elhasznált edényféle' < r. *cioarsă* 'ua.' stb.); tehát egyfajta, román eredetet jelölő képzővé vált a magyarban. Ezért azt mondhatjuk, hogy a *Ráduly* név *-(u)j* végződése szabályszerűen levezethető román–magyar nyelvi érintkezés alapján is. Ugyanakkor azt is mérlegelnünk kell, hogy az említett szláv *Rad* névből származó becézőképzős nevek (*Radics*, *Radó*) első magánhangzója – szabályszerűen – *a* lett, a *Ráduly*-nál pedig megőrződött az eredetnél hosszabban ejtett *á* fonéma. Másrészt azt is figyelembe kell vennünk, hogy Erdélyben több román eredetű családnév honosodott meg *-uj* (< *-ul*) végződésel: *Barazsuly* (< *Baraju*), *Bárbuly* (< *Barbu*, *Barbul*), *Bercuj* (< *Berțu*), *Csucsuj* (< *Ciuciul*), *Dancsuj* (< *Danciu*, *Danciul*), *Danguly* (< *Dangul*), *Gosuly* (< *Goșoiu*), *Grávuj* (< *Greavu*), *Grekuj* (< *Greco*), *Guczuj* (< *Guțu*), *Kurtuj* (< *Curtu*, *Curtul*), *Lupuj* (< *Lupu*), *Mitruly* (< *Mitrul*), *Moguly* (< *Mogoi*), *Nyáguly* (< *Neagu*, *Neagul*), *Paskuj* (< *Pașcu*), *Számszuly* (< *Samsu*), *Szávuly* (< *Savu*), *Sztáncsuj* (< *Stanciu*), *Urszuj* (< *Ursuj*), *Viduj* (< *Vidu*), *Vojkuj* (< *Voicu*). *Zsunkuly* (< *Juncu*). Végül az is jelzésértékű ebben a kérdésben, hogy Erdélyben a román eredetű családnévek körében a *Ráduly* bizonyult a leggyakoribbnak (Murádin 2005: 7). A többirányú nyelvi hatás lehetőségét figyelembe véve, és tekintettel az adott családnév erdélyi elterjedtségére, az adattárba felvettem a kettős vagy többes etimonú neveket is. Az ilyen vitatható eredetű nevek esetében sokat segíthetnek azok a névföldrajzi vizsgálatok, amelyek mennyiségi mutatókkal is jelzik egy adott régióban való elterjedtségét, lehetséges terjedési irányát³.

Amikor azt mondjuk bizonyos névről, hogy román eredetű Erdélyben, akkor ezzel csak az elsődleges átvétel nyelvet nevezünk, és ez nem zárja ki, hogy a románban is kölcsönzéssel kerülhet, mint például a fentebb említett *Ráduly* név töve, amely a románban szláv eredetű. Román eredetűnek tekintjük azokat a névalakokat is, amelyeknek a másodlagos átvétel nyelve a magyar, azaz visszakölcsönzéssel, módosult hangalakkal került újra a magyar névhasználatba. Ilyen családnévek a következők:

Avasán (*Vasán*) < r. *Avaș(an)* < m. (*h*)*avas(i)*

Csipkár < r. *Cipcar* 'csipkével kereskedő' < *Cipke* (+ *- ar*) < m. *csipke*

³ Ilyen névföldrajzi adalékokkal szolgált a MMCsA/DHS adatbázisára támaszkodva Vörös Ferenc szóbeli közlése a *Ráduly* magyarországi téri tagolódásáról (MMCsA/DHS 2009). Eszerint megállapítható, hogy keleti irányból jött a név. A Dunától nyugatra csak nyomokban találni belőle. Budapesti gyakorisága pedig egyértelműen allogén népességre utal.

Fogolyán < r. *Fogoian* < *fogoi* (+ *-an*) < m. *fogoly*

Gombár < r. *Gombar* 'gombaszedő, gombaárus' < *gomba* (+ *-ar*) < m. *gomba*⁴

Csizmár < r. *Cizmar* 'csizmakészítő, varga' < *cizma* (+ *-ar*) < m. *csizma*⁵.

Ezek az adatok azt jelzik, hogy a románban honosító képzőkkel integrálódtak hangalakilag az idézett magyar eredetű szavak, és ilyen módon váltak tulajdonnévvé. Mégis román eredetű családneveknek kell tekintenünk őket, hiszen a románban önálló fejlemény eredményeként alakult ki ez a morfémaszerkezetük, és valószínűleg a románban váltak tulajdonnévé a megváltozott fogalmi jelentésüknek köszönhetően.

A román eredetű nevek hangalaki és lexikai integrálódásában fontos szerep jut a honosító funkciójú képzőnek, amely a román eredetű hangsorokat motiváltta teszi a nyelvérzék számára. Ilyen az *-s* névszóképző az *Ordás* (< *urdă* 'orda') és a *Gusás* (< *gușă* 'golyva') nevekben. Mivel a románban magyar képzőkkel analóg morféma is vannak, az ilyen jellegű szóvégződés egy része a románban keletkezett. A *Csimpolyás* név példázza ezt, mivel ennél a névnél az *-s* képző megjelenése nem magyar külön fejlemény eredménye, hanem már a románban létre jött a románban is használatos *-ș* melléknévképzővel (*cimpoiăș* 'bördudás' ← *cimpoi* 'börduda'). (Az *-ș* román melléknévképző analóg a magyar *-s* melléknévképzővel. A két képző viszonya további kutatás tárgya lehet.)

Teljes hangalaki integrálódásra utalnak azok a családnevek, amelyek annyira megmagyarosodtak, hogy hangalakjukban látszólag az idegenszerűség minden nyoma eltűnt, és akár a magyarban is keletkezhetek volna, mivel a szó végződésében bizonyos képzőket vélünk felismerni egyfajta belehallás eredményeként: *Györgyice* (< *Gheorghijă*), *Vaszi* (< *Vasile*), *Tanászi* (< *Tănase*), *Jordáky* (< *Iordache*), *Jénáky* (< *Enache*)⁶.

3. Zsemlyei János idézett tanulmányában (1995) azt is vizsgálja, hogy a régi román eredetű családnevek román tulajdonnévből vagy köznévből erednek-e. Román személynévre vezethető vissza például *Goga*, *Mircse*, *Mitruly*, *Ráduly*, *Vaszi*; és köznévi eredetű többek között a foglalkozást vagy társadalmi státust jelölő: *Bács*, *Berszán*, *Bo(j)ér*. Ennél a kritériumnál az a probléma, hogy nem minden név esetében tudhatjuk egész biztosan, hogy románban kizárólag köznévként használták-e, és vajon nem volt-e személynévi funkciója is, hiszen a foglalkozásnevek számos nyelvben tulajdonnévvé válnak. Másrészt a szempont nehezen érvényesíthető jellegére utal, hogy számos olyan román eredetű családnévnek van román tulajdonnévi megfelelője, amelyek köznévi eredetűnek tűnhetnek: *Boér*, *Cioban*, *Cojocar*, *Moldovean*, *Muntean*, *Mureșan* stb. Alapos román nyelvtörténeti kutatásokra lenne szükség ahhoz, hogy a köznévi vagy a tulajdonnévi eredet kérdését érvényesíteni tudjuk, és valószínűleg így is

⁴ Murádin 2005: 131–5.

⁵ A DEX szerint a *cizmă* szó a románban magyar eredetű.

⁶ A *Vaszi* nevet a románok gúnnyevéként is használták (MTSz).

maradnának bizonytalanságok, mivel nem minden név használata kellően dokumentált az elérhető román nyelvtörténeti forrásokban sem.

4. Nem egyszerű eldönteni azt sem, hogy a különböző nevek alakváltozatait mikor kell különböző neveknek tekinteni, és mikor névvariánsoknak. Az egyetlen etimonra visszavezethető hangalakváltozatok egy névnek tekintendők-e, vagy pedig névváltozatoknak? Nem kérdéses, hogy a *Sorbán* ~ *Serbán* ~ *Serbány* (< r. *Șerban*) alakok egyetlen név variánsainak mondhatók, akárcsak a *Marosán*, *Marozsán*, *Maruzsán*, *Morosán*, *Morozsán*, *Muresán* (< r. *Mureșan*). De mégis a hasonló hangalakú neveket hogyan lehetne határozottan elkülöníteni, ha úgy tetszik, nem tartoznak feltétlenül össze? A leghasználhatóbb szempontnak az tűnik, hogy akkor különböztessünk meg a hasonló hangalakú neveket, ha azoknak etimonjai különböző lexémákra vonatkoznak. A *Dobricza* és a *Dobrița*, külön családneveknek tekintendők, bár hangalakjuk csak egyetlen fonémában különbözik, mivel etimonjuk eltérő: a *Dobricza* a román kicsinyítő képzős *Dobriță* alakból származik, a *Dobrița* pedig a hasonló hangalakú *Dobrița* névből eredeztethető. Hasonlóképpen a *Kozsok* és a *Kozsokár* egyaránt román eredetű családnév, de az első a *cojoc* 'hosszú juhbőrbundából készült kabát' köznévből származik, a másik pedig a *cojocar* 'szürszabó, kozsok készítő' szónak az átvétele. Az etimonok szófaji vagy morfológiai különbségei indokoltá teszik, hogy az ilyen esetekben két különböző névként tartsuk számon az azonos szócsaládból származó neveket. Ezért a lexikai vagy morfológiai különbségért kell lexikailag megkülönböztetnünk a következő neveket: *Kosztin* (*Costin*) – *Kosztely* (*Costei*), *Kriszte* (*Cristea*) – *Krisztilyán* (*Cristilean*), *Lupán* (*Lupan*) – *Lupás* (*Lupaș*), *Moga* (*Moga*) – *Moguj* (*Mogoi*), *Pintya*, *Pintye* (*Pintea*) – *Pintyuca* (*Pintuță*), *Triff* (*Trifu*) – *Trifa* (*Trifa*). A román családnevek alaki elemzése, azt mutatja, hogy az etimonjukban kötött morfémát tartalmazó névalakoknál rendszerint a képzővel létrehozott származékokat kell elkülönítenünk, mivel a végartikulusos és a nem végartikulusos román név szemantikai és funkcionális szempontból ugyanazon lexéma variánsainak tekintendők: pl. *Urszu* (< r. *Ursu*) – *Urszuj* (< r. *Ursul*), *Bács* (< r. *Baci*) – *Bácsu* (< r. *Baciu*[l]), *Dancs* (< r. *Danci*) – *Dancsuly* (< r. *Danciu*[l]), *Lupu* (< r. *Lupu*) – *Lupuj* (< r. *Lupu*[l]).

Ritkán az is előfordulhat, hogy egy keresztnévi eredetű családnévnek több becéző alakváltozata családnévé válik, mint például a *Petru* esetében: *Petrás* (< r. *Petraș*), *Petre* (< r. *Petre*), *Petrikó* (< r. *Petrică*), *Petruc* (< r. *Petruț*), *Petruka* (< r. *Petruță*), *Petrus* (< r. *Petruș*). Mivel itt a név alaki szerkezetében különböző kötött morfémákról van szó, ezeket a neveket külön-külön kellene számon tartanunk, és nem pusztán egyazon név hangalakvariánsaiként.

5. A családnevek gyakoriságának kérdése hasonlóképpen számos elvi probléma megoldását teszi szükségessé. A gyakoriság kérdése mindig fölveti a területiség szempontját is: milyen régióról mondhatjuk, hogy bizonyos családnevek a leggyakoribbak. Az említett családnevek enciklopédiájában

megjelenő román eredetű családnevek (*Argyelán* [*< r. Ardelean < r. Ardeal < m Erdély*], *Marosán, Moldován*) a leggyakoribbak lehetnek Magyarországon, de ha Erdélyt is bevonjuk a vizsgált régiók körébe, akkor jelentősen módosulhat a leggyakoribb családnevek listája, amint ezt Vörös Ferenc tanulmánya is sejteti (Vörös 2010: 104–10), amely arra utal, hogy a három említett román eredetű családnévnek a gyakorisága a mai Magyarország keleti megyéiben a legmagasabb, ami Erdélyből jövő hatásra enged következtetni. A gyakorisági vizsgálatnak ki kellene terjednie olyan nevekre is, mint *Berszán, Boér, Borbáth, Dobra, Koszta, Opra, Pop*, mivel gyakoriságuk Murádin László szerint (2005: 79–90) igen magas Erdélyben. Mindenképpen a családnevek gyakoriságát a magyar nyelvterület egészében kellene vizsgálni államhatároktól függetlenül, ha a magyar nyelvről akarunk valamit mondani, és nem kizárólag a magyarországi nyelvi helyzetről.

A románból származtatható családnevek arányára szociolingvisztikai értelemben nincsenek pontos adataink, de Murádin László ez irányú kutatásai, amely a fiatal korosztályra nézve megbízhatónak mondható, azt jelzik, hogy 9% körül van ezeknek az aránya a számba vett több mint négyezer családnév sorában, és a vizsgált személyek 6,77%-a visel bizonyíthatóan román eredetű vagy román nyelvből is származtatható családnévet (Murádin 2005: 136)⁷.

6. A családnevek időbeli változásának kérdése, a diakronikus perspektíva is fontos vizsgálati szempont lehet a továbbiakban. Az eddigi névanyag elemzéséből megállapítható, hogy több régi, két-három évszázaddal korábban használt román eredetű családnév egy részére nincs mai adataink, tehát lehetséges, hogy fokozatosan kiszorultak: Ilyenek a következő köznévi eredetű nevek: *Arnót* (*< arnăut* 'albán, makedóniai'), *Cáp* (*< ȧap* 'bakkecske'), *Csimpolyás* (*< cimpoiaș* 'dudás'), *Eszkotár* (*< scotar* 'számadó juhász'), *Fáta* (*< fată* 'lány'), *Gusás* (*< gușă* 'golyva'), *Guzsba* (*< gujbă* 'szolgafa, szolgafakészítő'), *Kaluger* (*< călugăr* 'szerzetes'), *Ordás* (*< urdă* 'orda'), *Pakulár* (*< păcular* 'juhász, juhásztor').

7. A tulajdonnevek jelentésének vizsgálatakor azt szokta a szakirodalom hangsúlyozni, hogy a tulajdonneveknek nincs fogalmi jelentésük (deszignátumuk), hanem csak konkrét jelöltjük (denotátumuk): az a személy, aki az adott nevet viseli (Péntek 1988). A nevek jelentős részére valóban ez jellemző, a jelentéstani-lexikai motiváltság eltűnésével a hangalak opakká válik, és teljes mértékben önkényesnek tűnik. Ám ha az adott név köznévből vagy helynévből származik, és ez felismerhető a névben, akkor a szó jelentéstani értelemben motiválttá, áttetszővé válik a magyar–román kétnyelvűek számára azáltal, hogy a családnév alakjában felismerik a köznévi értelmet, és a névhez fogalmi jelentést is társíthatnak. Ilyenek például a foglalkozásra, a földrajzi régióra, emberi

⁷ Ha a románosan írt neveket is figyelembe vesszük, akkor a román eredetű családnevek aránya 10%-ot tesz ki Murádin László adattárában (2005: 131).

tulajdonságokra utaló jelentések. Román családneveket tartalmazó adatbázisomban a köznévből származó román tulajdonnevek arányát is vizsgáltam. A 472 névből 109 (23,72%) bizonyult a köznévi eredetűnek, fogalmi jelentést hordozónak, és ilyenként szemantikailag motiváltak. A különböző jelentéskörök arányát az alábbi táblázat szemlélteti:

A szemantikailag motivált családnév fogalmi jelentése	Száma a román eredetű családnévi adatbázisban	Aránya a köznévi eredetű családnévek körében
Foglalkozás, társadalmi státus	41	37,61%
Testi, lelki tulajdonság, emberi állapot	24	22,01%
Földrajzi objektum (helynévi eredetű)	18	16,51%
Növény	12	11%
Állat	9	8,25%
Nemzetiség	3	2,77%
Tárgy	2	1,84%
Összesen	109	100%

Amint a táblázatból látható, a foglalkozást vagy társadalmi státust jelölő fogalom jelenik meg a legnagyobb arányban (37,61%-ban) a szemantikailag motivált nevek körében. Ilyen nevek például: *Bács(u)* (r. *baci* 'számadó juhász; juhos gazda'), *Boér* (r. *boier* 'havaselyi vagy moldovai fő- vagy köznemes; fejedelmi darabont'), *Czerán* (r. *țăran* 'paraszt, földműves'), *Csobán* (r. *cioban* 'juhász, juhpásztor'⁸), *Csobotár* (r. *ciobotar* 'csizmadia'), *Dászkél* (r. *dascăl* 'tanító'), *Drumár* (r. *drumar* 'utász'), *Kurtyán* (r. *curtean* 'zsoldos katona, udvaronc'), *Pitár* (r. *pitar* 'pék'), *Popa* (r. *popă* 'pap') stb. A testi vagy lelki tulajdonságra, emberi állapokra utaló fogalmi jelentések aránya a köznévi eredetű nevek körében 22,1%-ot tesz ki, és olyan családnevek tartoznak ide, mint például a következők: *Dancs* (r. *danci* 'piszkos, rendetlen'), *Fáta* (r. *fată* 'lány'), *Gusás* (r. *gușă* 'golyva, gusás'), *Kukuj* (r. *cucui* 'daganat a fejen'), *Kurázs* (r. *curaj* 'bátorság'), *Lung* (r. *lung* 'hosszú'), *Mutra* (r. *mutră* 'arc, pofa'), *Pozsár* (r. *pojar* 'kanyaró, vöröshimlő'), *Rinkács* (r. *rincaci* 'rosszul herélt; komor'), *Roskát* (r. *roșcat* 'vörös hajú'), *Szermán* (r. *sărman* 'szegény, nyomorult') stb. Nem jelentéktelen a helynevekből, a földrajzi objektumok nevéből képzett családnevek aránya sem (16,51%). Íme néhány adat ebből a jelentéskörből: *Kluzsán* (r. *clujean* 'kolozsvári'), *Kimpián* (*câmpian* 'alföldi, mezei'), *Krisán* (*crișan* 'körösi'), *Marosán*, *Morosán*, *Muresán* (r. *mureșan* 'marosi'), *Mokán(y)* (r. *mocan* 'hegyvidéki'), *Oltyán* (r. 'olténiai'), *Turgyán* (r. *turdean* 'tordai'), *Moldován* (r. *Moldovean* 'moldovai'), *Muntean* (r. *muntean* 'havasalföldi'). Az állati vagy növényi eredetű nevek aránya már jóval kisebb (8,22%, illetve 2,77%): *Benzár* (r. *bânzar* 'bogár'), *Berbécs* (r. *berbeci* [tbsz.] 'bakkecske'),

⁸ A *cioban* a románban oszmán eredetű jövevényszó.

Bondár (r. *bondar* 'bogárfajta'), *Cápsa* (r. *țașă* 'bakgídó, gödölye') *Lupuj* (r. *lup[ul]* 'farkas'), *Urszu* (r. *ursu* 'medve' stb.) *Vulpe* (r. *vulpe* 'róka'); *Brád* (r. *brad* 'fenyő'), *Brindus* (r. *brinduș* különböző növények neve), *Magurean* (r. *măgură* 'rügy'), *Trándáfír* (r. *trandafir* 'rózsa'), *Trufán* (r. *trufan* 'gomba'), *Trunk* (r. *trunchi* 'fatörzs'), *Várza* (r. *varză* 'káposzta'). A következő három adat utal a nemzetiségre: *Ármeán* (r. *armean* 'örmény'), *Arnót* (< r. *arnăut* 'albán, makedóniai'), *Grekuj* (r. *grec[ul]* 'görög'). Tárgyi fogalmat jelölő köznévhöz kapcsolódik a *Macsuka* (r. *măciucă* 'bot, bunkó, bírói pálca') és a *Csercse* (r. *cercei* [tbsz.] 'fülbevaló, füljegy').

Más jellegű szemantikai motivációnak tekinthető a férfi keresztnévből származó családnevek. Ezekből 25-et találtam a névállományban, ami a nevek 5,29%-át jelenti. A következő nevekről van szó: *Átyim* (< r. *Achim* < *Ioachim*), *Ávrám* (< r. *Avram*), *Bárbu* (< r. *Barbu*), *Estefán* (< r. *Ștefan*), *Gábrilla* (< r. *Gavrilă*), *Györgyice* (< r. *Gheorghijă*), *Jánku* (< r. *Iancu*), *Januczás* (< r. *Ionuțaș*), *Marian* (< r. *Marian*), *Martin* (< r. *Martin*), *Mátei* (< r. *Matei*), *Mircse* (< r. *Mircea*), *Pável* (< r. *Pavel*), *Petrás* (< r. *Petraș*), *Petre* (< r. *Petre*), *Petrikó* (< r. *Petrică*), *Petruc* (< r. *Petruț*), *Petruka* (< r. *Petruică*), *Petrus* (< r. *Petruș*), *Stefán* (< r. *Ștefan*), *Tanászi* (< r. *Tănase*), *Toadér* (< r. *Toader*), *Valentin* (< r. *Valentin*), *Vaszi* (< *Vasi[le]*), *Vlád* (< r. *Vlad*).

Következtetésként elmondhatjuk, hogy a román eredetű családnevek vizsgálata több olyan elméleti kérdést vet fel, amelyeknek megoldása túlnő a vonatkozó adatok körén, és általános névtani és kontaktológiai kérdéseket is érint. A felvetett problémák egy részének megoldása további empirikus kutatásokat igényel.

BENŐ ATTILA

IRODALOM

- Benő Attila 2008. *Kontaktológia. A nyelvi kapcsolatok alapfogalmai*. Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár.
- Bakos Ferenc 1982. *A magyar szókészlet román elemeinek története*. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest.
- DEX 1975. *Dicționarul explicativ al limbii române*. (Red. Ioan Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche). Editura Academiei R.S.R. București.
- Fazekas Tiborc 1995. *Családnevek a bukovinai székelyek körében*. In: Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Szerk. B. Gergely Piroska–Hajdú Mihály. Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézete. Budapest–Miskolc, 97–100.
- Graur, Alexandru 1965. *Nume de persoane*. Editura Științifică, București.
- Hajdú Mihály 2010. *Családnevek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családneveink*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

- Iordan, Iorgu 1983. *Dicționar al numelor de familie românești*. Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- MMCsA/DHS 2009. *A mai magyar családnevek adatbázisa / Database of Hungarian Surnames*. Elektronikusan tárolt adatbázis. Kutatásvezető: Vörös Ferenc.
- Murádin László 2005. *Erdélyi magyar családnevek*. Europrint, Nagyvárad.
- Péntek János 1988. *Teremtő nyelv*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Rónai Béla 1995. *Az interetnikus kapcsolatok tükröződése a bukovinai székelyek személyneveiben*. In: Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Szerk. B. Gergely Piroska–Hajdú Mihály. Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézete. Budapest–Miskolc, 88–96.
- TESz. 1967-1984. Benkő Loránd (főszerk.) *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–4*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Vörös Ferenc 2010. *Családnevek térképlapjainak nyelvöldrajzi vallomása*. (MNyTK 235.) Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- Zsemlyei János 1979. *A Kis-Szamos vidéki magyar tájszólás román kölcsönszavai*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Zsemlyei János 1995. *Román köznevek magyar családnévvé válása az erdélyi régiségben*. In: Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Szerk. B. Gergely Piroska–Hajdú Mihály. Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézete. Budapest–Miskolc, 108–112.

NUME DE FAMILII MAGHIARE DE ORIGINE ROMÂNĂ.
ETIMOLOGIE ȘI TIPOLOGIE.

(Rezumat)

Articolul analizează nume de familii maghiare de origine română și prezintă o tipologie a acestor împrumuturi, folosind mai multe criterii: 1. modul de integrare a împrumuturilor, 2. variabilitatea morfologică, 3. frecvență, 4. perioada împrumutului, 4. motivarea semantică. Studiul acestor nume de familii implică multe probleme teoretice, precum și probleme din sfera geolingvisticii și a contactologiei. Articolul propune și soluții la unele probleme de ordin tipologic, pe baza datelor empirice studiate.

ADATTÁR

A HARGITA MEGYEI SZÁRHEGY HELYNEVEI

A gyergyói medence egyik jelentős faluja *Szárhegy* (r. *Lăzărea*), a falu nevének írásos feljegyzései: 1508: *Zarhegiallya*, 1521: *Zarhegh*, 1529: *Zaarhegy*, 1535: *Zaarhegh*, *Zaarheghallja*, 1566: *Zarhegi*, 1567: *Zarhegij*, 1569: *Zarhegij*, 1576: *Szárhegy*, 1597: *Zaarhegy*, 1602: *Zar Hegj*, 1614: *Száár Hegh*, 1614: *Szaarhegy*, 1674: *Száárhegy*, 1711: *Szárhegyfalva*, 1738: *Szaárhegy*, 1864: *Szárhegy* régentén *Zárhegi*, 1880: *Gyergyó-Szárhegy*, 1900: *Gyergyószárhegy*. Román neve 1850-ben: *Gyal*, 1854: *Sarhegi*, 1919: *Sarhigi*, 1921: *Lazarea*. A *Szárhegy* településnév a 'kopasz, tar, szár' jelentésű *szár* + *hegy* összetételéből ered. A hivatalos román *Lăzărea* név a grófi Lázár család nevének *-ea* képzős származéka. Az élő helyneveket 1992-ben gyűjtöttem. Adatközlőim: Barabás Gergely (65 éves), Bartalis Béla (61), Keresztes András (72), Oláh Keresztes Antal (74), Páll Márton (65), Sajgó József (44) Vormayer Vilmos (55). A szokásos rövidítések: e = erdő, ép = épület, fr = falurész, k = kaszáló, l = legelő, p = patak, sz = szántó. A helységekre vonatkozó történeti adatokat lásd Szabó T. Attila történeti helynévgyűjtésében: Csík- Gyergyó- és Kászsorszék. 2006. 119–29.

Belterület

1. *Alfalvi út* (Gyergyóalfaluba vezet). 2. *Állomás* (ép). 3. *Altíz – Asszég* (fr). 4. *Assó-vetéskapu ~ Szabó Miháj vetéskapuja* (a Ferenciek utcájában van). 5. *Asszégi iskola* (ép). 6. *Bánya* (kő- és márványbánya). 7. *Bástya ~ Kastéj ~ Lázár-kastéj* (kastély, vár). A kastély nevezetes részei: *Asszonyok háza*, *Gólyás-bástya*, *Kapusbástya*, *Kaszatömlőc*, *Lovagterem*, *Vörös-bástya* vagy *Túros-bástya*. 8. *Bástya patak* (p és a kastélyhoz vezető utca). 9. *Bástya utca* (u). 10. *Cárina* (káposztáskert). 11. *Cárina pataka* (p). 12. *Cigány utca* (u, többnyire cigányok lakják). 13. *Cinterem* (templomkert, udvar). 14. *Csarnok utca* (itt van a tejsarnok). 15. *Csere pataka* (p, a Csere nevű határreszből ered). 16. *Csengettyű út* (nem hallatszik ide a harangszó, csengettyűvel csengetnek). 17. *Csinód pataka* (p). 18. *Csinódi tíz* (fr). 19. *Csinód utca*. 20. *Csóré utca*. 21. *Ditrói út* (Ditróba vezet). 22. *Emeletés iskola* (ép, a régi egyházi iskola). 23. *Emlékmű* (emlékoszlop a két világháborúban elesettek tiszteletére). 24. *Féltíz ~ Fësszég* (fr). 25. *Ferenciek utcája* (Ferenczi családok lakják). 26. *Fëssó-vetéskapu* (a Kádár utcában volt). 27. *Fësszégi iskola* (ép). 28. *Fő út*. 29. *Gagyaszár utca*. 30. *Gurzók utcája* (Gurzó nevű családok lakják). 31. *Güdüci út* (Güdücre vezet). 32. *Gyergyói út* (Gyergyószentmiklósról vezet). 33. *Hót-árok* (időszaki vízfolyás). 34. *IÁSZÉ* (betűszó, az állami gazdaság központja). 35. *Igényfalva utca* (a 30-as években itt igényelték házhelyet a betelepült nincstelenek). 36. *Iskola utca* (ebben az utcában van az iskola). 37. *Istállók utcája ~ Bikák utcája* (istállók szétszórt házakkal). 38. *Kádár utca* (ma már nincs Kádár nevű személy a faluban). 39. *Kápolna ~ Szönt Antal kápolnája* (kápolna a Szármány-tetőn).

42. *Kerekfűz utca* (a Kerekfűz nevű határrészbe vezet). 43. *Két-kert-között* (kaszáló fákkal a temető mellett). 44. *Korpos utca* (Korpos nevű családok lakják). 45. *Középtíz* (fr). 46. *Kultúrpalota* (a közbirtokosság székhelye volt). 47. *Leventeiskola* (ma asztalosműhely). 48. *Malom* (ép). 49. *Nagy-Hótárok* (p). 50. *Nagypatak ~ Szárhégyi patak* (p). 51. *Nagypataki út*. 52. *Nemes utca ~ Kónya utca* (a Kónya nevű kereskedőcsalád kihalt). 53. *Sáros utca* (a Sáros nevű dűlőbe vezet). 54. *Szép utca*. 55. *Színi utca* (itt lakott Színi Lajos orvos, író). 56. *Simó utca* (kihalt család). 57. *Tégla* (téglavető hely volt). 58. *Tejcsarnok* (tejbegyűjtő hely). 59. *Temető*. 60. *Hősök temetője* (a temető része). 61. *Öngyilkosok temetője* (a temető része). 62. *Templom ~ Plébániatemplom*. 63. *Tőhát* (kertek). 64. *Tőhát* (Lázár-birtok volt, kaszáló, gyümölcsös). 65. *Tőkés utca*, itt erdő lehetett). 66. *Új utca*. 67. *Vērēssēk utcája* (Veress nevű családok lakták). 68. *Víg utca*. 70. *Zárda ~ Barátok klastroma* (ép, zárda, kolostor, templom). 71. *Zárda utca ~ Árok út* (a zárda felé vezető út, mellette árok). 72. *Zékány* (utca). 73. *Zékányi csengettyű*. – **Pótlás:** 74. *Bartalisok utcája* (kihalt a Bartalis család). 75. *Fülöpök utcája*. 76. *Tégla utca* (keresztutca a téglavető hely mellett). 77. *Vasút utca ~ Állomás utca* (a vasúti megálló felé vezet). 78. *Vetéskapuk* (mára már eltűntek).

Külterület:

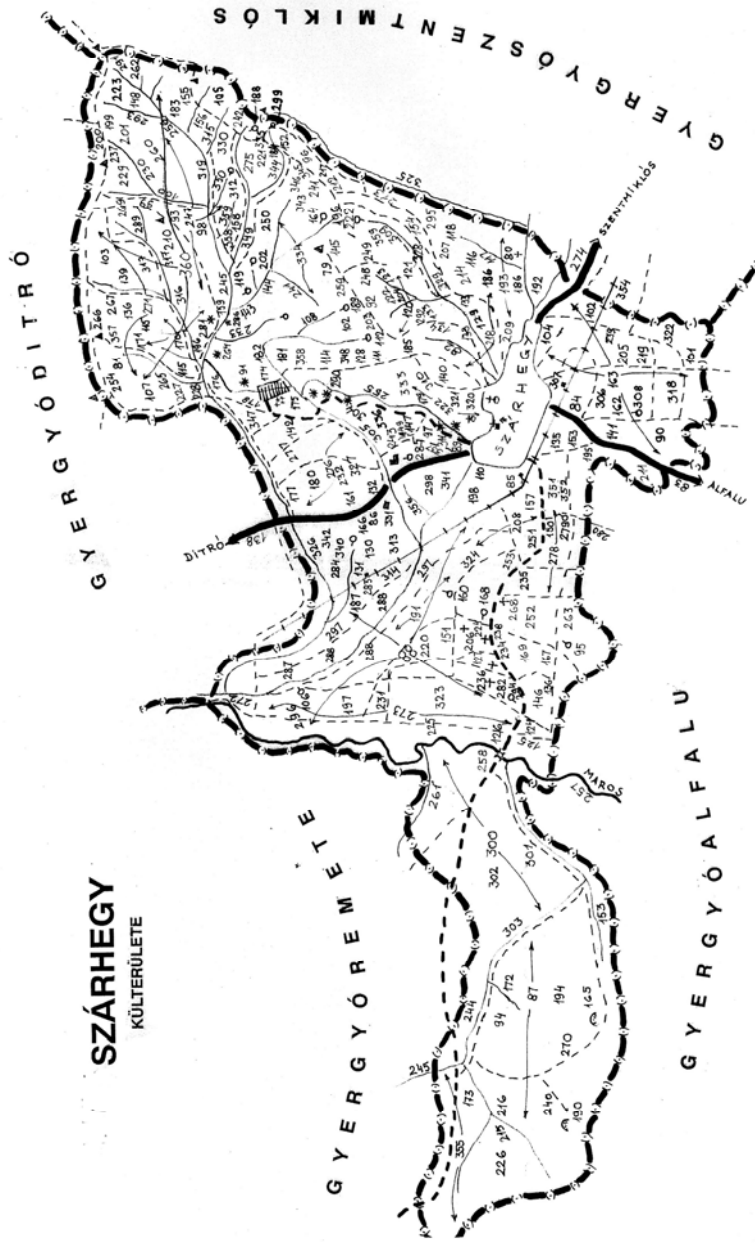
79. *Agyagos ~ Agyagos* (e, l, k). 80. *Akasztófahégy* (e). 81. *Ákosé* (l). 8. *Albics pataka ~ Albis pataka* (p). 83. *Alfali út ~ Alfalvi út* (Gyergyóalfaluba vezet). 84. *Angi Pistáé* (sz). 85. *Assó-baktérház* (ép és környéke). 86. *Assó-Csere-ódal* (sz). 87. *Assó-erdő* (e). 87/a. *Assó-erdő úttya* (u). 88. *Assó-mező* (sz, k, nagy határrész összefoglaló neve). 89. *Az-énkám ~ Az-énkán* (sz). 90. *Bajkó lábja ~ Bajkók lábja* (sz). 90/a. *Bajkólábi út* (u). 91. *Bajkó malma* (ép). 92. *Bán György* (k, kihalt család). 93. *Baránya* (e, k). 94. *Barátok erdeje* (e). 95. *Barátok kútya* (forrás). 96. *Barta fenyeje* (k, l). 97. *Bartis malma* (ép). 98. *Becék kertje* (k). 99. *Becék útja* (u). 100. *Becék-úttya pataka* (p). 101. *Békény* (sz). 102. *Békény úttya* (u). 103. *Bene vesze* (l). 104. *Bivajfürdő* (vizes, posványos hely). 105. *Bodómezeje ája* (e, l). 106. *Borvízkút* (forrás). 107. *Borzóka* (k). 108. *Bükk pataka ~ Bikk pataka* (p). 109. *Bükk tető ~ Bik tető* (k). 110. *Cárina* (káposztáskert). 110/a. *Cárina melletti küskút* (f). 110/b. *Cárina pataka* (p). 111. *Cégérés* (e). 112. *Cégérés-kút* (f). 112/a. *Cégérés üverje* (árok, e). 113. *Csaló vápája* (k). 113/a. *Csapongó úttya* (u). 114. *Csapony ája* (e, ju). 115. *Császár vápája* (k). 116. *Cseke* (sz, k). 116/a. *Cseke háta* (k). 117. *Cseke pataka* (p). 117/a. *Cseke teteje* (k). 118. *Cseke vápája* (k). 119. *Csëndörkút* (f). 119/a. *Csëngéségés ~ Csënge égése* (k). 120. *Csere* (k, l). 121. *Csere lapája* (k, l). 122. *Csere-ódal* (l). 123. *Csere-patak* (p). 124. *Csere-ponk* (k). 125. *Csereponki út* (u). 126. *Csere égése* (sz). 127. *Csërgők ere* (sz, k). 128. *Csihányos* (bokros l). 129. *Csinód pataka* (p). 130. *Csonka-fenyő* (k). 131. *Csonka-patak* (p). 132. *Csukolyok halma* (k, Moldvából a falu elégetésére törő személyek, kiket legyőzvé a fenti halomban temették el). 133. *Dëák-csere* (k, sz). 134. *Dëákcseri út* (u). 135. *Dëákok kertye* (k). 136. *Délmező* (k). 137. *Dézsistán kalibája* (k). 138. *Ditrai út* (u). 139. *Dodák sorka – Dodé-sorok* (l). 140. *Dombmocsár* (l). 141. *Dökkert* (elhullott állatok temetője). 142. *Égés farka* (k). 143. *Égés-patak – Égés pataka* (p). 143/a. *Égéspatak kútya*. 144. *Égés sorka* (k). 145. *Égés-tető* (k, e). 146. *Égett-vész* (k). 146/a. *Égett-vész eleje*. 147. *Egrës ája ~ Egrës alatt ~ Egrës-kert* (sz). 148. *Élës-sorok* (l, k). 149. *Énkán úttya*. 150. *Erdőre járó ~ Falu úttya* (u). 151. *Erdőszád* (sz). 152. *Erőssek sorka* (k). 154. *Erős Pál része*. 153. *Farkas-gödör* (sz, k). 153/a. *Farkasgödör úttya* (u). 154. *Farkaslok* (sz). 155. *Fejér-ház* (e, l). 156. *Fe-*

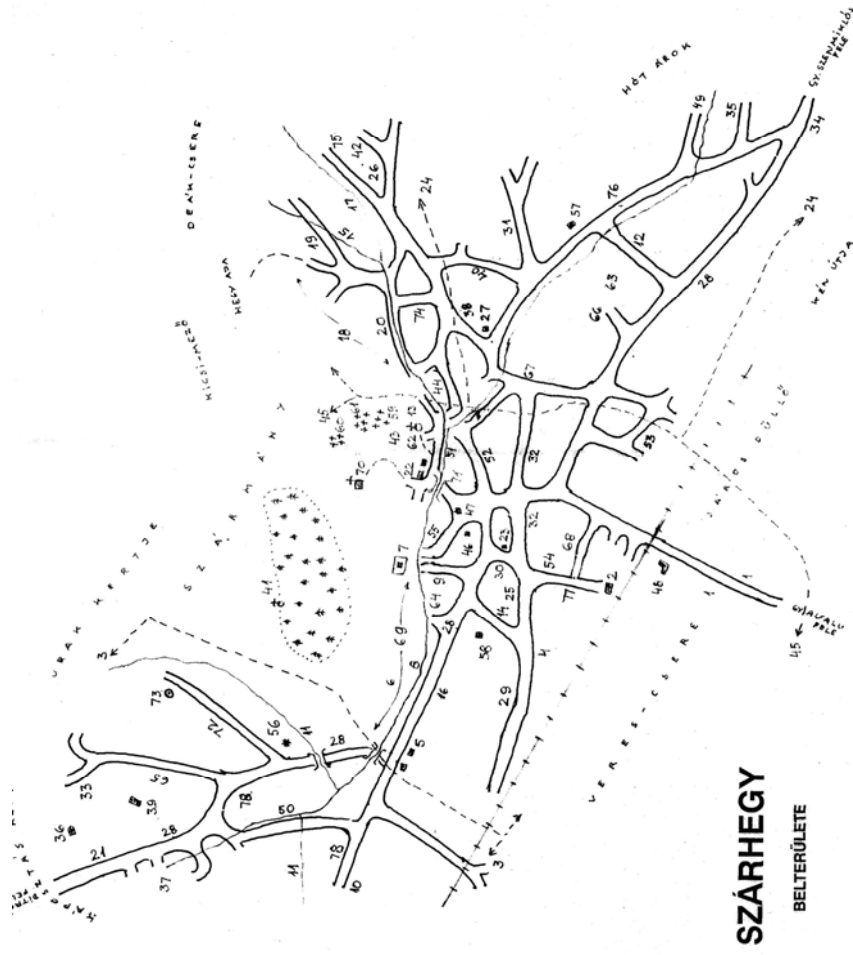
jérház pataka (p). 157. *Fejérkő* (szikla). 158. *Fejérpatak* (p). 159. *Félház dombja* (k). 160. *Ferenc Sándor kúttya* (f). 161. *Fésső-csere-ódal* (k). 161/a. *Fésső-kén úttya* (u). 162. *Fésső-malomút*. 163. *Fésső-mező* (összefoglaló név). 164. *Finánc-kút* (f). 165. *Frigyes bányája* (kőbánya). 166. *Füzes*. 167. *Gál Péter háza*. 167/a. *Gangóné kúttya* (f). 168. *Gárgyáskút* (kút). 169. *Gáspár András háza* (ép). 170. *Gáspárok dombja* (k). 171. *Gáspárok sorka* (k). 171/a. *Gelenckő* (szikla). 172. *Gergely vesze* (k). 172/a. *Göd-rösút*. 173. *Grófi-erdő* (e). 173/a. *Gusztitanyája* (tanya). 174. *Güdüc* (házcsoport). 175. *Güdüci temető*. 176. *Güdüc loka* (k). 177. *Güdüc pataka ~ Lokpatak* (p). 178. *Güdüc úttya*. 178/a. *Gyitrai patak* (p). 178/b. *Gyitrai út – Ditrai út*. 179. *Hajnal szénasága* (k). 180. *Halom környéke* (k, sz). 181. *Harapégés* (e). 182. *Harapégés pataka* (p). 132/a. *Harapégés pusztája* (l). 132/b. *Hármaskeresztfánál* (sz). 183. *Háromág* (e). 184. *Határ-kert* (k). 184/a. *Határút ~ Határ úttya*. 185. *Hégyeshégy* (l, k). 185/a. *Hégyeshégy-ódal* (l). 185/b. *Hégyeshégy teteje* (l). 185/c. *Hégyeshégy vápája* (árok, sz). 186. *Hégy farka ~ Hégy-farok* (k, e). 187. *Hevedér* (sz). 187/a. *Hevedér úttya*. 188. *Hideg-csorgó* (f). 189. *Hideg-kút* (f, e). 189/a. *Hidegkút üverje* (árok, e). 190. *Hívők bányája* (kőbánya). 191. *Horgas keresztfa* (sz). 191/a. *Hosszútó ~ Tó lábja* (sz). 192. *Hótárok* (árok, sz). 193. *Hótárok kúttya*. 194. *Hóvizes* (p, e). 195. *Istálók* (ép). 196. *Jámbor kertye* (e, l). 197. *Jámbor-szég ~ Jámbor-szézelet* (sz, k). 198. *Káposztáskert* (sz). 199. *Karmatura* (e, hegygerinc). 200. *Karmatura nyaka* (E, k). 201. *Karmatura vápája* (k). 202. *Kávászkút* (kút és környéke). 203. *Kecskekő* (e, szikla). 203/a. *Kecskekő esső-ódal* (e). 203/b. *Kecskekő hátissó-ódal* (e). 203/c. *Kecskekőódal* út. 204. *Kendéráztató* (kisebb tavak). 205. *Kén kúttya* (Kilyénfalvára vezet). 206. *Kerek-bokor* (sz, k). 207. *Kerek-bükk* (e). 208. *Kerekész* (sz). 209. *Kerek-füz dombja* (k, sz, házak). 211. *Kert-szég ~ Csürös hely* (sz). 212. *Két-bükk ~ Kétbikk* (k). 213. *Kétbükháta mejjéke* (e, k). 213/a. *Kétbükháta-mejjéke pataka* (p). 213/b. *Kétbük feje* (sz). 213/c. *Kétbük köze* (k). 213/d. *Kétbükközi út*. 213/e. *Kétbük nyaka* (k). 214. *Két-csere köze* (k, sz). 215. *Két patak* (p). 216. *Kétpatak orra* (e). 217. *Kétvacso* út. 217/a. *Kicsi-Hótárok pataka* (p). 218. *Kicsi-mező* (sz, k). 218/a. *Kicsimezei út*. 218/b. *Kicsi-nyír* (sz). 218/c. *Kicsinyír ódal* (sz). 218/d. *Kis-Alfali út*. 218/e. *Kis-Kén úttya*. 219. *Kis-malom úttya*. 220. *Kócsár-dombja ~ Kócsárok dombja* (sz, k). 220/a. *Kócsárdombi út*. 221. *Kolumbán sorka* (k). 222. *Komlós-kút* (f, l). 222/a. *Komlóskúti út*. 222/b. *Kovácsok úttya*. 223. *Kőházok környéke* (e, k, l). 224. *Kőkérészt* (kőkeresztfa). 225. *Kőris-telek* (sz). 226. *Kőrösök sorka* (e). 227. *Kőszálak* (sziklák). 228. *Kőszál ajja* (l). 229. *Köves* (l). 230. *Köves-patak* (p). 231. *Közép-út*. 232. *Kutas-ér* (k). 233. *Kútő* (p). 234. *Küpus-híd* (palló, bürü). 235. *Kürüc* (sz). 235/a. *Kürüc úttya*. 236. *Küs-Csorok keresztje*. 237. *Küs-Déllő* (l, e). 238. *Küs Ferenc küpije* (f). 239. *Küs-Kén úttya ~ Kis-Kén úttya*. 240. *Küs Kovács úttya*. 241. *Küs Márton* (e). 241/e. *Küs Márton pataka*. 242. *Lenés-kert* (k). 243. *Lengyár* (ép. 1950-ig működött). 244. *Limbus-hegy* (e, k). 245. *Lumbus pataka* (p). 246. *Lok pataka* (p). 247-48. *Lórez* (sz, l). 249. *Lórez úttya*. 249/a. *Lúcsos: Szármán ódal* (e). 250. *Macskalik* (k). 251. *Magdás-kő* (sz). 251/a. *Magyarós* (l, k). 252. *Málnavész ~ Mánavész* (sz). 253. *Málnavész úttya*. 254. *Mánavész nyaka* (k, ú). 255. *Malomárok* (p). 255/a. *Malomárok úttya*. 256. *Manka pataka* (p). 257. *Maros* (folyó). 258. *Maros-híd*. 259. *Mejesz* (e, l, k). 260. *Meleg-ódal* (l). 261. *Meleg-patak* (p). 262. *Mesgye-tő* (e). 263. *Miklósoké* (sz). 264. *Moga malma* (ép). 265. *Mónár vesze* (k). 266. *Morgó-tető* (k). 267. *Morgó vápája* (k). 268. *Nagy Ádám keresztfája*. 269. *Nagy-Dellő* (l, é). 269/a. *Nagy Émre kertye* (k). 269/b. *Nagyödör* (árok). 269/c. *Nagymalom úttya*. 270. *Nagy-Kovács úttya*. 271. *Nagyódal* (e, k, l).

272. *Nagy-patak* (p, a Csinód pataka és a Lok pataka összefolyása után). 273. *Nagy-rét* (sz, k). 273/a. *Nagy-rét úttya*. 274. *Nagy út ~ Szénmiklósi út ~ Györgyói út* (műút). 275. *Nagy-vápa* (bemélyedés, gödör). 275/a. *Német úttya*. 275/b. *Nyergés* (hegyyereg, e). 276. *Nyír ~ Nyír-domb* (sz, k). 277. *Nyír-kert* (sz). 277/a. *Nyírkert esső lábja, ~ második lábja, ~ harmadik lábja* (sz). 278. *Nyír-szakasz* (sz). 279. *Nyírszakasz kúttya*. 280. *Nyír-szakasz úttya ~ Nyírszakaszi út*. 280/a. *Oláfiak kertye* (sz). 281. *Oláfiak malma* (ép). 282. *Olá Józsi háza* (ép, környékén sz). 283. *Pálkovács* (bakterház és környéke, sz). 284. *Pálkovács cseréje* (k, sz). 285. *Papkúttya* (kút). 286. *Papírmalom* (ép). 287. *Patak köze* (sz). 288. *Patak mente* (k). 289. *Pérszélés mezeje* (e, l). 290. *Petki malma* (ép). 292. *Piricske* (e). 292. *Piricskei ág* (p). 293. *Pintyi sorka* (sz, k). 293/a. *Pintyisorka ösvénye* (ösvény). 294. *Polgár Gáspár kúttya* (f). 295. *Portik-csere* (sz, k). 295/a. *Portikcsere nyaka* (k). 296. *Remete eleje* (sz). 297. *Remetei út*. 297/a. *Régi árok* (régipatakmeder). 297/b. *Régiárok kúttya*. 298. *Repülőtér* (mezőgazdasági, az Urak kertje újabb neve). 299. *Rézfarkú csorgó* (f). 299/a. *Rókabükk* (e). 300. *Román* (sz, l). 301. *Román ajja* (k, sz). 302. *Román dombja* (sz, k). 303. *Román pataka* (p). 304. *Sajó ~ Sajó dombja* (sz). 305. *Sajó pataka*. 306. *Sáros* (sz, k). 307. *Sárosi átjáró ~ Sárosi út*. 309. *Sétét patak* (p). 310. *Sie út ~ Sie úttya*. 311. *Simó Gyuri malma ~ Kati malma* (ép). 312. *Simó vápája* (k). 313. *Sugó-kapu ~ Sugó-kapunál* (k, sz). 314. *Sugókapui út*. 315. *Szabëmbre pataka* (p). 316. *Szabó pataka* (p). 317. *Szabópataka mejjéke* (k). 318. *Száraz-Békén* (k). 319. *Száraz-váluk* (időszakos vízfolyás, e). 320. *Szárhëgy-ódal* (e, k). 321. *Szárhëgy* (régebb kopasz hegy volt, ma egy része fenyves, másik része (sz, l, k). 322. *Szármány* (e, l). 322/a. *Szármán farka* (e). 322/b. *Szármán háta ~ Szármán hátissó-ódal* (e). 322/c. *Szármán-tető* (e, l). 323. *Szénarét* (rét, k). 324. *Szénaréti út*. 324/a. *Szënt Antal káponája* (ép). 325. *Szëmmiklósi patak* (p). 326. *Szini-domb* (k). 327. *Szobavész* (sz). 327/a. *Szobavész úttya*. 328. *Szoros* (köszirtek). 329. *Szoros-patak* (p). 330. *Tányér sorka* (l, k). 331. *Tatár-domb* (emlékmű). 332. *Tatár-szállás* (sz). 333. *Thija* (k). 33/a. *Thija vögye* (sz). 334. *Tilalmas* (l). 335. *Tótok sorka* (k, l). 336. *Tökés* (k, sz). 337. *Tökés úttya*. 338. *Tússó-vész* (k, sz). 339. *Tússó-vész pataka* (p). 339/a. *Újárók* (p). 340. *Újvész* (k). 341. *Urak kertye* (k). 342. *Urak lábja* (k). 343. *Uskorotása* (k). 343/a. *Uskorotása pataka*. 343/b. *Uskorotása úttya*. 344. *Vacsora-patak* (p). 345. *Vacsora út*. 346. *Vacsoraút teteje!* 347. *Vágás* (k, e). 348. *Vágás ajja* (k). 349. *Vak út*. 350. *Válik pataka* (k). 351. *Vëresër* (sz). 352. *Vëresëri út*. 353. *Viricses patak* (p). 354. *Vasút*. 355. *Záspás-tető* (e). 356. *Zsidósánc* (árok).

JANITSEK JENŐ

SZEMLE

BALOGH F. ANDRÁS – BERSZÁN ISTVÁN – GÁBOR CSILLA (szerk.), *Újrateremtett világok.*
Írások Cs. Gyimesi Éva emlékére. Argumentum kiadó. Budapest, 2011. lap.

1. „Ez a kötet eredeti szándéka szerint – írják az előszóban a szerkesztők – Cs. Gyimesi Éva előtt kívánt volna tisztelegni a 65. születésnapján, valamint az ezzel bekövetkezett nyugdíjba vonulás alkalmával, ám a tördelés munkálatai alatt érte el a szerkesztőket a tragikus esemény híre, így a kötet ünnepiből átalakult búcsúkötté.”

Izgalmas volt a szerkesztés lezárása után néhány hónappal olvasóként venni kézbe a kötetet – volt egy érdekes érzésem: mintha Évától kaptam volna olvasnivalót bölcsész diákként. Azt gondolom, hogy ha egyetemi tankönyvként adnánk a hallgatók kezébe ezt a kötetet, azzal a megjegyzéssel, hogy lapozzák fel az egyes írások hivatkozásainak forrásait is, és természetesen a kötetet záró Gyimesi Éva bibliográfiát is tekintsék a feladathoz tartozónak, akkor év végén jól felkészült, a szakma friss eredményeit és interdiszciplináris kapcsolatait felfedező diákokat vizsgálhatnánk.

Minden szerző Évának írta vagy ajánlotta, amit írt – mert szerette volna elmondani neki, amivel éppen foglalkozik; mert tudta, hogy a legközelebbi találkozáskor erről fogunk beszélgetni; mert kíváncsi volt a kérdéseire – és ez a Gyimesi Éva felé fordulás nagyon izgalmas anyagot gyűjtött össze. Az olvasó olyan tájékozódási gyakorlatot vállal, amelyben Éva a vonatkoztatási pont: sok világgal fog találkozni, sok újrateremtett világgal, amelyek az Éva szakmai-emberi habitusának megfelelően elméleti, irodalomtörténeti, oktatói, politikai és szakrális dimenziók szerint rendeződnek.

Ez a kötet olyan irodalomórát kínál, mint a Láng Zsolt-féle *Magyaróra* – a nyelv inyenccégeit a kultúra rétegeinek átvilágítására, bölcséleti-elméleti töprengésekre, gyakorlati útbaigazításra és a társadalmi-politikai aktualitás kritikájára fordító elbeszélésbeli tanár nagyon jó modellje annak, ahogy Éva viszonyult a nyelvhez irodalmat, kultúrát, ideológiát vizsgáló kutatásaiban.

A nyelv meghaladásának e kötetbeli irányai (akár más médiumok irányába, akár a társadalmi kontextusok irányába, akár a rituális mozgásterek irányába mutatnak) olyan kísérletek, amelyeket nem lehet egyszerűen kortárs irányzatokként elválasztani vagy leválasztani azoktól/azokról a nyelvfilozófiai, a nyelvhasználat elméleti problémáit sokirányú vizsgálódásokban hasznosító kutatásoktól/kutatásokról, amelyeket a 80-as évektől kezdve Éva magas szakmai színvonalon művelt.

Innen az Évának ajánlott írások diszciplináris szerteágazása: a tér zenei kiépítése (Angi István), a szent bolondozás mint a letargiával szembeállított vidám liturgia (Kamarás István), az olvasás intenzív figyelemgyakorlatainak változatai a Nemes Nagy Ágnes *Gondolj-rám-virágának* időajándékától (Orbán Gyöngyi) az erdei írás és olvasásgyakorlatok kísérleti táboráig (Berszán István), a könyv újjászületései a remedializáció korszakában (Király Hajnal), korszerű elmélet és történetiség kapcsolata (Fried István), az erdélyi magyar irodalom történetének kritikai újragondolása (Balázs Imre József, Boka

László), Széchenyi és Bibó emlékezete és aktualitása (Miklós György), a kommunista diktatúrával szembeni ellenállás (Balogh F. András, Szilágyi Júlia) – mindezek az első látásra egymástól nagyon távoli kutatási területek, elméleti és gyakorlati mozgásterek Gyimesi Éva révén válnak szorosan és egyedien összefüggővé.

A kötet szerzőinek munkájába és gondolkodásába minduntalan beépül valami Gyimesi Éva munkájából, gondolkodásából – nem arról van szó, hogy mindazt, ami a kötetben olvasható, belőle kell levezetni (ő haragudna a legjobban, ha elfogultságunkban ezt a látszatot keltenénk), de az *Újrateremtett világok* olvasása közben nagyon érdekes felfedezni azokat a rezonanciákat, amelyek minden hivatkozásnál erősebben idézik Évát, vagy amelyek Gyimesi Éva révén erősödnek fel a kötet szerzői között.

BERSZÁN ISTVÁN

2. Az *Újrateremtett világok* írásai a tanárt, a pályatársat vagy a vitapartnert szólítják meg, s mind műfaji, mind tematikus szempontból rendkívül sokszínű (emlék)kötetté állnak össze, jelezvén Cs. Gyimesi Éva munkásságának sokszínűségét is. Az emlékkötet előszavában megfogalmazódik az, hogy az újrateremtett világ megőrzi, továbbviszi a teremtett világ lényegét: a kapcsolatteremtés újrakezdését. Sokatmondó az a jelenség is, ahogyan a kötet a maga összetett kompozíciójából kifolyólag túlmutat a megszokottnak tűnő, bejárattott, a tiszteletadás gesztusát a szakmai nyelvhasználatok komplexitásában elrendező gyakorlatok működésmódján, s ez idáig kevésbé ismert szervezőelvre tesz szert, amely nem is a szövegek egyszerű tematikai csoportosításában, hanem az emlékezés gesztusának sajátos mozzanataként érhető tetten. Hiszen még mindig a köztünk levő, gondolatainkat irányító, velünk együtt gondolkodó Cs. Gyimesi Éváról van szó, tehát az élő Cs. Gyimesi Éváról. Ahogy egyik kedvenc és sokat olvasott szerzője, Makkai Sándor nem tudott másként gondolkodni Széchenyiről, csak mint élő, a magyar műveltségben rejlő szabadságeszményről gondolkodó Széchenyiről, úgy kortyolta a gróf úr poharából Cs. Gyimesi Éva is a „tettmagyarsághoz” szükséges, valós, és alapos elképzeléseit. Talán éppen emiatt is nehéz beszélni a kötet szövegeiről, azokról a Cs. Gyimesi Éva gondolataira alapozó elképzelésekről, amelyek első ránézésre úgy tűnhetnek, hogy a szakma sokfelé ágazó kutatási eredményeit mutatják be, értelmeznek, reflektálnak, de bevallottan vagy bevallatlanul is *emlékeznek*, s ez által önmaguk identitását is explicitté teszik (Keszeg Vilmos: *Irodalom és emlékezet*, Láng Zsolt: *Magyaróra*). És itt válik igazán hitelessé az az előszóban is megfogalmazódó gondolat, miszerint a kötet szövegeinek viszonyhálózata túlmutat a különféle nyelvhasználatok, értelmezői gyakorlatok formáin, s e helyett a megidézés, felidézés, az emlékezetben tartás intenciót is föl vállalja.

A magyar nyelv szépségének, változatosságának és szeretetének kifejezői *A nyelv és meghaladása* című tömb írásai. Láng Zsolt fentebb említett elbeszélésének részletét olvashatjuk itt, melyben a felidézett magyartanár alakja, személyisége az emlékkötet kontextusában Cs. Gyimesi tanári és emberi jellemét idézi fel. Benő Attila tanulmánya egy 2009-es szociolingvisztikai felmérés eredményeit ismerteti a tanulmány, melyből megtudjuk, hogy az erdélyben élő magyarok hogyan vélekednek saját nyelvváltozatukról. Nem arra kapunk választ – hiszen nem is lehetséges ilyen válasz –, hogy hol beszélnek legszebben magyarul, hanem hogy a megkérdezettek szerint hol beszélnek legszebben a magyar nyelvet.

A meänkieli szépirodalom teremtett világát mutatja be M. Bodrogi Enikő. Olyan nép irodalmáról van szó, melynek országa csak virtuálisan létezik, saját nyelve viszont van, és van szépirodalma is. Az erdélyi kisebbségi élet allegóriájaként is olvashatnánk a meän kulttuuri (azaz a mi kultúránk) bemutatását, e kultúra teremtett világát. Selyem Zsuzsa írása a kirekesztést ellenző irodalomról szól, az irodalomról, mely mindenkit egyaránt olvasójává, befogadjává tehet. Ez nem a szórakoztatóipar terméke, nem kínál fel kész identitást, olvasásához „elég, ha emberek vagyunk”.

Berszán István *Olvadás-idők* című írása olyanfajta írás- és olvasásgyakorlatokat mutat be (ezekkel a *Terepkönyv*ben találkozhatunk részletesebben), melyek a kulturálisan domináns rítusok szűk mozgásteréből egy másfajta, tág mozgásterbe juttatnak, mely egyúttal időnyerést is jelent: „*Nem egyszerűen a szabadidőnket fordítjuk olvasásra,[...] hanem inkább az olvasásban nyerünk időt azáltal, hogy sokféle történéssel teremtünk kapcsolatot*”.

Hasonló gondolatai vannak Orbán Gyöngyinek a Nemes Nagy Ágnes *A gondolj-rám-virág* című versének elemzésekor. A gondolj-rám-virág szembeeszt az idő valóságos tapasztalatával, és egy attól eltérő, a hétköznapival ellentétes időtapasztalattal, mely a műalkotással való találkozásban valósul meg, és mely tulajdonképpen időt nyerést jelent. A gondolj-rám-virág, a nefelejccsel ellentétben igent mond az emlékezetben tartásnak, és az őt megéneklő költeménnyel együtt időt ajándékozik az elidőző olvasónak: „*az egymásra gondolás vágyának és ígéretének ebben az egymást sokszorozó kölcsönösségében kitűnik, hogy az ajándékozás tulajdonképpen átje az idő, hogy az ajándékozás által adódik számunkra az idő. Az ajándék és viszonzása időt igényel; az egymással így – nem kényszerből vagy kötelességből, hanem hálából – megosztott időt azonban nem érezzük veszteségesnek, sokkal inkább esélyesnek az időhiány kompenzálására. A hálás rá gondolás által távollétében is velünk marad az, aki már vagy még nincs itt, s ilyenkor átéljük, amint az idő – amellyel nem rendelkezünk – adódik; amint a velünk egyidejű jelen, az egykorvolt és az eljövendő egymásba fonódva, mintegy megtartva egymást, helyet adnak ittlétünknek.*”

Világirodalmi kitekintést is nyújtanak a kötet írásai. Horváth Andor a mítosz kérdéskörét helyezi tanulmánya középpontjába, a mítoszt, és ennek identitás-, kultúra-, társadalom- és történelemteremtő, -formáló szerepét vizsgáló értekezések fő irányvonalait követi nyomon. Bernáth Árpád írásában Heinrich Böll íróvá válásának folyamatát helyezi görcsö alá. Heinrich Böll alkotói munkájának folyamatában a tanulmány szerzője elismeri az író háborús tapasztalatainak jelentőségét, ám ugyanakkor döntő szerepet tulajdonít annak az egzisztenciális problémának, amelyet Böll már a háború előtti írásaiban megkísérelt egy lehetséges világ történéseiként értelmezni. Ebben a nézetben Böll nem kora krónikásaként, hanem egzisztencialista fogantatású vallásos művek szerzőjeként lép színre, műveiben olyan helyzeteket teremtve, amelyekben az emberi lét rejtett alapja, metamorfózisa váratlanul megmutatkozhat.

Balogh F. András tanulmánya Cs. Gyimesi Éva bátorsága, küzdelmei és szakmai teljesítménye előtt tiszteleg egy sajátos párhuzam felvillantásával: Cs. Gyimesi Évát és a Nobel-díjas írónőt, Herta Müllert emberi, írói elkötelezettségük, küzdelmeik, kiállásaik kötik össze. Herta Müller értelmezése és az irodalmi élet valamelyik szegletében való elhelyezése bonyolult feladat, hiszen ő egyszerre és párhuzamosan ír és él több irodalmi, társadalmi dimenzióban oly módon, hogy ezeket az egymást majdhogynem kizáró rendszereket egységgé kovácsolja. Elbeszéléseiben, gyakran heves hangvételű esszéiben,

regényeiben bátran néz szembe a múlt el nem számolt bűneivel, a nemzetszocializmus szellemével, a balkáni politika cselszövéseivel, a kommunista diktatúra megaláztatásaival, a szovjet légerek szörnyűségeivel, és mindezt teszi oly módon, hogy a nyelvi megformáltság remekműveit hozza létre. A világirodalmi vonatkozású tanulmányok sorát Bartha-Balogh Emese *Fűgakönyv avagy a fáradt olvasó esete a variációkkal* című írása zárja. A szerző Brian Castro kortárs ausztrál író *Fürdőfűgák* című könyvét helyezi a vizsgálat középpontjába, külön hangsúlyt fektetve az olvasói befogadás problémájára, a mű olvasási folyamatának nehézségeire és varázsára. A *Fürdőfűgák* egyfajta családrege, amelyben a közös motívumok révén látszólag három novella fonódik össze. A rendkívül bonyolult struktúra, a zenei mintára történő fűgaregény megteremtése komplex, variációkkal teli szövegvilágot eredményez, amely az olvasót dilemma elé állítja: a bonyolult, szövevényes történetre érdemes-e koncentrálni, vagy pedig maga az írásmód érdemel nagyobb figyelmet?

Kritikai tárgyismeret és intuitív fantázia – ezzel is lehetne jellemezni a kötet szövegeit, ahol az alaposan kidolgozott, a tárgy szingularitására figyelő szakmai diskurzusból ott lapul, számtalan arcát mutatva a Másik nyelve. Cs. Gyimesi Évától azért is tanulhattunk világokat teremteni és újrateremteni, hogy most, ebben a helyzetben is megmaradjon, újjászülessen, az emlékezés eseményjellege. Így egy sor szövegből kiolvasható, ahogyan a „Távollevő” beszédmódja meghatározza az értelmezés stratégiáját. Hiszen Cs. Gyimesi Éva innovatív gondolatvilága gazdagságának, az egyértelműnek látszó jelenségekre való rákérdés természetességének köszönhető, hogy például a kortárs irodalomtörténeti gondolkodásban az erdélyi magyar irodalom definíciója mindmáig úgy fest, mint aminek tíz lába van, három szeme, és zöld-rózsaszín csíkos (Balász Imre József: *Szótáralapítás egy erdélyi magyar irodalomtörténet megírásához*). Ebből adódóan pedig úgy tűnik, hogy a két világháború közt kiformalódónak mutatkozó, de tulajdonképpen csak átértelmeződő erdélyiség esztétikai relevanciája manapság már egy módszertanában, elbeszélés módjában, fogalomrendszerében egyre táguló, szabadabb és letisztuló szakmai diskurzusból keresheti a legitimitációjához szükséges feltételeket. (Boka László, *Sajátosság – egyetemesség – egység. A hosszú hetvenes évekről és néhány vitájáról*. Sata Kinga Koretta, *Az erdélyi magyarok kisebbségi öndefiníciója, 1920–1922.*)

A kommunista rezsim alatt születő megfigyelési dossziékhoz való hozzáférhetőség, illetve az ezekhez rendelhető értelmezői szabadság új fényben tüntetheti fel azokat a dilemmákat is, amelyek hosszú ideje meghatározzák az élettörténeti narratívák definiálhatóságait (Szilágyi Júlia, *Töredékes olvasónapló. Mi az, ami szigorúan titkos?*). A megfigyelési dossziékhoz rendelt jelentéstulajdonítások összetett hatalmi, társadalmi kontextusainak szöveggépző módozatai is új értelmezési lehetőségeket rejthetnek, az elbeszél élettörténet eddig nem tapasztalt módozatait kínálják fel, ugyanakkor ahhoz a már ismert technikához is alkalmazkodnak, amely által a szerző önmagát avathatja megértése „tárgyává” (vö. Cs. Gyimesi Éva *Szem a láncban* című, utolsó nagyszabású, folytatás nélkül maradt munkájával). Rendkívül érdekes ugyanis az a jelenség, ahogyan a forrásértékű dossziében beazonosított, ideológiailag konstruált olvasott identitás viszonyba lép az utólagosan erre építkező, ezt értelmező, vele nyilván provokatív viszonyban álló írott identitással. Hogyan működik tehát ez a fajta hatalmi technika és a hatalomnak ellenálló személy „alulnézetből” történő narrációja? Miképpen emeli az ember önmaga sorsának referenciális valóságát szöveggé? Mi az értelme annak

a „kettős szubjektivitásnak”, amelynek egyik komponense a megfigyelési dossziében beazonosított élettörténeti fragmentumokból áll össze, a másik pedig ezzel a szubjektummal szembesülve egy utólagos identifikációs aktus kimunkálásán gondolkozik?

A Cs. Gyimesi Éva tiszteletére összeállított emlékkötet tanulmányai számos nézőpontból vállalnak fel egy hasonló kettősségre épülő feladatot: önmagukon keresztül teszik elbeszélhetővé, s ezáltal jelenlévővé a Másikot.*

LÁSZLÓ LILLA – NAGY-SZILVESZTER ORSOLYA – NAGY ZOLTÁN

KÁDÁR EDIT: **A kopula és a nominális mondatok a magyarban.** Nyelvtudományi értekezések 161. Akadémiai Kiadó. Budapest, 2011. 118+4 lap.

A fenti címen megírt értekezés azokkal a nonverbális predikátumú mondatokkal foglalkozik, amelyekben egyes szám harmadik személyű alany esetén nem jelenik meg hangzó kopula. Amint azt a szerző gazdagon dokumentált tipológiai tájékozottsága révén is megtudhatjuk, ez a fajta jelenség gyakran fordul elő a tipológiailag legkülönbözőbb nyelvekben. A szerző a nominális mondatok szintaktikai sajátosságait igyekszik felderíteni, azt, hogy hogyan viszonyulnak egymáshoz az egyszerű nominális predikátumot tartalmazó mondatok és azok a mondatok, amelyekben egyaránt szerepel nominális predikátum és kopula: feltételezhető-e az előbbi esetekben egy rejtett, zéró hangalakú kopula jelenléte. További lényeges kérdésként merül fel magának a kopulának a szintaktikai státusa, tehát az, hogy ezekben az esetekben a zéró hangalakú VAN lexikális elem-e, vagy csupán egy inflexió értékű grammatikai kategória, amely az egyeztetésért, időjelölésért felelős.

A nominális mondatoknak a hagyományos leíró munkák kategorizációi szerint két altípusa különíthető el, a predikatív szerkezeteké és az azonosító mondatoké. A bemutatott kötet kiemelt célja annak megállapítása, hogy e két, funkcionális kritériumok alapján elkülönített altípus szintaktikai jellegzetességeiben is eltér-e egymástól. A két kategória vizsgálatakor a szerző számos strukturális különbségre hívja fel a figyelmet, és olyan eltérő szintaktikai szerkezeteket rendel hozzájuk, amelyek magyarázni képesek a megfigyelt jellegzetességeket. A kötetben bemutatott vizsgálat nem csak a nyelven belüli strukturális jellegzetességekre fektet hangsúlyt, hanem szem előtt tartja a nyelvek közötti, tipológiai összefüggéseket is. Amint a szerző kiemeli, a leírás eszközeként egy generatív grammatikai keret szolgál, a felvázolt modell ennek ellenére nem elméleti, hanem leíró jellegű.

A kötet az összegzést és az irodalomjegyzéket leszámítva két fő részre tagolódik: *Bevezetésre*, amelyben a célok, a használt és figyelembe vett elméleti keretek megnevezése, és a főbb terminológiai problémák tisztázása szerepel, valamint a *Nominális mondatok* című fejezetre, amely maguknak a felvetett problémáknak a tárgyalását és az ez alapján levont következtetéseket tartalmazza két nagyobb fejezetben. Az alábbiakban röviden ismertetjük a két fő fejezetben leírtakat, összegezve a kötetben kirajzolódó koncepciót, és rámutatva a főbb következtetések elméleti hozadékaira.

A *Bevezetésben* bemutatott elméleti háttér elhatárolódik a hagyományos magyar nyelvtanok *léti* terminusától, mivel alkalmazása egyrészt maga után vonná a *van*

* A két szöveg elhangzott az *Újrateremtett világok* című emlékkötet kolozsvári bemutatóján.

lexéma egzisztenciális szemantikájú használatán kívül még a lokatív, birtokos és egyéb használatainak számbavételét, másrészt a szerző épp amellet érvel, hogy ez az elem egy inflexió értékű, tehát üres szemantikájú forma. A *kopula* terminus az üres szemantikájú, deskriptív tartalom nélküli egységek megnevezésére szolgál (*volt, vagyok, vagy, vagyunk, vagytok*), a *nominális mondat* pedig a jelen idejű, kijelentő módú, egyes szám harmadik személyű, hangzó kopulát nem tartalmazó mondatok jelölésére szolgáló kifejezésként használatos a bemutatott munkában.

A terminológia tisztázása és a magyar vonatkozású, különböző elméleti kereteket használó szakirodalom áttekintése, illetve a non-verbális predikátumok fogalmának tisztázása után a szerző a leíró és történeti szempontú hagyományos nyelvtanok megközelítéseit tárgyalja, kiemelve azokat a jelentősebb munkákat, amelyek a non-verbális predikátumokat tartalmazó mondatok leírásában különböző javaslatokat tesznek. A leíró szempontú irodalom áttekintése után sor kerül a formális nyelvi modellek keretében körvonalazott modellek tárgyalására is. Az áttekintett irodalom alapján is világossá válik, hogy a nominális predikátumok problémaköre alulreprezentált terület a magyar nyelvvelméleti kutatásokban.

A második fejezet első része részletes és gazdagon dokumentált tipológiai áttekintés a kopulás és nominális mondatokról, melynek funkciója, hogy nyelvtipológiai és elméleti kontextust, illetve alapot nyújt a magyar szerkezetek elemzéséhez. Az alfejezet olyan nyelvek generatív grammatikai keretben leírt jelenségeit tekinti át, mint a gael, az ír, az orosz, a lengyel, a héber, az angol és a magyar, az áttekintés során pedig fény derül arra is, hogy a predikatív és az azonosító nominális mondatok között szintaktikai különbségek vannak a tipológiailag legkülönbözőbb nyelvek esetében is.

Az ezt követő alfejezetek olyan tényezőket, elveket határolnak körül és ismertetnek, amelyekből a tipológiai jellegzetességek egységesen levezethetők. Tárgyalásra kerülnek a több kopulát feltételező modellek, és az egy ilyen egységgel operáló elméletek is. A következő alfejezet, három másodlagospredikáció-elmélet vázlatos bemutatása után, a szakirodalomban legtöbbet hivatkozott kismondatelméletre tér ki részletesebben, illetve azoknak az elképzeléseknek a vázolására, melyek a nominális mondatok szerkezeti elemzésekor kismondatot tételeznek.

A továbbiakban a szerző a predikatív és azonosító mondatok által mutatott szintaktikai és szemantikai különbségek megragadására azt a megoldást tárgyalja, mely szerint a kopula két oldalán megjelenő non-verbális elemek felelősek a két mondatípus különbözőségéért. Amint az elemzésből kiderül, ez a probléma elsősorban a referencialitás problémakörével függ össze.

A tipológiai áttekintés és az egyes nyelvekre különböző elméletekből kiindulva javasolt elemzések számbavétele után a harmadik fejezet – ezek adaptálását megkísérelve – a magyar predikatív és azonosító mondatok tárgyalására tér át. A szerző meggyőzően bizonyítja, hogy a két mondatípushoz valóban eltérő szintaktikai szerkezet rendelhető: a nominális predikáció (pl. a *János tanár* mondat) esetében a mondat predikatív szegmense egy főnévi frázisból áll, a főnév a predikatív szerkezet fejében helyezkedik el, az egyeztetésért és időjelölésért pedig az inflexiócsomópont alatti elem felelős. Amennyiben az nem ölt hangzó alakot, közvetlenül kapcsolódik a névszói fejhez, ha pedig ezeknek a jegyeknek fonológiai alakot kell öltetniük, kopula bevezetésére van szükség.

A következő alfejezet a magyar azonosító mondatokra egy aszimmetrikus kismondatos szerkezetet javasol, mely egy $Pred^0$ funcionális fej komplementumát „pre-

dikatív”, specifikálóját pedig „referenciális” strukturális pozícióként tételezi, és az azonosító mondatok két DP-jének interpretációs síkon mutatott aszimmetriáját ebből a szerkezetből vezeti le. Egyértelműen megdől tehát az a feltételezés, hogy az azonosító nominális mondatok szintaktikai szerkezete szimmetrikus lenne. A szerző érvelése szerint a számbavett adatok arra engednek következtetni, hogy valódi azonosításról csak a két DP metanyelvi használata esetén beszélhetünk.

Ezek után a szerző egy magyar pronominális kopula feltételezésének kérdését járja körül, és arra következtet, hogy a magyar azonosító mondatokban preferenciálisan megjelenő *az* témaismétlő névmásnak tekinthető. Az utolsó alfejezet a predikatív és főként az azonosító mondat típus DP-inek esetét tárgyalja, és azt vizsgálja, hogyan kaphat esetet egy predikatív DP.

Az utolsó fejezet a leírt vizsgálat alapján levont következtetéseket összegzi, melyek közül a továbbiakban felsorolunk néhány elméleti szempontból kiemelten fontos tételt: a magyarban szintaktikailag indokolt az azonosító (DP+DP mintájú) és a predikatív (AP/NP predikátumú) mondat megkülönböztetése, mivel két külön szintaktikai szerkezet rendelhető hozzájuk; a kopula funkcionális elem, az Infl (T) fejben generáljuk, és idő- és egyeztető jegyeket hordoz (amennyiben ezek Ø-k, akkor a kopula nem ölt hangzó alakot); a predikatív mondatok az igés szerkezetekkel teljesen analóg módon elemezhetők: bennük az NP/AP önálló predikátum, amely az igékhez hasonlóan képes az Infl (T) jegyeit közvetlenül hordozni (egy kopula mediálása nélkül), amennyiben azok Ø-k; a magyarban kontrasztív topikba helyezni az időjeles elemet csak másolással lehet; a fókusz az időjeles elem előtti pozíció; ha az Infl (T) fejben levő jegyek hangzó alakot öltenek, akkor az AP/NP időmódosítói pozícióba kerül (tehát Spec,TP-be); az azonosító mondatok szintaktikailag aszimmetrikusak: bennük az egyik DP mindig predikatívan értelmezhető, ez pedig a mondat szintaktikai szerkezetéből fakad, összefüggésben áll azonban bizonyos pragmatikai tényezőkkel is; az azonosító mondatoknak nincsen semleges változatunk, az egyik DP kötelezően fókusz; az azonosító mondatok derivációjának alapjául egy aszimmetrikus kismondat tételezhető, melynek feje egy funkcionális elem (Pred⁰) úgy, hogy az általa projektált PredP komplementumaként is és specifikálójában is egy DP jelenik meg (az előbbi DP mindig predikatív, az utóbbi mindig referenciális értelmezést kap, és ez csak a funkcionális projekcióban rögzített pozíciójuk függvénye); valódi azonosító mondatról csak a szavak metanyelvi használata esetén beszélhetünk, ilyenkor a matematika '=' jelével analóg értelmezést kapunk; a valódi azonosítóknak megjelenő *az* szerepe feldolgozási szempontból releváns: „mondatosít” egy olyan DP+DP sort, amelyet egyébként két másik értelmező stratégiával lehet megközelíteni (felsorolásként tételezni, vagy valamiféle szerkesztett megnevező kifejezésként), azaz az *az* témaismétlő névmásként lehetővé teszi, hogy az egyik DP-t referenciálisan, a másikat predikatívan értelmezzük; a magyar predikatív nominális mondatokban az alanyi DP a predikatív AP/NP-től kap théta-szerepet, esetet pedig az Infl (T) biztosít számára, a predikatív névszónak pedig Noam Chomsky *Lectures on government and binding* című munkája értelmében nincs szüksége esetre; az azonosító mondatok két DP-je egy Pred funkcionális fej specifikálójában, illetve komplementumában helyezkednek el; mivel egy funkcionális fejnek nem lehet argumentuma, a két DP nem argumentum, így nincsen szükségük esetre, azaz a morfológiai komponens nominativusként adja ki őket.

A bemutatott kötetről, melyről talán e rövid ismertetés alapján általános képet kaphatunk, elmondható, hogy a benne feldolgozott problémakör többszemponútú vizsgálatát összegzi olyan következtetések ismertetésével, amelyek valóban jelentős hozadékkal járnak mind leíró, mind pedig tipológiai és elméleti szempontból. A jól strukturált, szakszerű és átlátható érvrendszerekre épülő munka egyszerre szolgáltat eredeti, adekvát elméleti magyarázatokat és kontrasztív tudománytörténeti áttekintést a problémakör iránt érdeklődő, elméleti nyelvészeti tájékozottsággal rendelkező olvasó számára.

NÉMETH BOGLÁRKA

KÁDÁR EDIT – SZILÁGYI N. SÁNDOR (szerk.): **Szinkronikus nyelvreírás és diakrónia.** Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 2011. 162 lap.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában elegánsan egyszerű, igényes kivitelezésű kötetben jelent meg a 2010. április 16–17-én tartott kolozsvári nyelvészeti műhelykonferencia anyaga. A második alkalommal megrendezett, *A magyar nyelvészeti kutatások újabb eredményei* sorozatcímet viselő szakmai találkozó, melynek szervezői a BBTE BTK Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszéke, valamint a Kolozsvári Akadémiai Bizottság Nyelvtudományi Szakbizottsága voltak, a szinkrónia és diakrónia illeszthetőségének a kérdését járta körül. A tizenhét előadásból kilencnek az (angol nyelvű kivonattal gazdagított) írott változatát találjuk a kötetben, melyet rövid szerkesztői előszó vezet be.

Rögtön felmerül a kérdés, hogy mit akarhat egy *Szinkronikus nyelvreírás és diakrónia* címet viselő, mindössze 162 lapnyi kötet 2011-ben, vagy 50 évvel azután, hogy nagyjából kifutották magukat mindazok az elméleti viták, amelyek szinkrónia és diakrónia kérdéskörében a XX. század húszas éveitől nagyjából a generatív nyelvelméletnek a hatvanas évektől kezdődő térhódításáig csaknem monopolizálták a nyelvészeti diskurzust. Hiszen azt gondolhatnánk: a fogalmaink tisztázottak, az alap kutatásokon és az ezeket összegző monografikus munkákon a magyar nyelv vonatkozásában is túl vagyunk, amúgy meg a szinkrón nyelvreírás újabb modelljeiben a diakróniával való illeszthetőség alapvetően nem is jelenik meg szempontként.

Ha azonban ezt közelebbről is megnézzük, azt látjuk, hogy a konferencia (és a kötet) kérdésfelvetése nagyon is időszerű. Nemcsak azt időszerű górcső alá venni, hogy a mai magyar nyelv leírása terén elért újabb eredmények hogyan kapcsolhatók össze a nyelvtörténeti folyamatok ismert magyarázataival, hogy mennyiben lehet módszertani követelmény egy magyarázó (és nemcsak leíró) szinkrón modell számára a diakróniával való illeszthetőség, vagy hogy szinkrón leírás és történeti magyarázat összeillesztés-kísérlete milyen tanulságokkal járhat mindkét irányba, hanem érdemes akár a legalapvetőbb nyelvészeti fogalmainkig visszamenni, és olyan, talán illetlenségnek számító kérdéseket is feltenni, hogy ha a szinkrónia a nyelv egyidejű összetevőinek és ezek rendszerszerű összefüggéseinek, a diakrónia pedig a nyelv történeti változásainak a vizsgálata, akkor mi is az, aminek az egyidejű összetevőiről és rendszerszerű összefüggéséről, vagy mi is az, aminek a történeti változásáról beszélünk. Mi is az, hogy nyelv?

Szilágyi N. Sándor vitaindító előadása, mely a kötet első tanulmánya is egyben, már címében is provokatív: *Szinkrónia és diakrónia – de miről is beszélünk?* (9–30), és nem áttal „Mit is értünk azon, hogy nyelv?” típusú kérdéseket is feltenni, hiszen hogy

miről is szól a nyelvéírás vagy a nyelvtörténet, az mind az erre a kérdésre adott válaszon múlik. Ha ugyanis az „felhő-nyelv” csapdájába esünk (mint egyébként a nyelvészeti szakirodalom egy része), vagyis a nyelvet úgy tekintjük, mint valami rajtunk kívül, odakint levő, de dologszerűen konceptualizálható (amit aztán lehet védeni, kincsnek tekinteni, újraélesztetni, aminek lehet beszélni az életéről, a területi tagolódásáról, más nyelvekkel való érintkezéséről stb.), akkor a nyelvtörténetünk sem lehet más, mint annak a leírása, hogy ebben az amúgy időben folytonos nyelvben mi hogyan változott (pl. mi vált zártabbá/nyíltabbá, mi hullott ki vagy került be a nyelvbe, milyen funkciót szerzett vagy veszített egy elem stb.) – anélkül persze, hogy a nyelvnek magának a folyamatos fennállása és „önazonossága” ettől csorbát szenvedett volna. Hogy a variabilitást egy ilyen nyelvszemléletben még értelmezni sem lehet, az természetes következménye annak, hogy egyetlen magyar nyelvről tudunk csak beszélni (a korai ómagyar, a XVI. század magyar nyelve stb.), noha az emberek régen is sokféleképpen beszéltek magyarul.

Lehet persze más nyelvről is beszélni, például a beszédmű nyelvéről, vagyis a nyelvész vizsgálhatja azt is, hogy mi a nyelvspecifikus rendje azoknak a beszédproduktumoknak, amelyeket magyar beszélők hoztak létre. Az erre alkotott magyarázó modell már prediktív is arra vonatkozóan, hogy a magyar nyelvű beszédművekben mi várható, vagy mi van kizárva. Az a nyelvtörténet azonban, ami a beszédművek nyelvének története lesz, nyelvészeti konstrukció, a beszédműveket ugyanis nem köti össze semmiféle közös történet („a Vizsolyi Biblia nem úgy keletkezett, hogy a *Halotti beszéd* mint beszédmű elkezdett változni, s addig változott, míg végül Vizsolyi Biblia lett belőle.” (17)): a történetet a nyelvésznek kell hozzáadnia úgy, hogy a szinkronikus leírások/modellök összekapcsolásához hozzárendel egy olyan történeti modellt, amit azért alkot meg, hogy a későbbi beszédmű nyelvállapotát a korábbiéból levezethesse. Nyelvész nélkül ilyen folytonosság/történet nincs. De akkor miről beszélünk?

Végül fel lehet fogni a nyelvet az emberi agy specifikus szerveződésének is, olyannak, ami képessé teszi az embert beszédművek létrehozására és megértésére. Az ezt vizsgáló nyelvészet a beszédtevékenység nyelvésze lenne, és míg adatait ez is a beszédművekből venné, magyarázó elméletei a beszélő/hallgató beszédképességének szerkezetére és működési elveire vonatkozna. A beszédtevékenység nyelvének története pedig azt vizsgálná, hogy hogyan (és miért) történnek a változások a mentális rendszerünkben abban a folyamatban, amely az újabb generációk nyelvelsajátítása, az átmásolások általi magyarul beszélés folytonosságában ragadható meg. Ezeknek a változásoknak a megértéséhez csak olyan elmélet/modell vihet közelebb, amelynek a logikájába belefér mindannak a lehetősége, ami a beszédképességünk szerveződésének elveivel kompatibilis (és csak olyané). Szilágyi N. Sándor cikke három olyan esettanulmányt villant fel, amelynek mindegyike azt illusztrálja, hogy az adott, beszédművekből adatolható „történeti változás” csak úgy vezethető le, ha feltételezzük, hogy mentális nyelvünk alapvetően az analógia elvén működik, és csak igen kis mértékben alapoz fonológiai vagy morfológiai szabályokra, ezért magyarázó elméleteink, melyek alapvetően beszédművek belső szerkezetének modellezésére vannak kidolgozva, nem alkalmasak a beszédtevékenység vagy beszédmegértés modelljeként.

Ehhez a gondolathoz kapcsolódik Kálmán László–Rebrus Péter–Törkenczy Miklós: *Lehet-e az analógiás nyelvelmélet szinkrón?* (31–43) című tanulmánya, mely a semleges magánhangzóknak a tövekben és toldalékokban való viselkedésén keresztül kísérli meg megmutatni az analógiás nyelvelmélet előnyeit a szabályalapú, mögöttes

ábrázolásokat feltételező elméletekkel szemben. Noha a cikk nem tekinthető a semleges magánhangzójú tövek és toldalékok viselkedése diakrón elemzésének, egy történeti elemzés számára már csak azért is tanulságokkal szolgálhat, mert a nyelvi változások elindulásának egyik legfontosabb tényezőjét, az ingadozást, a hezitációt tematizálja, az adott nyelvállapotban uralkodó mintázatok és a mintázatok gyakorisági eloszlásának kontextusában.

Szintén az analógiás nyelvelmélet felől közelít Rung András *A szinkrón leírás lehetőségének illúziója a hangkivető főnevek tükrében* c. esettanulmányában (44–69), melyben a *Szószablya gyakorisági szótár* (2003) adatait veti össze saját *Google gyakorisági gyűjtésével* (2010) 1211 hangkivető főnév vonatkozásában. A hasonlósági viszonyok és a gyakoriság kapcsolatának vizsgálata során nyert eredményei azt mutatják, hogy szinkrónia és diakrónia klasszikus elválasztása már csak azért is tarthatatlan, mert az ingadozás (mely megközelítésében a szavak belső szerveződésének és viszonyainak, illetve a nyelvhasználat általános hatásainak köszönhető, nem pedig a beszélők sokféleségének és egyedi nyelvhasználatbeli eltéréseiknek) leírása statikusan lehetetlen, a szinkrón állapot megragadhatóságának elképzelése csak tudományos illúzió: rendszer a maga statikusságában nem létezik.

Fejes László esettanulmánya (*Miért nem harmonizál a -kor?* (70–9)) a magánhangzórendszerbe bekövetkezett és a vele együtt járó fonotaktikai változások kontextusában azt vizsgálja, hogy a *-kor* toldalék miért nem vesz részt a magyar nyelvre egyébként jellemző magánhangzó-harmóniában, és hogy mivel magyarázható a változást elindító ingadozás hiánya.

Az analógiás nyelvelmélet perspektívájából közelítő blokk utolsó szövege Baló András Márton: *Egy diakrón és egy szinkrón elemzés ütköztetése a magyarországi lovári ígeképzésben* (80–94) c. tanulmánya, melyben gyakorisági tényezőket és az ezek hatására lezajlott (és zajló) analógiás alapú folyamatokat próbálja megragadni és ezáltal a szinkrón modell részévé tenni a változást.

A kötet második blokkjának két tanulmánya annak a generatív nyelvészeti paradigmának a határait feszegeti, amely módszertanában éppen a nyelvi változás (és az ezt befolyásoló tényezők) háttérbe szorításával tudta csak elérni, hogy a pusztán szinkrón állapotok vizsgálhatók legyenek. É. Kiss Katalin *A sem szinkrón és diakrón szerepéről* (95–109) c. esettanulmánya a *sem* példáján mutatja be, hogy hogyan válhat egy szinkrón szempontból ellentmondásosnak látszó elem mondattani viselkedése érthetővé a történeti előzményei felől.

Egedi Barbara cikke (*Névelőtlenül, de határozottan: lépések egy magyar grammatikalizációs ösvényen* (110–127)) a magyar főnévi csoport belső szerkezetének történeti vizsgálatában a határozottsági paraméter grammatikai kódolásának fokozatos változását követi nyomon szinkrón metszetekben, illetve rekonstruálni igyekszik egy olyan (kvázi)szinkrón állapotot, amelyben a határozott leírást tartalmazó kifejezések még névelőtlenek.

A kötet utolsó blokkja a hagyományos leíró nyelvészet és nyelvtörténet keretéből kiinduló kutatások kapcsán példázza szinkrónia és diakrónia összefonódását. Horváth Katalin esettanulmánya, a *Szócsaládok etimológiai kutatása a szinkrónia–diakrónia egységében: a pereg eredete és rokonsága* (128–147), a 'forog' alapjelentésű címbéli ige szócsaládját kísérli meg rekonstruálni, illusztrálva, hogy egy nyelv szinkróniája és diak-

róniája belső összefüggéseiből levonható következtetések jól felhasználhatók a hagyományosan kizárólag nyelvtörténeti stúdiumnak tartott etimológiai vizsgálódásokban.

Korompay Klára *Két nézőpont találkozása: magyartanítás más anyanyelvűeknek... és a magyar nyelvtörténet* (148–162) c. cikkében saját oktatói gyakorlatán keresztül közelít ahhoz a kérdéshez, hogy hogyan vezet el újra és újra a nyelvtörténethez a magyartanítás más anyanyelvűeknek. Esettanulmánya az általános és határozott igeragozás eseteinek körüljárása során illusztrálja szinkrón és diakrón megközelítés egymásrautaltságát.

Bár a kötet szövegeinek szerzői nem egyformán veszik fel (vagy nem ugyanott látják meg) a kesztyűt, amit a vitaindító provokatívan eldob, még ezáltal is a problémafelvetés időszerűségét igazolják.

KÁDÁR EDIT

ZSEMLYEI BORBÁLA, **Kicsinyítő képzők az erdélyi régiségben.** Erdélyi Tudományos Füzetek 268. szám. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2011. 366 lap.

Az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozatának 268. számaként látott napvilágot Zsemlyei Borbála monográfiája a kicsinyítő képzőkről. A szöveg a 2009-ben megvédett doktori disszertációjának módosított, javított változata. A cím nem tájékoztat pontosan arról, hogy mit ért a szerző „régiség” alatt, de a könyv első néhány lapját elolvasva a be nem avatott olvasó is pontosabb tájékoztatást kap. A könyv előszavában a szerző közli, hogy vizsgálatainak forrása az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* tizenkét – a kutatás lezárásáig – megjelent kötete. Zsemlyei Borbála néhány éve a Tár szerkesztésében is részt vállalva, jobban megismerte azt a hatalmas nyelvtörténeti anyagot, amit ez a szótár kínál. Így, a kicsinyítő képzőkre vonatkozó hagyományos vizsgálat szempontjait gazdagítva (pl. történeti szociolingvisztika, morfolingvisztika, történeti nyelvföldrajz), járul hozzá e képzőcsoport rendszerének alaposabb megismeréséhez.

Az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* – kötetekének gyarapodásával – egyre inkább a nyelvtörténeti kutatómunka fontos forrásává válik. Az ismertető munkát megelőzően, szintén az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozatában három, a nyelvtudomány körébe tartozó munka látott napvilágot, ezek a megjelenés sorrendjében a következők: T. Szabó Csilla: *A deverbális igeképzés a XVI–XVIII. században (az Erdélyi magyar szótörténeti tár adatanyaga alapján)* (ETF. 240. szám); Fóris-Ferenczi Rita: *A visszahatás kifejezése a magyar nyelvben történeti megközelítésben* (ETF. 251. szám); Fazakas Emese: *A fel, le és alá igekötők használati köre a kései ómagyar kortól napjainkig* (ETF. 260. szám) címmel.

A Bevezetésben a szerző a diminutív képzők általános jellemzőit emeli ki, más európai nyelvekre is kitekintve, valamint ismerteti a kutatás tárgyát, célját, az anyag gyűjtésének és feldolgozásának módszerét. A vizsgálat tárgya és korszaka a forrás minőségéből fakad: mivel az adatok a Szótörténeti tárból származnak, így a kicsinyítő képzők elemzésének az eredményei is természetesen az erdélyi regionális köznyelvre vonatkoznak, a vizsgált periódus pedig nagyjából a XVI. század közepétől – második negyedétől a XIX. század derekáig tart; nyelvtörténeti szempontból ez az időszak a közép- és újmagyar korra vonatkozik.

A Tár egyik sajátos vonása Szabó T. Attilának abból a sajátos koncepciójából ered, hogy a szótövek mellett külön címszóként vett fel minden származékszót és összetételt is. Ez a tény nagyon megkönnyítette az anyaggyűjtést, hiszen a kutató előtt külön címszóként ott áll minden képzős származék, természetesen a kicsinyítő képzős szavaké is. Így Zsemlyei Borbála adatai szerint a tizenkét kötet 1516 címszavának 5288 olyan adalékát vizsgálhatta meg, amely ezeket a származékokat eredeti kontextusában közli. Ezeket az adatokat a szerző a könyv felét kitevő Adattárban sorakoztatja fel betűrendben. Bár ez az Adattár igencsak terjedelmes, ez a megoldás mindenképpen kényelmes az olvasó számára is, annak ellenére, hogy a szerző a Tár teljes kicsinyítő képzős adatait felsorakoztatja, azokat is, amelyek a szövegbe nem kerültek bele.

A Bevezetést három nagyobb fejezet követi: 1. (Kicsinyítő) képzők a nyelvreírásban, 2. A SzT-ban szereplő kicsinyítő képzők kialakulásának története, 3. A kicsinyítő képzők vizsgálatában alkalmazható szempontok.

A kicsinyítő képzők a nyelvreírásban című fejezet hat alfejezetre tagolódik. Először a szóképző és szóképzés terminológiája kialakulásának a történetét mutatja be, sorra véve a magyar grammatikákat a XVI. századtól a XX. század közepéig, majd a mai magyar nyelvtanok álláspontját veszi számba. Ezt követően, a harmadik és negyedik alfejezet a kicsinyítő képző előfordulását vizsgálja előbb a régi, majd a modern nyelvtanokban. A régi grammatikák példaanyagát – nagyon ötletesen – kontrollanyagként alkalmazza a SzT. adataira, így könnyebben kideríthető, hogy egyes képző produktív lehetett-e vagy sem az adott korszakban, illetve a ritkább szóalakok valóságos, létező formák, avagy véletlen szóalkotás, elírás eredményei. Az ötödik alfejezetben veti fel a szerző a problémát: valójában képző-e vagy sem a kicsinyítő képzőnek nevezett toldalékunk. Magyar és angol, illetve német szakemberek véleményét számbavéve, arra a következtetésre jut, hogy a kicsinyítő képzők nem tipikusan képzők, hanem bizonyos tulajdonságaikkal az inflexiós toldalékokhoz állnak közelebb. Ezért javaslata szerint a *diminutivum* szakkifejezést volna célszerű használni helyette. Az utolsó, hatodik alfejezetben e szakszó meghatározását kísérel meg, eszerint a diminutívok alapfunkciója, hogy „az alapszóban kifejezett dolgot vagy tulajdonságot kicsinyítse”, emellett azonban „nagyobb részük képes emotív jelentést kölcsönözni annak a tőnek, amelyhez járul”. Megjegyzem, hogy – bár Zsemlyei Borbálának sikerül a diminutív toldalékot szépen, pontosan meghatározni – ő maga sem tartja be korábbi javaslatát, hogy tudniillik a kicsinyítő képző helyett inkább e szakszót kellene használni. A könyv további fejezeteiben is sűrűbben alkalmazza a magyar megnevezést az idegen szó helyett.

A következő nagyobb fejezetben az SzT-ben szereplő kicsinyítő képzők kialakulásának történetét mutatja be. Sorra veszi a képzőket (-cska, -ka, -d, -óca/őce, -cs, -csA, -dka, -docska, -dAd, -ó, -ő, -ica, -uca, -ika, -ikó, -icska, -icskó, -uka, -óka, -óc/-őc), példákkal illusztrálva mutatja be kialakulásukat.

A következő fejezet – *A kicsinyítő képzők vizsgálatában alkalmazható szempontok* – alkotja tulajdonképpen a vizsgálat gerincét. Kilenc alfejezetre tagolódik, mindenikben egy-egy bizonyos szemszögből vizsgálja a képzőket, illetve a velük alkotott származékokat. Az elsőben a kicsinyítő képzős származékok szemantikáját részletezi. Megállapítja, hogy a főnévi alaptag jelentését négyféleképpen módosíthatja a kicsinyítő képző: a dolog térbeli módosítása (csökkentése), az alkotóelemek számának módosítása, az egyes összetevők fizikai kiterjesztésének módosítása (ezt én inkább mennyiségbeli csökkenésnek nevezném), az időbeli kiterjedés módosítása. Melléknevek esetében inkább inten-

zításbeli módosításról beszélhetünk. Mindenik esetre sok példát idéz az SzT. adatanyagából, végül *kicsid* származékot elemzi.

A második alfejezet a kicsinyítő képzők morfo-pragmatikai jellemzőit tárgyalja. A morfo-pragmatikai vizsgálat célja az, hogy kiderítse, milyen szabályos pragmatikai változásokat eredményez egy toldalék a tövön, amelyhez kapcsolódik. Wolfgang U. Dressler és Merlini Barbaresi nyomán elkülöníti a diminutivum puerile (a gyermekek világához kapcsolódik többnyire), a diminutivum sociale (a családiasság kifejezésére), a diminutivum modestum (a beszélő saját felelősségét kívánja csökkenteni használatával), valamint a diminutivum ironicum (iróniát, lekicsinylést fejez ki) kategóriáit, s mint korábban is tette, bőven adatozza ezeket az SzT adataival.

A harmadik alfejezet a kicsinyítő képzők szociolingvisztikai meghatározottságát taglalja. A Szótörténeti tár célja feltárni és bemutatni a nyelvet a maga „életes közelségében”, változatos forrásanyagában pedig számos olyan adat is található, amelyekről biztosan tudható a beszélő/író személye, foglalkozása, életkora és neme. Igaz, ez vizsgált adatanyagnak mindössze tíz százalékát teszik ki, így óvatosan bár, de néhány következtetést levont a szerző. A vizsgálatot különböző szempontokat figyelembe véve végezte el (pl. nemek, korcsoportok, társadalmi rétegződés, rokoni viszonyok feltérképezése alapján), s így azt állapíthatta meg, hogy elsősorban alacsonyabb társadalmi kategóriába tartozó középkorú férfiak nyelvében gyakori a kicsinyítő képzők használata.

A negyedik alfejezet a kicsinyítő képzők kapcsolódásának szabályait írja le. Először azokat a fonológiai blokkoló szabályokat állítja fel, amelyek az SzT adataira igazak (a teljesség igénye nélkül, pl.: az *a* és *e* végű szavak nem kaphattak *-ka* képzőt), majd gazdag példaanyaggal alátámasztva vonultatja fel azokat a szavakat, amelyek többféle kicsinyítő képzőt is felvehettek.

Az ötödik alfejezet a kicsinyítő képzők alaktani jellegzetességeit vizsgálja: egyrészt, hogy milyen tőhöz kapcsolódhattak (egyalakú, vagy többalakúhoz), másrészt, hogy a képző a szóalakban hol helyezkedik el, milyen morfémaik előzhetik meg, illetve követhetik. Ebben a fejezetben is, akár az előzőekben szerteágazó vizsgálatot mutat be, gazdagon adatolva, kár, hogy a szerző nem tagolta jobban a szöveget, így a sok alkategória nehezen követhető nyomon. Ez a megjegyzés egyébként a hasonló adathalmazokat felvultató összes fejezetre érvényes.

A hatodik alfejezet a képzők produktivitását taglalja. Először a produktivitás fogalmáról értekezik általában, majd a SzT. adatai alapján vizsgálja a kicsinyítő képzők termékenységét. Köztudomású, hogy – bár a produktivitás nem vezethető le egyenesen a gyakoriságból – mégis van a kettő között összefüggés. Sajnos a szerző nem végezte el a teljes adatanyagára vonatkozó gyakoriságvizsgálatot, így lemond arról a lehetőségről, hogy ezt felhasználja a produktivitás pontosabb feltérképezésére.

A hetedik és a nyolcadik alfejezetben a kicsinyítő képzőket, illetve a velük képzett származékokat alapos grammatikai elemzésnek veti alá. Először a képző és az alaptag szófaja közötti viszonyt vizsgálja. Kiderül, hogy leginkább főnevekhez, majd melléknévekhez, néhány határozószóhoz (pl. *alábbacska*, *feljebbecske*), kivételes esetben névmáshoz (pl. *amicske*, *annyicska*), illetve számnévhez (*egyecske*) is kapcsolódhat kicsinyítő képző. Két olyan igét is felvesz, amelyek szerkezetében is jelen van a kicsinyítő képző (*kicsidell* és *kicsidít*), igaz mindkét esetben melléknévhez járul tulajdonképpen, hiszen az igeképző csak ezután következik, így erősen vitatható ez a kategória. Másodsorra a kicsinyítő képzős származékok szintaktikai jellegzetességeit veszi szemügyre. Így

megvizsgálja e származékok mondatbeli szerepét (mely lehet pl. alany, jelző (minőség, mennyiség, értelmező), határozó (pl. idő-, eredet-, fok- és mérték-, száállapot stb.), valamint ezek bővítményeit is (leggyakrabban valamilyen jelző bővíti a kicsinyítő képzős alaptagot), sőt a bővítmények jelentését is. A jelentésbeli megoszlás szerint a bővítmények gyakran megerősítik a kicsinyítő képzős származék alapjelentését, tehát 'kis, kicsi' jelentést hordoznak, de van közöttük 'nagy' jelentésű, illetve valamilyen negatív jelentéstartalmat kifejező is.

A kilencedik alfejezet az utolsó vizsgálati szempont szerint tárgyalja a kicsinyítő képzőket: a földrajzi megoszlás szerint. Előljáróban általánosságban ír a nyelvöldrajzról és a történeti nyelvöldrajzról mint vizsgálati módszerről és szemléletről. Már az elején leszögezi, hogy a nyelv térbeliségét vizsgáló módszer, mely a nyelvi jelenségeket térképekre vetíti. Ezzel ellentétben sajnos a SzT. kicsinyítő képzőinek eloszlását nem ábrázolja térképen is. Lehet, hogy ennek nyomdatechnikai oka volt, a későbbiekben, akár egy tanulmányban is, érdemes lenne ezt pótolni. Az SzT. adatainak nagyobb részében a forrásjelzetben hely meghatározása is szerepel, de mégis a kutató számos problémába ütközik a vizsgálat során. Az írott nyelvi anyag nem minden esetben egyezik a beszélt nyelvvel, lehet, hogy az adat keletkezési helye nem egyezik meg az író születési helyével, a vallomások esetében a valló és jegyző személye különbözik stb. Az SzT. adatai időben az újmagyar nyelvjárások korából származnak, területileg a Tisza-Körös-vidéki, az északkeleti, a mezőségi, és a székely nyelvjárási régióból származnak. A *-d, -ka/-ke, -cska/-cske* képzőket általánosságban is bemutatja a különböző dialektológiai munkák alapján, különös tekintettel a csángó nyelvjárásra. Ezt a részletezést kissé túlzásnak tartom, mert az SzT. nem tartalmaz moldvai csángó vonatkozású anyagot. (Persze vannak egyéb nyelvtörténeti összefüggések ebben a dologban, de ezt a szerző nem fejti ki, s a kínálókozó lehetőséget nem hasznosítja). A képzők származékainak földrajzi elterjedtségét vizsgálva, kontrollanyagként az *Új magyar tájszótár* adatait használja fel.

A kicsinyítő képzők vizsgálatát az *Összegzés, kitekintés* című fejezet zárja. A szerző itt foglalja röviden össze a kutatásának eredményeit, majd újabb célokat fogalmaz meg: elemeznik kellene a korszak olyan más forrásait is, amelyek az SzT-ben nem fordulnak elő, és ezeket az erdélyi adatokat összevetni más magyar nyelvterület adataival is. Továbbá össze kellene vetni a régi és a mai nyelv kicsinyítő képzőit is, feltérképezni a hasonlóságokat és különbségeket.

Az értekezés végén található bibliográfia gazdagsága meggyőző arról, hogy a szerző igyekezett pontosan megismerni a témájához kapcsolódó szakirodalmat. Felróhatjuk neki, hogy van olyan könyvészeti tétel, amelyre a szövegben hivatkozik ugyan, de nem található a bibliográfiában (pl. Zaicz Gábor szótára). Végül a gazdag adattár következik, majd rövid román és angol nyelvű összefoglaló. Hiányoljuk azonban a mutatót, amely az egyes képzők iránt érdeklődőknek nyújthatna segítséget a hatalmas adatanyagban való tájékozódásban.

Minden egybevetve, alapos, részletes, érdekes monográfiával gazdagodott a tudományterület. Ez a munka is bizonyíték arra, hogy az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* számos lehetőséget, gazdag forrásanyagot kínál a különböző szintű és tematikájú nyelvi vizsgálatok számára.